

532225

ИОСИХАСІ
ОКАМАЦУ

ЯПОНІЯ
В
СЕРЦІ

*Ця книга — дарунок автора
українським читачам*

Originally published under the title „*Tane o Maku*“.
by Taro Takadi, Yoshihisa Okamatsu Autobiography
Publication Committee, 1991

Copyright © 1991 by Yoshihisa Okamatsu

Переклад з англійської мови та передмова
Олександра Бейліса

Иосіхасі Окамацу

Японія в Серці

Спогади японського підприємця

Львів 1996

ББК 65.9(5ЯПО)+63.3(5ЯПО)

О-49

О-49 Окамацу Йосіхасі

Японія в серці: Спогади японського підприємця.— Львів, 1996.— с., 3 іл.

В автобіографічній книзі спогадів Йосіхасі Окамацу розповідається про життєвий шлях і велику громадську та благочинну діяльність відомого японського бізнесмена, підприємця. Книга видана на дев'яти мовах світу — англійською, німецькою, іспанською, португальською, угорською, японською, китайською, монгольською, тайською. Автор сподівається, що й український читач з інтересом сприйме розповідь Йосіхасі Окамацу про себе та Японію, про свої подорожі та життєві випробування — шлях людини до пізнання світу і свого місця в цьому світі.

Для масового читача.

О 4804020100-042
96

ББК 65.9(5ЯПО)+63.3(5ЯПО)

© Йосіхасі Окамацу, 1996

© Переклад з англійської мови та передмова Олександра Бейліса, 1996

© Переклад вступної частини „Мої життєві плани“ з японської мови Юрія Єрмакова, 1996

ПЕРЕДМОВА

Вперше я почув ім'я Йосіхасі Окамацу ще у 1994 р. від мого онука, який навчається зараз у Японії. Потім, періодично під час наших телефонних розмов, це ім'я згадувалося ще не раз. Онук гаряче радив мені прочитати книгу спогадів пана Окамацу, перекладену англійською мовою, і познайомитися з його шляхетними поглядами на життя і методами втілення їх у реальність. Як це трапляється часто-густо, я не відразу взявся за читання, але при кожній телефонній розмові онук нагадував мені про книгу та її автора, що заслуговують найповажнішого ставлення. Відклавши на деякий час свою роботу, я вирішив перегорнути книгу, але після декількох сторінок, що я їх прочитав з середини і кінця, зацікавленість до неї явно зростає, що змусило мене повернутися до початку.

Я не буду розповідати про автора, він зробив це сам у простій та доступній формі, й я сподіваюся, що український читач з інтересом ознайомиться з життям та діяльністю пана Окамацу, який вийшов з самісінької гущини народу і домогся таких значних результатів завдяки своєму розуму, чесності та готовності помагати людям. Ця остання риса, напевне, є головною у характері та діяльності автора запропонованої книги. Є ще одна обставина, на яку, мабуть, звернуть увагу читачі старшого покоління. Вони, як і я, що також належить до цього покоління, очевидно, зрозуміють, що будь-де, чи то в Японії, в Україні, чи у будь-якій іншій країні, шлях, що його проходить людина у пошуках себе, її духовний розвиток багато в чому схожі.

Після прочитання книги, незважаючи на те, що ми з паном Окамацу не знайомі, я вирішив

написати йому листа, в якому, між іншим, були такі слова: „З Вашими ідеями і практичною діяльністю бажано ознайомити людей у різних країнах. Передусім я маю на думці 52-мільйонний народ України, який лише нещодавно здобув незалежність і відновив власну державність. Більшу частину свого життя я прожив в Україні й добре знаю цей народ, котрий, на мою думку, має багато спільного з японським. Проблеми, які йому належить вирішувати, дуже подібні до тих, які свого часу стояли перед Японією“.

Після цього короткого вступу мені залишається лише дещо сказати про світогляд автора і його філософські погляди на життя. Йосіхасі Окамацу пише, що його спосіб мислення сформувався під впливом конфуціанського виховання, раніше дуже поширеного в Китаї та Японії. У зв'язку з цим він висловлює побоювання, що його погляди можуть бути неадекватно сприйняті людьми в інших країнах через релігійні та культурні розбіжності між народами. Річ певна, такі розбіжності існують і ще довго існуватимуть, але в усіх релігіях та культурах (коли відвернутися від перекручень і спотворень, яких нагромадилося чимало за багатотисячолітню історію їх існування) є те спільне, що їх зближує, — любов до людини, справжній гуманізм, набагато старший того напрямку, що виник у Європі в епоху Відродження.

Як можна побачити зі спогадів автора, він пройшов доволі складний і суперечливий шлях розвитку, але ніколи не згасала його віра в людину, що допомогло йому подолати багато перешкод на довгому життєвому шляху. „Є люди, — пише пан Окамацу, — що прагнуть до добра, є й такі, що знаходяться між добром і злом, я не знаю, до якої категорії можна віднести мене, але завжди прагну своїми вчинками наблизитися до першої категорії“. Мені здається, що це питання хвилювало його вже у молоді роки. Проблема

добра і зла захоплювала кращі розуми людства, але що б не твердили філософи, розв'язувати цю проблему повинна кожна людини самотійно. Так і зробив наш автор, що з дитинства навчився цінувати навіть найнезначніші прояви доброти і віддячувати людям тим же. Ще замолоду, повертаючись втомленим після лижної прогулянки, він зупинився у лісі, щоб поговорити з лісорубом, котрий привернув його увагу. Багато зустрічей було у нього на гірських стежках під час лижних походів, і юнак пильно вдивлявся в обличчя людей, знаходячи в них щиросердечність і чуйність. Як зворушливо він пише про молодих ткаць — селянських дівчат, завербованих на роботу, про їхню важку працю та недоїдання, наслідком чого був туберкульоз.

З великою повагою він ставився не лише до японців, а й до корейців і китайців, до російських білогвардійців, котрих лиха доля закинула до Китаю. „Для мене не має значення, — пише Окамацу, — суспільне становище людини, її вік, стать або національність — важливо чітко розрізняти правого від неправого і саме на цьому засновувати свої висновки“.

Вже у зрілому віці, коли Йосіхасі Окамацу став президентом текстильної компанії, він шукав змоги надавати допомогу ближньому і, як стверджує автор, щасливий, коли йому вдалося зробити світ дещо кращим. У нього глибоко вкорінилося почуття боргу перед людьми і суспільством. Щоб якимось дати вихід цьому почуттю, він розгортає велику благочинну діяльність, створюючи стипендіальні фонди для студентів, що вивчають японську мову, надсилає до багатьох країн світу багатотомне зведення японського законодавства, витвори славетного японського мистецтва, фотоальбоми з краєвидами Японії тощо. Усю цю діяльність Йосіхасі Окамацу характеризує як „борг вдячності“, однак, підкреслюючи при цьому, що

це почуття особливо розвинуто передусім у китаїців.

Автор належить до тих рідкісних людей, які готові служити людству не лише при житті, а й після того, коли його сили будуть вичерпані й невблаганна доля обірве його. „Я бажав би, щоб після смерті, — пише Йосіхасі Окамацу, — моє тіло було використане для медичних досліджень і тим принесло користь суспільству. Я не хочу похорону — достатньо, якщо моє тіло буде віддано землі. Я не знаю, на що подібне загробне життя, але коли справді є рай і пекло, то я бажав би потрапити до пекла і спробувати звідти вирватися — в мене немає ніякого бажання опинитися в раю і жити спокійним райським життям“.

Олександр Бейліс

На кольорових вставках:

1. Автор книги з Робертом Райзом, сином пана Райза, професора юридичного факультету Мюнхенського університету.

2. Автор книги з доктором Джеймсом Хемом, ректором Університету Торонто (Канада) та його дружиною перед входом до храму Дзінго-дзі (Такао, префектура Кіото, осінь 1981 р.).

3. Дар доктора Джеймса Хема на відзнаку вдячності автору за створення фонду Й. Окамацу для студентів, що вивчають японську мову в Університеті Торонто (1982 р.).

UNIVERSITY OF TORONTO
PRESIDENT

JAMES M. HAM, PHD.

PRESENTED TO

MR. YOSHIHISA OKAMATSU
OF KYOTO, JAPAN

IN RECOGNITION OF
HIS CONTRIBUTION TO JAPAN STUDIES IN
THE DEPARTMENT OF EAST ASIAN STUDIES

PROF. K.L. RICHARD, PHD.

ACTING CHAIRMAN

MAY 1962

МОЇ ЖИТТЄВІ ПЛАНИ

Коли мені минуло сімдесят років, я прийняв рішення припинити свою колишню діяльність, залишити всі свої посади і стати цілком вільною людиною, щоб присвятити себе гідному завершенню останнього етапу життя. Починаючи з сімдесят першого року свого життя, я незмінно дію в одному і тому ж напрямі, віддаючи всі сили єдиній меті — справжньому розквіту культури.

Якщо мені вдасться об'єднати різноманітні знання і досвід, що я їх здобув протягом життя, з мудрістю моїх попередників, у яких я постійно вчився, то я зможу, тверезо оцінивши власні здібності та фінансові можливості, застосувати їх з максимальною користю.

Це дасть мені змогу хоча б незначною мірою віддати людям і суспільству борг вдячності за доброту і співчуття, з якими мені неодноразово доводилося зустрічатися протягом довгих років.

За велінням серця я хочу жити так, аби кожна мить, кожна година сьогочасної діяльності була б відчутним підсумком тих років, що я їх прожив, реалізацією всіх накопичених сил — і нехай кожна мить стане відправною точкою блискучого майбутнього.

Хоча наближається мій смертний час, я залишаюсь твердим у своїй рішучості й бажав би померти в переконанні, що й сама смерть — лише перший крок на шляху до блискучого, сповненого надій майбутнього.

Йосіхасі Окамацу

*Переклад з японської мови
Юрія Єрмакова*

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

1913—1934

Дитинство

Я народився 30 червня 1913 р. в родині селянина в Кобе. Батько й мати були міцними, здоровими людьми, і я також з дитинства маю відмінне здоров'я. Спочатку я був молодшим у родині після брата і сестри, а у 1916 р. народився мій молодший брат. Хоча Кобе вже в той час вважався містом, навколо нашого дому були лише поля, і тільки на початку 20-х років район, де ми жили, почав розбудовуватися. Я майже нічого не пам'ятаю про перші роки свого життя, за виключенням кількох випадків, коли мій дідусь ходив зі мною до синтоїстського храму, що знаходився недалеко від нашого дому.

Коли я почав вчитися в початковій школі, ми з приятелями часто грали біля річки, що протікала поблизу нашого будинку, ловили цикад у лісі коло храму або бабок на заводнених полях. Мій батько жив досить скромно. Він мав власні погляди на виховання дітей, а тому не дозволяв своїм дітям відвідувати міський кінотеатр або кав'ярню. Батьки не мали змоги приділяти нам багато часу, і ми все необхідне робили самі. Мати часто допомагала батькові на полі. Особливо мені запам'яталося, як вона надзвичайно ретельно, доводячи все до кінця, шила, готувала їжу, займалася різними господарськими справами. Хоча мати піклувалася про нас і вдень, і вночі, мої найбільш яскраві спогади — про батька, може, тому що ми як чоловіки краще розуміли одне одного. У той час батьки не балували дітей, як це робиться у наші дні. За весь час, що я навчався у початковій школі, не пам'ятаю жодного випадку, щоб вони з нами вийшли на прогулянку чи

кудись в інше місце. Проте у ті часи лише дехто з мешканців міста у вільний час виїжджав будь-куди з усією родиною. Тому після школи ми з друзями ловили рибу, грали у квача, шукали жолуді, лазили по деревах...

Навіть зараз яскраво пам'ятаю, яким було наше село у часи мого дитинства.

Одного разу — мені було тоді десять років — я бавився на березі річки і раптово впав у воду. Було досить глибоко, і оскільки я майже не вмів плавати, здавалось, порятунку немає, але тут я поглянув угору і побачив на березі одного зі своїх приятелів.

„Допоможи!“ — вигукнув я, зібравши останні сили, і він, схопивши мене за руку, витягнув із води. Інші діти вже зібрали свій одяг і попрямували додому, і коли б цей хлопець не затримався, я би, безперечно, втонув. Ніколи не забуду цього дня.

Мабуть, тому що ріка ця протікає недалеко від храму Нагата, вона має назву Міягава, що означає „ріка коло храму“. І храм цей, і ріка давно вже стали центром Кобе, але тоді на північ від храму Нагата розлягалися рисові поля з розкиданими на значній відстані одне від одного маленькими селами. Однак економічний бум 20-х років, що розпочався після Першої світової війни і був певною мірою викликаний нею, перетворив Кобе в гомінливе ділове місто; в нашому районі було побудовано багато нових будинків. Зараз такі ж драматичні зміни, які я спостерігав у Кобе у 1920-1926 рр., відбуваються в передмістях Кіото — забудовуються пустирі, величезні автостоянки витісняють старі сільські будиночки.

Вплив батька

У той час, коли мій батько обробляв землю, звісно, ніякої сільськогосподарської техніки не

було, і йому доводилося все робити власними руками. Він виходив у поле зі сходом сонця і повертався, коли вже темніло, а під час збирання врожаю працював до восьмої — дев'ятої години вечора, так що шлях додому освічували лише зірки. Наші рисові поля знаходилися приблизно в кілометрі від дому, і у ті вечори, коли батькові доводилось працювати допізна, ми з матір'ю проходили дві третини шляху йому назустріч з паперовими ліхтариками в руках. Я пам'ятаю, як в один з вечорів до мене здалеку доносився гуркіт батьківського воза на вибоїнах, я все вслуховувався, і звук ставав дедалі голоснішим і голоснішим. Потім я бачив, як мати ніжно зустрічає батька, змороженого після тривалого дня.

Після того як наш район був повністю забудований, батько вже не міг працювати так, як робив це в минулому. Він народився у 1879 р. і, коли розпочалися зміни, був уже немолодим, але все ж до самої смерті вирощував овочі на невеликій ділянці землі, яка ще в нього залишилася. Він був досвідченим і вмілим селянином — справжнім майстром своєї справи.

Батьки жили скромно і з дитинства на власному прикладі вчили нас бути ощадливими. Батько завжди перевіряв, як ми витрачаємо кишенькові гроші і ніколи не дозволяв їх марнувати. Якщо ми і проводили вільний час поза домом, то тільки там, куди можна було дійти пішки. Найбільш знаменними були, мабуть, походи із сусідськими дітьми у гори. Так проходило моє дитинство, і я впевнений, що тоді подібним чином жили навколо нас практично всі діти. Наша родина не була бідною, але мій батько, який виріс у тяжкі літа, з дитинства був при звичаєний до простого, без зайвих витрат, способу життя і, в свою чергу, таким же чином виховував і нас — у дусі поміркованості та ощадливості. Проте, хоча він був часом занадто суворим щодо витрати

грошей, батько наполягав на тому, щоб я і мої брати вступили до університету. А в нашому середовищі навіть на того, хто закінчив середню школу, дивилися як на „освіченого“. Більшість дітей йшла працювати вже після початкової школи, оскільки часи були голодні й інакше прожити було неможливо. Саме такою була ситуація, коли мій старший брат закінчив Кіотський університет, а молодший — Токійський.

Я вчився доволі посередньо, після школи почав вивчати хімізацію сільського господарства у професійно-технічному училищі землеробства і лісництва в м. Гіфу, але батько неодноразово намагався переконати мене в необхідності вступу до університету, і я надзвичайно вдячний йому за це. Середня зарплата службовця, що закінчив університет, дорівнювала в той час лише 50 енам, а бувало, що витрати на навчання нас трьох — мене, брата та сестри — сягали 500 єн щомісячно. І все-таки батько вважав наше навчання абсолютно необхідним. Він ніколи не говорив нам цього, але, гадаю, не бажав, щоб нам довелося пережити в житті те, що пережив він — особливо ті три роки в армії, куди забирали людей з неповною середньою освітою. Він мріяв, щоб ми отримали найкращу освіту, яку тільки можна було тоді дістати. Батько ставив наші інтереси вище за все і любив нас усім серцем.

Батькові довелося багато в житті пережити. У часи, коли він був юнаком, усіх здорових чоловіків, які досягли 20 років, закликали до армії на три роки тяжкої служби і жорстокої муштри. Спробуємо у загальних рисах змалювати армійське життя у той час, коли був закликаний батько — у 1900 р. Призовники поділялися на три розряди — рядові другого розряду, рядові першого розряду і старшини. Всі починали службу у званні рядового другого розряду, і по закінченні трьох років зі всього призову обиралися старшини. Бать-

кові, хоча він і виділявся здібностями, довелось докласти чимало зусиль, аби дослужитися до старшини, що давало йому право обирати кандидатів на звання рядового другого розряду. Не маючи залізної волі та запасів життєвих сил, неможливо було витримати військову муштру, нескінченні походи — часто з важкими гвинтівками за плечима. До того ж доводилося складати іспити. Незважаючи на те, що після важкого дня батько ледве стояв на ногах, він сідав за заняття і допізна готувався до екзаменів. Електричного світла в бараках не було, і батько займався при слабкому світлі гнотів, що плавали у мисочках з гасом. З відбоєм ці „лампи“ гасили, але батько, крадькома пробравшись до туалету, займався там при світлі такого каганця. Зимою було так холодно, що ноги зводила судом. Батькові вдалось отримати добрі оцінки з усіх предметів, і після трьох років служби йому було присвоєне звання лейтенанта, що давало право висувати кандидатів у старшини.

Армійська чота чимось подібна до шкільного класу, а роту можна порівняти з цілим випуском, і мій батько став одним з трьох чоловіків у роті, який отримав звання лейтенанта. Найвищим чином був капітан, якого, мабуть, можна порівняти зі шкільним вчителем. Його асистентами були випускники середньої школи та мій батько, котрий не закінчив навіть молодших класів. Батька призначили на цю посаду тому, що він відмінно склав усі іспити. Наскільки тяжко було батькові за таких обставин домогтися значних результатів! Після трьох років сумлінної служби батько був демобілізований і повернувся додому. Проте вже через рік почалася російсько-японська війна, і батька відправили на фронт. Він розповідав мені, що всі офіцери його роти, котрі прибули разом з ним, загинули на війні. Сам він був поранений за дві години до закінчення бою при Ляояні, що передувало відомій битві при Мукдені, і був забраний

з фронту. Якби він взяв участь у цій битві, у нього залишилося би небагато шансів повернутися додому. Весь натупний рік батько пролежав у шпиталі в м. Хіросіма — майже без надії на видужання. Але, як я вже писав, батько був від народження міцним і сильним, що й допомогло йому повернутися додому живим.

У 1906 р. батько одружився з Ре — моєю матір'ю, якій в той час було 17 років. Батькові вдалося з притаманним йому терпінням і впертістю подолати всі перепони, що зустрічалися на його життєвому шляху, і він терпіти не міг, коли ми з братами скаржилися на дрібниці.

За весь час, що я навчався в початковій школі, жодного разу я не був у перукарні. Коли я забігав додому під час шкільної перерви на обід, батько іноді сам підстригав мені волосся. Це займало дві-три хвилини і, звичайно, завжди було видно, що стриг батько. При цьому він нещадно тягнув мене за волосся і, коли я скаржився, сварив мене. Його, мабуть, дратувало, що син поводить себе як дівчисько; створювалося враження, що сварка не припинялася ані на секунду за весь час стрижки. Тому слова „стрижка“ і „сварка“ завжди були для мене синонімами. Але таким вже був наш тато — ніколи не балував і не розважав нас.

Мені дуже подобалась в батькові його любов до порядку — цього на все життя навчила армія. Усе, чим він володів, поділялось на більш і менш важливе, і кожна з речей використовувалась відповідно. Дуже велике враження створювала на мене його здібність знаходити спільну мову з різними людьми. Батько помер, коли йому було 93 роки, і його звички залишалися при ньому до останнього подиху.

Приклад батька відіграв величезну роль у формуванні моєї особистості, його постать назавжди залишиться у моїй пам'яті. Я намагався бути схожим на батька в усій своїй діяльності й праг-

неннях, водночас прислухаючись до безцінних порад моїх вчителів і друзів, щоб знайти правильний шлях у житті. Я вважаю, що звичайне життя, не обтяжене жодними зайвими прикрасами, дає людині сили і впевненість у досягненні обраної мети. Життя занадто коротке, щоб копірситись у власному минулому. Я завжди намагаюся самостійно вирішувати, що є правильним, а що — ні, спираючись лише на власне розуміння. Зупинившись на будь-якому рішенні та вважаючи його вірним, я дію, як вирішив, що б там не було. А коли мені здається, що чогось робити не слід, мого рішення не змінить ніхто. Якщо навіть пораду дасть мені той, хто посідає високе становище — менеджер, директор фірми чи сам прем'єр-міністр, — я скористаюся цією порадою лише тоді, коли буду вважати її правильною. У протилежному випадку припиню відносини з цією людиною.

Для мене не має значення суспільне становище людини, її вік, стать або національність — важливо чітко розрізняти правдиве від неправдивого і саме на цьому будувати власні висновки. Якщо ми відчуваємо відвертість співбесідника, тоді надзвичайно легко висловимо те, що відчуваємо. Такими є, у загальних рисах, ідеї, що сформували мій спосіб життя.

Мати, баба й дід

Я вже розповідав про мою матір, а тепер хочу розповісти, наскільки пам'ятаю, про її будні. Влітку вона вставала о п'ятій годині ранку, а зимою — о шостій. Вмившись біля криниці й проголосивши молитву на чотири сторони світу, мати йшла помолитись до синтоїстського храму, що знаходився недалеко від нашого дому. Вона завжди брала зі собою трохи рису й залишала його перед підставкою для пожертвувань. Повернувшись

додому, вона знову молилася, склавши долоні разом, перед буддистським і синтоїстським вітаннями і лише після цього розпочинала роботу по дому. Наскільки мені відомо, вона дотримувалася такого порядку все життя. Якщо й були дні, коли в неї не було можливості все це виконувати, мені про це нічого не відомо. Напевне, в тому, що я навіть зараз прокидаюсь рівно о п'ятій ранку, відчувається її вплив.

За все життя я не чув, щоб мати скаржилась. Зрозуміло, незадоволення життям, розчарування притаманні людській натурі, проте мати ніколи не висловлювала нічого подібного вголос. Мені розповідали, що в школі вона була серед кращих і, мабуть, брати наслідували її здібності, оскільки в школі вчилися непогано, в університет вступили, не докладаючи особливих зусиль. Мені, очевидно, дісталися інші гени — навіть вступ до професійного училища коштував чимало праці.

Коли я навчався у початковій школі, то обідав звичайно вдома. Обід, що складався з рису й овочів, завжди був готовий до мого приходу. Хоча м'яса не було, мені навіть на думку не приходило скаржитись — спробуй-но тільки — взагалі залишився би без обіду. Коли ти здоровий і голодний, усе здається смачним. Я завжди з'їдав все, що давали, і біг назад до школи — від дому це було метрів п'ятдесят.

У святкові дні — дні народження або початок нового навчального року — мати готувала щось особливе — рибу або восьминога. У день народження імператора Японії та на день імперії, коли в школі влаштовували святкову церемонію, мати одягала нас в гарні кімоно, на які накладалися хлопчачі спідниці. У такі дні мати була дуже уважною до нас, виявляючи свою материнську любов, але в будень у неї просто не було змоги присвятити нам більше уваги. Зовсім інакше поводяться матері в наші дні. Однак, оглядаючись

на наше життя, я розумію, наскільки не відповідали тим часам і нашим фінансовим можливостям піклування та увага, які виявляла до нас мати.

Баба й дід дожили лише до часу мого вступу до початкової школи. Дід помер 1920 р. від грипу — тоді панувала епідемія, що позбавила життя багатьох людей у цілому світі. Кремацій у той час не робили, і ми поховали його в землі. Я досі пам'ятаю своє горе, як я плакав під час похорону. Не знаю, чи був тому виною неминучий шок, але тепер мені здається, що причиною мого суму було передусім те, що я ототожнював себе з чоловіками нашої родини. Через кілька місяців померла баба, і, як це не дивно, я майже нічого не пам'ятаю про її смерть.

Початкова і середня школи

Позаду нашого будинку знаходилась невелика гора Така-торі. Досить часто ранком я сходив на саму її верхівку.

У роки навчання в школі я завжди з нетерпінням чекав, коли отримаю кишенькові гроші — це було майже єдине, що примиряло мене з повсякденною нудьгою. На отримані гроші я купував дешеві цукерки, шоколад, солодку, зварену на пару картоплю.

У ті часи Японія ще не була розвинутою країною, і багато людей жило дуже бідно. Ми з братами становили виняток — звичайно після закінчення молодших класів хлопцям доводилось розпочинати роботу підмайстрами, а дівчатам — нянями. В період Едо (1615-1868) нерідкими були випадки вбивства дітей — батьки не були в змозі прогодувати власних дітей. І хоча відбулись значні зміни в роки Мейдзи (1868-1912) і Тайсьо (1912-1926), навіть в часи мого дитинства злидні ще відчувалися всюди. У більшості випадків бід-

ність примушувала дітей жити далеко від своїх батьків, а злидні та бідування були звичайними явищами. Може, саме тому японська армія в ті роки була сильною. Люди, що вижили в цих умовах, власне стояли в перших лавах армійських полків. Таким було життя — трагічна тогочасна реальність. Як я вже неодноразово згадував, батьки з дитинства виховували в нас ощадливість, тому їжа була переважно вегетаріанською, а у дні, коли на столі з'являлося м'ясо, — а таке траплялося не частіше одного разу в місяць, — порції були малесенькими — адже ділити доводилося на багатьох. Рису, однак, можна було їсти скільки завгодно, і я завжди з'їдав п'ять-шість чашок. Окрім того, хоча м'яса й не було, на столі завжди було вдосталь свіжих овочів з батьківського поля. Лише, коли мені довелося покинути наш дім, я зрозумів, наскільки смачними були ці овочі, до яких я з дитинства настільки звик, що сприймав їх як щось звичайне і буденне. Життя в шкільному гуртожитку навчило мене цінувати плоди батьківської праці. Коли я розпочав навчання у Гіфу, тоді зрозумів, як мені пощастило, що я народився в Кобе, де мені іноді випадало поласувати рибою. Я багато чого не розумів і не цінував до від'їзду з батьківського дому, і життя в Гіфу відкрило мені очі.

У школі, де я навчався — початковій школі Нагата муніципального округу Кобе, — школярі часто грали в гру онігоко (варіант квача), де одна з команд повинна була переловити всіх гравців іншої команди, після чого команди мінялися ролями. Мене звичайно ловили одним з останніх: я вмів дуже спритно обертатися. Іноді, щоб відрізнити своїх гравців від чужих, гравці однієї команди зісували кашкети на бік. Серед тих, хто вчився в класах для хлопців, був один парубок, котрий набагато перевищував усіх в іграх такого роду. Він був настільки високим і сильним, що

ніхто не посягав на його лідерство. Слідом за ним найбільшою повагою користувалися двоє, і я був одним з цих двох. Другий вступив пізніше до Вищої комерційної школи Нагої та здобув першість у префектурі з плавання. Ми троє були добрими друзями.

У 1926 р., коли я вчився у шостому класі, вся школа відправилась на екскурсію до Кіото. Зустрівшись біля школи приблизно о четвертій годині ранку, ми сіли на поїзд з паровим двигуном, причому дорога зайняла години дві-три. Автобусів у той час не було, і ми йшли пішки з півдня на північ по східній околиці Кіото. Зараз, коли я згадую цей день, мені здається, що ми пройшли від храму Кійомідзу до самого Хейандзінгу. Де ми обідали, згадати не можу, але, мабуть, о сьомій чи восьмій вечора вже тряслися по розбитій дорозі додому, в Кобе. Це була моя перша мандрівка.

Навіть, коли я вже був у сьомому класі, я продовжував старанно економити гроші. Під час літніх канікул мені б і на думку не спало просити у батька грошей на будь-які розваги. У той час школи не влаштовували учням далеких екскурсій, і навіть той єдиний раз, коли ми їздили на гору Хіей у Кіото, також не можна назвати справжньою мандрівкою: виїхавши зранку, ми вже ввечері були вдома. Школа моя знаходилась у Кобе, і добирався я до неї пішки.

Під час десятихвилинних перерв між уроками і в перерви для обіду я іноді грав у бейсбол, любив гімнастику на брусах і часто займався у фізкультурному залі. У школі були спортивні клуби, але я не вступив до жодного з них — мене відштовхувала зарозумілість старшокласників, особливо тих, хто займався дзюдо і кендо. Гімнастичного клубу не було, і все, що я вмів робити, було у моєму власному „вільному“ стилі. Гімнастичний прилад складався з однієї прямокутної

дошки, вертикально прикріпленої до палиці, і мені вдавалося, висячи на ньому, підтягнутися так, що живіт торкався палиці. Мало кому вдавалося повторити цей трюк. Одного разу, я вчився тоді у четвертому класі, вчитель, який, вірогідно, бажав поглянути, на що я здібний, запропонував мені зробити кільце на брусах. Для інших це було доволі важко, я ж загалом уявляв собі, як це робиться, і все, про що думав, — це як би не зазнати невдачі. Трохи розкачавшись, я зібрав усі сили — і ось я стою на руках, головою донизу. Це була вершина моїх спортивних досягнень, а вчитель був таким задоволеним, що написав про них у характеристиці для професійного училища. Мені, правда, про це нічого не було відомо до вступного іспиту, коли професор, який приймав екзамени, запитав мене, чи вдається мені гімнастика. Я, зрозуміло, відповів, що „не особливо“, у відповідь на що той розповів мені, як хвалив мене в рекомендації мій шкільний вчитель.

До дев'ятого класу я багато часу проводив на вулиці, граючи в різні ігри. Зрозуміло, в мене не було грошей на розваги, але я все ж таки не був бездіяльним і знаходив засоби провести час весело й корисно. Недалеко від нашого дому знаходилась чайна, де можна було грати у пінг-понг. У будень і у свята я вставав о четвертій годині ранку і відправлявся туди. Просити грошей у батька не було сенсу, і я, звичайно, займав ракетку у приятеля (ми домовились, що він буде залишати її у чайній). Кульки для гри коштували 10 сен, і я попросив мого друга купити мені одну, пообіцявши, що буду ретельно тренуватися. Частіше за все ми грали з четвертої до восьмої години ранку натщесерце, хоч їсти хотілося страшенно. Мій приятель купував собі що-небудь у чайній і з неприхованим апетитом з'їдав усе до останньої крихітки, а мені, оскільки у мене не було грошей, доводилось чекати, поки він поїсть.

Можливо, доросла людина поводитися б у такій ситуації спокійніше, але для мене це було пекельною мукою. Мабуть, коли б я поскаржився батькові, він дав би мені грошей на сніданок, але в контексті батьківських поглядів на виховання це було маловірогідним. Хоча рису в нас було вдосталь, мені завжди хотілося спробувати чогось іншого. Я досі пам'ятаю, як чотирнадцяти- або п'ятнадцятирічним хлопцем я вперше спробував тістечко і не міг повірити, що у світі бувають такі смачні харчові вироби.

У сьомому-восьмому класі я вже вчився ретельно і не бешкетував. Дівчата, як і хлопці, мали тоді свої компанії. Чимало хлопців ходили гуртом, бігали за дівчатами, палили цигарки тощо, але я і мої друзі вільний від школи час проводили інакше. Ми із задоволенням виконували завдання з англійської мови, обговорювали шкільні та особисті справи.

Починаючи з четвертого класу, я більш серйозно ставився до навчання, а з п'ятого почав віддавати заняттям увесь вільний час. Як тільки я почав займатися по-справжньому, переді мною ніби відкрилося майбутнє. Поступово я зрозумів, яким шляхом треба йти. Я замислювався над сенсом життя, що, однак, не шкодило моїм стосункам з однокласниками. Водночас я був обережним у витратах. За виключенням тих днів, коли були сильні зливи, і поодиноких випадків, коли я хворів, я ходив до школи пішки. Одного ранку я вийшов з дому без парасольки і, коли вже був на півшляху до школи, почався проливний дощ. У клас я увійшов наскрізь мокрий — вода стікала з мене струмками, і лише під кінець третього уроку одяг почав просихати. На щастя, того разу я не застудився. Зимою і влітку я ходив у одній і тій же шкільній формі, а якщо говорити відверто, то це була бавовняна сорочка, одягнута на голе тіло, і хоча в морозні дні я

тремтів від холоду, важко я, однак, ніколи не хворів.

У четвертому класі я не ходив до школи три тижні — у мене були симптоми пневмонії, і ще одного разу я пролежав тиждень з ангіною. Можливо, я захворів тому, що був занадто впевнений у своєму здоров'ю. Я не був наділений якимсь винятковим здоров'ям, але жодного разу важко не хворів. У 1933 р., під час навчання у професійно-технічному училищі, я поїхав до Маньчжурії і там захворів. Проте того ж літа, повернувшись додому, я зразу почав купатись у морі в Кобе. Ще одного разу я не ходив до школи місяць у зв'язку із захворюванням шлунка, — от і все.

Навчання у професійно-технічному училищі

Я вступив 1931 р. до професійно-технічного училища землеробства і лісництва в м. Гіфу. Життя поза домом, у гуртожитку було для мене незнайомим. Я ніколи не їздив нікуди з батьками і був надзвичайно радий, що батько вирішив супроводжувати мене до Гіфу в той день, коли я повинен був оселитися в гуртожитку. Мені не спадало на думку просити його поїхати разом зі мною, оскільки я ніяк не гадав, що це буде йому до вподоби. У той день я вперше відчув піклування і чуйність, які він завжди старанно приховував під маскою суворості. Від Гіфу ми пішки дійшли до гуртожитку, що знаходився у підніжжя гори Інуяма, а ввечері батько вже повернувся додому. Так почалося моє життя у гуртожитку, де я пробув три роки.

Моя школа була розташована посередині між м. Гіфу і горою Інуяма — там тепер розкинулося м. Кагамігахара, але тоді школу оточували лише поля. Правда, на сході виднілося невеличке село, а в останніх трьох напрямках не було нічого,

тільки поля, засаджені солодкою картоплею та сливовими садами.

Кімнату в гуртожитку я поділяв з хлопцем на ім'я Фудзімацу з префектури Ніягата. Він вмів кататися на лижах, і під його впливом я також зацікавився цим видом спорту. Всі, крім мене, з нетерпінням чекали літніх канікул, коли можна було поїхати додому. Мене ж додому особливо не тягнуло, хоча не можна сказати, що мені туди зовсім не хотілося. Легке й безтурботне життя в родині почало здаватися мені менш привабливим. Маючи натуру досить незалежну і цілком самостійну, я швидко звик до нового життя, багато чого в училищі мені подобалося.

Між тим, батьки нетерпляче чекали мене і, коли я приїжджав додому, то зовсім непогано проводив час, граючи з братами в госяош (японські шахмати), ма-джонг. Я завжди тяжів до незалежності, в мене були добрі відносини з людьми і, хоча по-справжньому близьких друзів у мене не було, я часто відвідував спортивний зал, щоб подивитися на гру регбі або баскетбол, іноді й сам грав разом з однокласниками.

В училищі в Гіфу, на факультеті сільського господарства існувало відділення для тих, хто бажав вивчати садівництво, були й теплиці, де проходили заняття і де завжди цвіли запашні квіти. Оскільки за фермою і садами доглядали професіонали, територія школи виглядала надзвичайно привабливо. Я багато часу проводив на ланах, де росла конюшина, насолоджуючись сільським пейзажем і бесідою з друзями. Коли навколо тебе така чудова природа, розмова тече легко й вільно. Усі перерви я проводив там.

На відділенні садівництва вирощували найрізноманітніші квіти, і віддавши 10 сен, ми могли зібрати собі, скільки завгодно. Проте ніхто не сказав би жодного слова, якби ми й зовсім нічого не заплатили. Дуже дешево можна було

купити гарбузи, а в крамниці при школі завжди було щойно привезене з ферми охолоджене молоко за 3 сени. Воно було таким свіжим, а смак і запах такими виразливими — не порівняти з теперішнім! Бувало, відкриєш кришку і відчуваєш чудовий аромат, який проходив тільки тоді, коли вже виднілося дно каструлі. Зараз, коли продукти насичені хімікаліями, я сумую за тими часами, коли ще можна було їсти справжню їжу.

На третьому курсі ми поїхали на екскурсію на заводи в Токію. Це була моя друга шкільна екскурсія.

Погляд у минуле

Мої шкільні приятелі досі час від часу збираються разом. Мені часто запрошували, але я жодного разу не відгукнувся. Мабуть, я єдиний з класу, хто ніколи не був на такій зустрічі. Мене запитують, чому я не прийшов, але я вважаю, що життя занадто коротке, аби бездумно витрачати його, віддаючись беззмістовним спогадам про минуле. На зустрічах такого роду йдеться звичайно про дітей, онуків, старих друзів і тому подібне, що наводить на мене безнадійний сум. Під час таких розмов у мене з'являється відчуття того, що життя нібито зупинилось; в такі хвилини немає виходу моїм прагненням, немає змоги будь-що змінити. Щоб усе це не сприймалося моїми однокласниками як неввічливість щодо них, я, по можливості, не даю жодних пояснень. Отож, незважаючи на запрошення, я жодного разу не ходив на такі зустрічі, навіть тоді, коли вони відбувалися в Кіото. Вважаю, що такі зустрічі важливі для жінок і загалом не безкорисні.

Я не відчуваю себе самотньою людиною, але якщо б і жив один, мабуть, не виникло б особливих проблем. Маючи перед очима приклад батька й матері, я рано навчився забезпечувати себе

всім необхідним. Я вмію варити рис, розпалювати вогонь, рубати дрова тощо. У той час, коли такі прилади, як рисоварка, ще не були винайдені, люди досить хитромудро вирішували проблеми повсякденного життя. Наприклад, коли рис ще готували на вогні у великому глиняному казані, люди до тонкощів знали способи регулювання температури, час, необхідний для готування рису. Поки вогонь не згас, вуглини клали у спеціальний посуд, щоб вони не перетворились у попіл, ними розпалювали вогонь у маленьких пічках для приготування іншої їжі. Так наші предки економно використовували те, чого в них було обмаль. Життя, хоча й не багате, текло розмірено і спокійно. Якщо треба було приготувати чай для гостя, вони розпалювали вогонь у глиняній пічці й чекали, поки вода закипить. Такий спосіб життя був продиктований необхідністю і, незважаючи на різні незручності, подобається мені.

Щодо ласощів, то не те що для мене з братами, навіть гостям не було чого подати до чаю. Дуже рідко мати пекла охаги — рисові коржики із солодкими бобами. Проте нас цими коржиками частували рідко, я був на сьомому небі від щастя, коли охаги перепадали й мені. Якщо батьки обіцяли купити нам до Нового року чи інших свят одяг або щось особливе, я задовго починав рахувати дні, з нетерпінням чекаючи цієї події. Іноді навіть у сні я бачив ці подарунки. Зараз вже нічого не здатне викликати у мене такі сильні почуття, і я не маю надії, що будь-коли буду відчувати себе таким щасливим, як тоді.

До зими батько привозив з гір дрова, і, допомагаючи йому, я навчився рубати їх досить спритно. Пам'ятаю також, як ми грали у великій купі хмизу, що батько звалював у дворі. Дітям завжди вдається, не витрачаючи нічого, придумувати цікаві ігри, використовуючи все, що лежить під рукою. Так ми грались у схованки, у гру в банку,

де гравці, що переховуються, повинні випередити ведучого, добігти до банки і збити її, влучно кидаючи в ціль паперові карти. Вже пізніше, коли батьки купили нам бейсбольні рукавиці, я вперше зіграв з братами у качі — один з гравців кидає, а другий ловить м'яча. Я поступово став лідером серед сусідських хлопців, а влітку вся наша компанія збиралася в особливому місці для гри у сьогодні. Я грав краще за всіх, і люди, що торгували поблизу, іноді звертались до мене: „Ти тут найсильніший?“, а зрідка навіть пропонували мені зіграти партію. Ніколи не забуду, яким я був щасливим, коли вдавалось виграти партію. Як я вже згадував, я часто грав у пінг-понг, а в неділю ходив у гори, на своєрідні пікніки.

Навколо Кобе доволі багато високих гір, і мешканці Кобе полюбляють влаштовувати там пікніки. У той час було чимало клубів, що влаштовували походи у гори і організовували там популярні тоді ігри у кільця на вершинах. Ще за часів Мейдзи і Тайсьо в Кобе існувала громада іноземців, і все, що було новим, приживалось у Кобе швидше, ніж в інших місцях.

Зацікавленість англійською мовою

Вже багато років у Кобе проживає чимало іноземців. Село, де ми жили, знаходилось на околиці Фукукара — однієї із середньовічних столиць, заснованої ще 1180 р. Кльоморі з роду Тайра. Хоча торгівельні фірми були зосереджені у центрі міста, в нашому селі та на його околицях знаходилось чимало будинків, де жили іноземці, котрі працювали у тих фірмах. Наприклад, на півшляху до батьківських ланів стояв будинок, який усі називали „Фреччі“ — чудова будова у європейському стилі, де жила французька родина. Батько був французом, мати — японкою, а діти вільно розмовляли як японською, так і якоюсь

мовою, яку тоді мені не вдалось ідентифікувати і яка була, можливо, французькою чи англійською. Оскільки я зі самого дитинства бачив іноземців, то у середній школі вирішив будь-що навчитися розмовляти англійською мовою.

Коли я вже вчився у дев'ятому класі, батьки час від часу давали мені гроші на квиток до порту Кобе, і я почав їздити туди на електричці. Гуляючи по Мотоматі — єдиній тоді торгівельній вулиці в цілому Кобе — і всюди зустрічаючи іноземних моряків, я дуже хотів знати, як же виглядає цей порт. Одного разу я дійшов до самої гавані і побачив великий, пришвартований до берега корабель. Долаючи страх, я піднявся на борт і почав оглядати корабель, роблячи вигляд, ніби все це не вперше. Цей випадок лише посилив моє зацікавлення англійською мовою.

Одного разу в порт зайшов великий французький корабель, і хоча я знав лише кілька англійських слів, я піднявся на борт і спробував поговорити з моряками. Хтось відповів мені, але жодного слова я не зрозумів. Набравшись хоробрості, я згодом звернувся до одного чоловіка з фразою, складеною з тих небагатьох слів, які я знав. Моряк, мабуть, голландець чи бельгієць, сказав мені у відповідь, що розмовляє п'ятьма мовами. Я був надзвичайно вражений: він володіє аж п'ятьма мовами, а в японця піде все життя, щоб вивчити одну. З часом я зрозумів, що це можливо... Роздумуючи над його словами, я увійшов до розкішної кают-компанії і побачив там гарно одягнених стюардес небаченої вроди... На що б не поглянув — усе було незвичайне, гарне в цій кімнаті, і я все думав, як би добре було зараз заговорити англійською мовою.

Я мріяв навчитися говорити англійською зі самого дитинства. У старших класах середньої школи в Кобе, де вчився мій старший брат, англійську викладав іноземець, але наша школа

не мала таких коштів, щоб запросити іноземця. Таким чином, в мене не було шансів здійснити свою мрію, проте вона жила в мені весь час, поки я навчався у старших класах.

Тоді серед японців англійську мову знали лише службовці великих торгівельних фірм. У Кобе таких було доволі, але для простих людей ця мова залишалася таємницею за сімома печатками. Я не бував у м. Йокагамі і не знав, наскільки добре розмовляли там по-англійськи, але щодо Кіото, традиційного японського міста, де багато буддистських храмів, — то це зовсім не те місто, де зустрічаєш на вулицях іноземців. Кобе було містом молодим, там жили люди із різних країн світу, і життя докорінно змінювало світогляд таких молодих людей, яким був тоді я.

Приблизно у 1927 р. я почав щосуботи відвідувати парк, де проводили вільний час іноземці — мешканці Кобе. Там звичайно грали в регбі та бейсбол, і на гру приходили подивитися дівчата-іноземки. Я спеціально сідав біля іноземців і, не розуміючи жодного слова, спостерігав, як вони підбадьорюють гравців на полі. Я розумів лише вигуки подібно: „Come on! Кобе!“ чи „Come on! Йокогама!“. З часом я навіть спробував розмовляти своєю ламаною англійською мовою, що лише посилювало моє прагнення навчитися говорити добре. Це стало просто нав'язливою ідеєю.

У професійному училищі найбільшого значення надавалося хімії та лабораторним заняттям. За виключенням першого курсу, протягом якого один раз у тиждень проводились уроки з мови, занять англійською в мене не було зовсім. При цьому на уроках пояснювали лише англійські терміни з сільського господарства. У школі не було нікого, хто зміг би навчати нас мови. Крім того, на відміну від Кобе, у Гіфу іноземці не жили. Щороку імператор Японії проводив поблизу нашого училища рибну ловлю. На неї запрошували іно-

земних послів, але простим людям вхід був заборонений.

Іноді я бачив іноземців у церкві, але я не був християнином і не відвідував служби регулярно. Я почав займатися тенісом, іншими видами спорту, але надія, що колись почну розмовляти англійською мовою, мене не покидала. Пізніше, в роки Другої світової війни, я відмовився від своєї мрії, але незабаром, на щастя чи на біду — не знаю, компанія, де я працював, відправила мене до Шанхаю, де я на власному гіркому досвіді знову переконався, як потрібна англійська мова — не лише для задоволення, а й для роботи.

Захоплення лижним спортом

Як я вже писав, Фудзимацу, з яким я жив в одній кімнаті в гуртожитку, вмів непогано їздити на лижах. Завдячуючи його впливові, я вирішив під час канікул на першому курсі відправитись у лижний похід. Тоді, в 1931 р., лижників було мало. У провінціях, де зимою не буває снігу, людей, що вміли кататися на лижах, можна було перелічити на пальцях. Принаймні, я їх майже не зустрічав. Для мене найважливішою проблемою було дістати гроші на необхідне спорядження, але я дуже економно витрачав гроші, які мені періодично надсилали батьки, і таким чином зібрав кошти для придбання лиж.

На початку зимових канікул я отримав від батьків листа із запрошенням приїхати до них на Новий рік, але мені не дуже хотілося їхати. Замість поїздки додому я вирішив піти з членами лижного клубу в похід, передбачалася й ночівля у горах.

Недалеко від м. Такаяма, у горах Хіда знаходився дерев'яний будиночок для ночівлі, що належав училищу. Там звичайно зупинялися наші учні, що йшли у гори.

Згинаючись до землі під тягарем наплічника, заповненого ковдрою, рисом та іншими продуктами, різними пристосуваннями для приготування їжі на вогнищі, одним словом, усім, що тільки можна собі уявити, я вийшов у похід 25 грудня. Я погано собі уявляв, що мене чекає, але ентузіазму в мене було досить.

У 1934 р. побудували залізничну колію від Хіда до Такаяма, але тоді, в 1931-му, нам довелося зійти з поїзда на півшляху і пересісти на автобус. На замерзлому дворі фермерського будинку у підніжжя гори, на яку нам доведеться зійти, ми зробили зупинку, щоб поснідати, і пішли далі. Для мене все було новим, і я у всьому підкорявся студентам другого і третього курсів.

Ми йшли годин сім і о восьмій вечора наблизилися до самого підніжжя гори. Знизу, з долини, подув крижаний вітер, почався снігопад, що цілком відбило в мене відвагу, і я почав каватися, що взагалі пішов у цей похід, і жалкувати, що не поїхав додому!.. Але, на жаль, повертати було вже запізно. Усі продовжували сходження, і мені не залишалось нічого іншого, як йти за ними. З наближенням до будинку сніг ставав усе глибшим і глибшим, а наплічник мій — таким важким, що з кожним кроком ноги застрягали все більше й більше. Для того, щоб просуватися далі, треба було докладати чимало зусиль. Поки я справлявся з однією ногою, друга ще глибше застрягала в сніг.

Врешті-решт я відчайдушно вигукнув: „Набрідло мені все це! Я повертаюся!“, але один зі старшокласників вдарив мене по плечу і суворо наказав: „Рухайся вперед!“. Останніх метрів сто я був настільки виснаженим, що ледве стояв на ногах, і коли здалеку ми побачили будиночок, я вже не мав жодних сил, аби йти далі. Один зі студентів пішов вперед і засвітив у будинку світло, вказуючи нам шлях. Врешті ми дісталися до

нього і, збившись у купу перед вогнищем, пове-
черяли.

Будинок був невеликим і примітивним, до того ж занедбаним. Мороз був градусів двадцять, двері зачинялися погано, у стінах чимало шпарин, зрозуміло, електричного струму також не було. У перший день цей студент, який першим прийшов до будиночку, приготував для нас вечерю — на-
кидав у каструлю зі соєвою пастою різних овочів та м'яса і підігрів усе це на вогні. У наступні дні студенти по черзі займалися приготуванням їжі, і той, хто відповідав за це приготування, повинен був на годину раніше від інших повертатися з лижної прогулянки у горах.

Наступного ранку після прибуття я вперше в житті став на лижі. Хтось пояснив мені, як їх треба одягнути: після тривалих мук мені вдалося нарешті прикріпити їх до ніг. „Ну, ходи“, — сказали мені, і я вийшов з будинку. Я зрозумів: вони не бачать, що я вперше став на лижі. Очевидно, ніхто не збирався мене навчати і навіть очікувати мене, якщо я відстану, тому, зібравши всі сили, я припустив за товаришами. Як вияви-
лось, місце призначення знаходилося лише у двад-
цяти метрах від будинку. Я ще не встиг висапа-
тися, як один зі студентів сказав мені: „Відмінно! Тепер повертай праворуч“. Без зусиль подолавши і цю відстань, я вже почав розслаблятися, як раптом він знову звертається до мене: „Молодець! А тепер хутчіш униз!“.

Я оторопів, бовкнув: „Я...я...я... не можу... Не вмію я...“

„Що значить — не вмію?“, — закричав той і штовхнув мене ногою під зад. Виходу в мене не було, я полетів униз, але, проїхавши невелику відстань, спробував впасти на сніг. Я страшенно перелякався. Мабуть, саме тому, ця сцена досі стоїть перед моїми очима. Якимось чином мені вдалося доїхати донизу. Після цього я декілька

разів спускався і піднімався вгору, і врешті-решт мені вдалося спуститися вниз і жодного разу не впасти. Задоволений своїми успіхами, я вже гадав, що зможу трохи перепочити, як раптом знову: „А тепер ось звідти спробуй!“ Це саме „звідти“ було метрів на п'ятдесят вище вгору, і я зовсім не уявляв, як звідти взагалі можна з'їхати. Але ясно було, якщо я спробую відмовитись, на мене просто грюкнуть знову, тому, хоча й без особливого ентузіазму, повторюючи рухи, що їх робили інші, я почав спускатися вниз, по декілька разів падаючи в сніг. Тепер мені треба було знову підніматися і, хоч кожний крок давався мені важко, було вже не так страшно, як спочатку. Я піднімався поступово, нерідко падав, але все ж таки, якомога точніше наслідуючи рухи інших лижників, дотягнувся нарешті до верху. З'їхавши два чи три рази, я спробував обернутися двадцять метрів на схід, потім п'ятдесят на південь — і так декілька разів, а коли мені довелося спускатися по схилу метрів сто, цей спосіб прийшовся мені до вподоби.

Я надзвичайно швидко навчився з'їжджали з десяти-двадцятиметрових схилів, і коли в мене вже стало виходити досить непогано, я спробував кататися один, окремо від інших. Мені вже здавалося, що все це не так страшно, як я гадав спочатку, коли раптом один полоз потрапив у ледь помітну ямку в снігу, і кінчик надколовся. Коли я впав, мені здавалося, що вже залишився без лиж, але один зі старшокласників стягнув тріщину залізною пластиною, вирізавши її з консервної банки, і я продовжував кататися на тих самих лижах.

У Кобе я повернувся 31 грудня. Мої однокласники провели у горах усі канікули, але я вирішив повернутися раніше, тому що не повідомив батьків про свій лижний похід. Правда, я надіслав їм листа звідти, з гір, але листи в той

час йшли поволі, і батьки отримали мій лист лише в день мого приїзду.

Я вирішив повернутися не тим шляхом, яким ми підіймалися вгору. Та дорога була надзвичайно заплутаною, тому мені пояснили, як краще дійти до села, розташованого внизу. Йти треба було по вузькій дорозі в лісі, яка тягнулася вздовж усього узгір'я. Студенти пройшли зі мною півшляху на лижах, по дорозі навчаючи мене гальмувати. Досить швидко ми вийшли до мосту, вигнутого дугою. Від вітру він сильно гойдався, і це мене налякало, але я подолав страх і успішно перейшов на другий бік. Від моста дорога йшла прямо, не розгалужуючись, тому я там попрощався з усіма і вже зовсім один відправився далі, то знімаючи, то знову одягаючи лижі.

Через півгодини я побачив лісоруба, що, сидючи високо на дереві, рубав гілки. „Егей! — гукнув я йому, — Я вийду до села цією дорогою?“. „Вийдеш“, — відповів він. Мені чомусь було дуже приємно з ним розмовляти, і я зупинився на декілька хвилин, а потім продовжував свій шлях. Незабаром спуск став не таким стрімким, до села було вже не так далеко, я зустрів ще кількох людей. Це були чоловіки, але коли я пройшов трохи далі, то побачив дівчину, котра йшла мені назустріч з кошиком на спині. Намить я був зачарований її красою, відчув радість, що знову опинився серед людей. Вона не була безсумнівною красунею, але, незважаючи на те, що ми обмінялися лише декількома словами, мені ніколи не забути цієї жіночої постаті — свіжої, як гірський струмок. Жодного разу з тих пір не довелося мені відчувати щось подібне. У ті роки люди в гірських селах, особливо жінки, у ніжності та доброті яких відчувалася любов до всього, що нас оточує, були відвертими та щирими. Наш світ змінився з того часу, і мені бракує в цьому новому світі таких дівчат, як ця селянка.

Фудзимацу, з яким я жив разом у кімнаті гуртожитку, не брав участі в лижному поході. Надзвичайно здібна людина, він вступив до училища за рекомендацією — йому навіть не довелося складати іспитів. Пізніше, як я дізнався, він покінчив життя самогубством, але про причини цього мені нічого не відомо. Він був добрим християнином, але, оскільки в той час я не цікавився ні релігією, ні філософією, в розмовах ми не торкалися релігійних тем. Саме завдяки Фудзимацу я почав займатися лижами, і кожного разу, одягаючи лижі, я згадую його.

Проте повернемося до нашої розповіді. Я став справжнім ентузіастом лижного спорту. Спочатку я був самовпевненим до безрозсудливості. Будиночок, де ми зупинилися під час першого походу, знаходився в Тотихора, недалеко від с. Косака, і взимку селяни заготовлювали для нас дрова. Будиночок стояв між горами Онтаке і Норикура; мені ніколи не забути той пейзаж: сліпучо білий сніг у ясний день, густо червоні, темного відтінку, гори в променях сонця, що вже почало заходити, — пейзаж, який вперше відкрив мені очі на незбагненну красу природи.

Звичайно, коли нам доводилося готувати, ми використовували воду, що стікала із жолобів, або просто розтоплювали сніг на вогні. Однак збирати сніг і носити його до будинку було досить важко. Незважаючи на зусилля, води ми отримували небагато, тому й витрачали її надзвичайно економно. Туалету, зрозуміло, не було, і для природних потреб ми викопували у снігу ями.

У той час була надзвичайно популярною пісня „Вино чи сльози, чи зітхання сумні...“, і оскільки радіо не було, ми співали цю та інші пісні, щоб провести час. Перед сном, годині о десятій, ми підкладали у вогнище хмизу, але вже до третьої години ночі вогонь загасав і з численних шпарин у стінах несло крижаним холодом. Я спав у лиж-

ному костюмі, загорнувшись у ковдру і все ж таки обличчя майже замерзало, а іноді, навпаки, піт виступав на тілі: так багато було на мені одєжин.

Оскільки із зовнішнім світом зв'язку не було, а до того ж ми часто забували заводити наші дешеві годинники, тому й точного часу не знали. Доводилось вираховувати час за сонцем.

Так минули п'ять чудових днів, і коли настав час повертатись, я вже цілковито забув свої колишні побоювання. Тепер я любив лижні прогулянки понад усе.

Повернувшись додому, я грав у ма-джонг з братами та іншими родичами, які приїхали до нас на свята. Ми грали у так званий „ма-джонг на дві тисячі очків“ — версія, яку мало хто знав навіть у 1931 р. Мені ж правила пояснили китайці, яких тоді у Кобе було чимало. Це захоплення, правда, протрималось недовго.

Наступного року, під час зимових канікул, я їздив з лижним клубом на гору Киригаміне у Японських Альпах. Зрозуміло, там було не так розкішно, як зараз, оскільки розробка цього району як лижного курорту розпочалась лише у 1932 р. Зупинилися ми тоді в якомусь селі, назву я вже не пам'ятаю, і щоб дістатися до лижні, нам доводилося щодня видиратися кілометрів чотири вгору.

З давніх давен мешканці префектури Нагано, де знаходилася гора Киригаміне, славилися своєю освіченістю. Вечорами сільська молодь збиралася біля нашого будиночка і проводила з нами час у іграх та бесідах. Траплялося також, що ми допізна просиджували з господарями будинку. Я був дуже радий, що поїхав і зміг відчутти сердечність і доброту селян з гірських поселень. До речі, навіть у таких, здавалося, далеких від цивілізації селах о-фуро (лазня) та туалет знаходилися поза будинком.

Саме там, у Киригаміне, я вперше бігав на ковзанах, що взяв на прокат на озері Татесина. Завдяки моему досвіду з лижами, я падав вже не так часто, мені вдавалося утримувати рівновагу, зігнувшись трохи вперед. Не можна сказати, що я справді катався — швидше це було лише „ходіння“.

Я був на ковзанці декілька разів і, хоча я ледве навчився твердо стояти на ногах, напевне, можна сказати, що мені загалом вдалося зрозуміти, що це таке.

У наш час, коли залюбки можна поїхати до будь-якого лижного курорту і знайти там різноманітне лижне спорядження, люди ледве можуть уявити, як справа з цим була у ті роки, коли я вперше став на лижі. Зараз можна навіть завантажити все необхідне спорядження в машину і відправитися всією родиною в гори. Але в мої молоді роки все було зовсім по-іншому, тому я й описую тут, як я почав займатися лижами.

Перша поїздка за кордон

Вперше я поїхав за кордон у 1939 р., навчаючись на третьому курсі. Японія тоді створювала у Маньчжоуго адміністративну систему і передбачалось направляти туди найбільш здібних студентів, котрі у майбутньому посіли б чільні адміністративні посади в уряді, що формувався там. Так, зі самого початку до Маньчжоуго були направлені студенти з професійних училищ та вищих навчальних закладів, що займалися найрізноманітнішими предметами — від сільського господарства до техніки, фізики тощо. Всіх їх відправили в поїздку до Маньчжурії, у район на південь від провінції Рехе. Я також бажав взяти участь у цьому проекті, але батьки були проти. Щоб здобути необхідні для поїздки гроші, мені довелося продати лижі та деякі інші цінні речі. Лише після

того, як були внесені всі кошти за поїздку, я повідомив родину про своє рішення.

Поїздка оплачувалась армією, і за невеликі гроші ми об'їздили протягом місяця всю Маньчжурію та Корею. Перший тиждень ми провели у Фентяні, де нам дали початкові відомості про мову і країну, а потім, після чотирьох-п'яти днів у Синцзяні, розпочались наші мандрівки. Ми не були туристами у повному розумінні цього слова, не мали права зупинятися в готелях. Кожну ніч нам доводилося спати на холодній підлозі шкільних актових залів. Нам пощастило — було літо. Лише одного разу за весь місяць ми спали на тамі (солом'яних циновках).

Роком пізніше при армії була організована школа для підготовки майбутньої бюрократичної еліти Маньчжоуго. Студенти всієї країни, включаючи студентів Токійського університету, мали право скласти іспити, щоб вступити до аспірантури „Об'єднаної Академії Маньчжоуго“. Малося на увазі, що випускники займуть високі посади в уряді Маньчжурії, і на базі групи, з якою я їздив, був намір сформувати перший курс цього інституту. Тоді нам нічого не говорили про цей „Маньчжурський проект“, я дізнався про нього пізніше. Саме тому, що наша поїздка була частиною проекту, вона і фінансувалася з армійських фондів. Війна зруйнувала всі плани, і лише один з тих, хто їздив з нами, вступив до інституту й, склавши випускний іспит, був негайно призначений на посаду віце-губернатора провінції. Зрозуміло, із закінченням війни він втратив усе, чим володів, і я більше про нього нічого не чув.

Шановні наставники

Коли я згадую трирічне навчання у професійно-технічному училищі, то найбільш значними мені здаються три події: на першому курсі — моє

захоплення лижами, на другому — другий лижний похід, а на третьому — моя перша поїздка за кордон. Це були мої перші справжні мандрівки. Шкільні будні обмежувалися їжею та сном, заняттями тенісом щодня — я був чорний від загару — й хімічними експериментами в лабораторії. Окрім того, я проводив час у парку при палаці Інуяма. На відміну від інших студентів, жодного разу за всі три роки я не був у кав'ярні.

На третьому курсі я переїхав з гуртожитку в будинок, що знаходився в районі, де проживала більшість наших вчителів. Власники цього будинку здавали кімнати студентам. Професор Ейтаро Судзукі — вчитель, якого я поважав і цінував вище за інших, мешкав лише в десяти хвилинах пішки від мого нового житла. Він закінчив престижну Першу державну підготовчу вищу школу та англійське відділення Токійського університету. Ейтаро Судзукі взяв участь у формуванні японської соціології, досліджував селянське середовище. Родом він був з острова Цусима, а у школі викладав англійську та німецьку мови, а також етику. На правій руці в нього не було пальців; вже після смерті професора його вдова розповіла мені, що коли йому було три роки, пластикова іграшка загорілася у нього в руках. Опік був настільки сильним, що пальці довелося ампутувати. Подобиці мені невідомі, але, за її словами, Ейтаро Судзукі з дитинства ховав покалічену руку від чужих поглядів, і лише десь у класі дев'ятому йому вдалося позбутися цього комплексу.

Професор Судзукі перевищував своїх колег у всьому — освіченості, манерах, репутації. Хоча його роки вже давалися взнаки, він завжди входив до вагону електрички останнім і скромно ставав біля вікна, роблячи вигляд, що захоплений пейзажем. Це робилося для того, щоб люди не вважали себе зобов'язаними поступитися йому місцем. Вперше я зустрівся з ним на уроці стику.

Про щось важливе він говорив з особливим запалом, кожне його слово торкалося глибинних струн душі, запам'ятовувалося надовго... Я відразу відчув до нього глибоку повагу. Дізнавшись, що професор Судзукі живе недалеко від мого нового житла, я став часто заходити до нього у гості. Він любив грати у го, а оскільки я також трохи грав, то неодноразово заходив до нього на партію. Ще й досі я з соромом згадую, як одного разу допізна просидів у нього за грою, хоча його дружина недавно народила дитину. Я дізнався про це лише згодом, але в ту ніч професор поведився, як звичайно, нічим не даючи мені зрозуміти, що моя присутність недоречна, навіть навпаки, щиро відповідав на мої запитання. Я був тоді зосереджений на собі, що межувало з розумовою обмеженістю. Хоч я і не був любимим учнем професора, як людина насправді терпелива, він ставився до мене дуже добре. Ще не раз після того випадку я відвідував професора. Ми проводили час, граючи у го, розмовляючи про рибну ловлю тощо. Навіть, коли я ставив безглузді або риторичні запитання, у його відповідях завжди було цінне зерно. Коли ж обговорювались академічні проблеми, професор відповідав обдуманно, намагаючись при цьому не вразити мого самолюбства.

Пам'ятаю, одного разу я звернувся до професора з недоречним і навіть образливим запитанням. Хоча я й розумів, що розмовляю з викладачем англійської та німецької мов, чиї книжкові полиці були доверху заставлені іншомовними книгами, до того ж із визнаним авторитетом у галузі соціології селянства, я все-таки запитав його, чи добре він володіє англійською мовою. Мабуть, я запитав його лише з тієї причини, про яку писав раніше, бо сам мріяв навчитися розмовляти цією мовою. Професор не відповів мені тоді, але через декілька днів натяком дав зрозуміти, у чому річ.

Він розповів мені, як одного разу, задовго до нашого знайомства, до Гіфи приїхав відомий американський вчений, що займався тими ж проблемами, що й професор. Знайомий професора, викладач з іншої школи, передав йому, що американець бажає з ним зустрітися, і незабаром той дійсно приїхав у віддалене гірське село, де професор займався польовими дослідженнями зі своїми студентами. Мабуть, селяни були надзвичайно здивовані, вперше у житті вони побачили іноземця. Професор запросив його на рибну ловлю, під час якої вони, зблизивши човни, розмовляли на різні теми. „Американці розмовляють своєю мовою надто швидко“, — сказав професор скромно, даючи таким чином непряму відповідь на моє запитання. Я не мав на увазі нічого поганого, коли запитував його, проте, коли я почув відповідь, мені стало дуже соромно.

Якось на станції я зустрівся з деканом нашої школи і на шляху додому мова зайшла про професора Судзукі. „Для професора Судзукі, вчитель — не професія, а покликання“, — сказав він мені. Після цієї розмови, знаючи, що такий величезно поважний викладач дотримується такої ж думки про професора, як і я, моя повага до професора зросла ще більше.

Незадовго до повернення додому після випускних іспитів я був запрошений до професора на обід. Оскільки він не сказав, коли прийти, я поїхав додому, так і не відвідавши його. Вже значно пізніше, коли вступні іспити у мою „альма-матер“ проводились у Кобе, я зустрів професора, котрий працював у приймальній комісії. „Що ж ти не прийшов тоді?“ — запитав він мене. Як виявилось, мене чекали у той день зі спеціальним частуванням. Мені стало дуже соромно. Професор Судзукі назавжди залишиться у моїй пам'яті як людина рідкісної доброти та чуйності.

Навіть тепер, коли мені доводиться вирішувати якісь проблеми, я встаю дуже рано і намагаюсь уявити, що запитую у Вчителя, як краще мені діяти. Може, саме тому я завжди піднімаюся так рано. Задаючи питання, я намагаюсь уявити, як би він відповів. Іноді ясної відповіді немає. Проте я завжди відчуваю себе у такі моменти, як скалолаз, кожний крок, кожний рух якого наближає до обраної цілі. Я багато чому навчився від професора і завжди намагаюсь використати ці знання найкраще. Навіть якщо результат не виправдовує сподівань, я повний рішучості боротися до останнього. Професор Судзукі до кінця мого життя залишиться для мене Вчителем, і я вважаю, що мені випало рідкісне щастя знати його.

Крім того, я дуже поважав професора Міцуносуке Нінагава, викладача фізики. Людиною він був гостинною, двері його дому були завжди відчинені для студентів, для кожного в нього знаходилося добре слово. Його дружина також була гостинною і привітною. Оскільки я багато часу проводив у професора Судзукі, Нінагава я відвідував лише зрідка, однак те, чого я навчився у нього, допомогло мені в житті. Були ще два викладача, які вплинули на становлення моєї особи. Напевне можна сказати, що училище дало мені набагато більше, ніж просто академічні знання. Якби не ці вчителі, я б не був зараз таким, яким я є. Цим я зовсім не хочу сказати, що я якийсь особливий, але мені здається, що якби не ті вчителі, мій духовний розвиток відбувався би на значно нижчому рівні.

Іншими словами, мої відносини з вчителями були як велосипед або автомобіль для пішохода. На машині або велосипеді ми можемо дістатися, куди завгодно, при цьому набагато швидше, ніж пішки. У нашому житті ми зустрічаємось з найрізноманітнішими людьми і, якщо бути спостережливими, у словах кожного можна почути щось

цінне. Спроба зробити це — один із засобів самому стати кращим, поглибити власні знання. Саме тому я люблю слухати розмови старших людей. Кожний впевнений у чомусь своєму, кожний знає спосіб втілити у життя власну ідею. Мій батько також навчив мене багато чому, і якщо б він зараз був живий, я знаходив би в його словах багато цінного. Проте, коли я був молодшим, багато з того, що він намагався мені прищепити, залишалося для мене незрозумілим. Тепер його слова нагадують мені книги, які я вперше прочитав у середніх класах школи, а потім перечитував у зрілому віці. На мою думку, замість того, щоб ставитися до слів старших людей як до вияву гордовитості, краще замислитися, чи немає в пораді розумного зерна, і якщо так, то спробувати застосувати його на практиці. Безодня розділяє тих, хто не робить таким чином. Оглядаючись назад, я розумію, що і ця дорогоцінна ідея є однією з тих, що я сприйняв від професора Ейтара Судзукі.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

1935—1945

Вступ на роботу

Закінчивши професійно-технічне училище, я розпочав роботу в фірмі „Кісивада Райєн“, що знаходиться у м. Огакі префектури Гіфу. Так розпочалася моя трудова діяльність. „Кісивада Райєн“ була дочірньою фірмою компанії „Ткацькі фабрики Кісивада“, яка пізніше об'єдналася з „Ткацькими фабрики Дайніхон“, фірмою, що передувала „Юнітика Компані“.

Формально мене прийняли на роботу в жовтні 1934 р., коли я закінчив школу, але працювати я розпочав лише у квітні наступного року, коли фірма, котра досі існувала лише на папері, стала діючою. Наша фабрика знаходилась у мальовничому селі, я часто гуляв у горах, обійшов усі стежки в околицях водоспаду Йєро. Я потягом доїжджав від Огакі до Кувана: залізнична компанія проклала гілку до фабрики для перевозки вантажу, і багато з тих, хто працював на фабриці, мали право на безкоштовний проїзд. Таким чином до Кувана я доїжджав, не заплативши жодного гроша, а від станції близько однієї години піднімався вгору. Завжди, коли я відправлявся на прогулянку один, я не брав зі собою ніякої їжі, окрім коробки з карамеллю за 20 єн. За ті шість років, що я працював на фабриці, я намагався якомога краще вивчити її околиці. Взимку сосни у горах рипіли, хитаючись від вітру, і я довго простоював, прислухаючись до їхніх голосів, які ніколи не пригнічували мене, як декого. Нерідко ще до кінця літньої відпустки я повертався з батьківського дому до фабричного гуртожитку і проводив там час, читаючи книжки та зрідка виходячи у гори.

Мені подобалося бути на самоті, але все ж таки не настільки, аби залишатися в собі. Я з усіма був у добрих стосунках, хоч і не підтримував зв'язків з людьми розбещеними, тримався подалі від сумнівних компаній, куди мене, між іншим, і не особливо запрошували. У роки навчання і значний час після вступу на роботу я жодного разу не ходив з друзями, щоб випити. За своєю натурою я ніколи не був схильний до поведінки розпусної, блонірської, і ті кілька разів, коли мої друзі все-таки намовили мене випити з ними, я не втратив контролю над собою. Мені вдалося запобігти тих помилкових вчинків, які, як правило, супроводжують оп'яніння. Мені говорили: „Бодай іноді, друже, випий нормально, розслабся“, але я вмів отримувати від вина задоволення і не вважав, що мені потрібно щось більше.

Навіть трохи оп'янівши, я не втрачав контролю над собою. Я знав, як пити, і навіть у молоді роки вмів не напиватись. Іноді я думав, чи не піти мені до чайної, чи не познайомитись там з гарною дівчиною, але, все обміркувавши, вирішив, що ця ідея не настільки добра, аби витратити на неї гроші.

Напевне, у цьому відчувався вплив батька: його спосіб життя, дисциплінованість. Як у дитинстві, так і в зрілі роки здоровий глузд переважав над емоціями, і я ніколи не втрачав контролю над собою.

Як я вже писав, у той час, коли мене оформляли на роботу, фірма існувала лише на папері. Мене відправили у відрядження — оглянути мережу дочірніх підприємств „Ткацьких фабрик Кісивада“ в префектурі Міє, щоб я ближче познайомився з роботою, якою мені надалі доведеться займатись. У серпні — за два місяці до мого вступу на роботу — розпочалось будівництво фабрики в м. Огакі, а на початку 1935 р. фірма, де

я працював, об'єдналася з компанією „Ткацькі фабрики Дайніхон“.

Жив я тоді у гуртожитку для неодружених, що надавало багато можливостей приємного проведення часу. Там було все необхідне для гри у сьогі, го, ма-джонг, а також більярдні столи, тенісні корти, майданчики для бейсболу та волейболу. Я перепробував усе, що міг. Крім того, часто катався на лижах. З вікна моєї кімнати було видно гору Ібуки, і коли йшов сніг, було легко на око визначити, чи достатньо снігу для лижної прогулянки. Якщо снігу було достатньо для катання, я, повернувшись після вечірньої зміни, брав собі вихідний на один день і зранку вирушав у гори. Праця була тризмінною, кожна приблизно по вісім годин: перша — з шостої ранку і до другої; друга — з другої до десятої вечора; третя — з десятої вечора до шостої ранку. Але на деяких ділянках виробництва існували лише дві зміни, і там доводилося працювати по 12 годин підряд. Цікаво, що за всі роки парубоцького життя я майже ніколи не брав триденної відпустки на Новий рік. Хоча контора під час новорічних свят не працювала, виробництво на фабриці не припинялось і в Новий рік. Я був неодруженим, до того ж без пристрасті до п'ятики, і коли навіть мене запрошували на Новий рік, я звичайно повертався додому раніше від інших гостей. Тому запрошували мене не часто. Замість триденної відпустки у новорічні свята я брав наприкінці січня п'ятиденну і вирушав у гори — кататися на лижах.

Декілька разів я бував у лижних походах з кінця грудня до початку січня. Якось я зупинився у селі в горах Хіда. Все там було дуже буденно, і єдине, що нагадувало про свято — це японський прапор, встановлений на видному місці першого січня. Вигод майже не було: мені доводилося стелити футон (японський матрац, який

звичайно кладуть на солом'яні циновки) на холодну дерев'яну підлогу, але мені назавжди запам'ятались гостинність і доброта селян, з якими я швидко налагодив дружні стосунки. У 1937 р. селянам з найвіддаленіших районів Ніда було досить тяжко добиратися до міст навіть на автобусі.

Я часто ловив рибу в ставку на території фабрики, іноді гуляв, насолоджуючись свіжим повітрям, у полі, ходив до найближчих сіл, щоб послухати, що думають і про що говорять люди.

Тяжке життя японських ткаць

У той час, коли я працював на ткацькій фабриці, були люди, що займались вербуванням дівчат з бідних селянських родин на роботу на фабриці. Це були справжні работорговці. Про все це докладно розповідається у фільмі „Гірський перевал Номучі“ і зараз добре відоме людям.

Молоді робітниці заробляли приблизно 30 сен на день. Половину цієї суми витрачали на їжу в їдальні, решту — на повсякденні потреби. І хоча тарілка локшини коштувала тоді лише 10 сен, їхнє життя було злиденним. Час від часу, по дорозі в гори або на шляху до будь-якого села, я зустрічав їх в автобусі, що ходив тоді лише два чи три рази на день, — цих дівчат, котрі залишили рідний дім, щоб відправитись на фабрику. Зі сльозами промовивши матері „бережи себе“, вони сідали в автобус. Я знав, яка доля їх спіткає, і мені було сумно дивитися на них. Вербування дівчат стало відмінною ознакою тогочасного японського села.

За шість років, що я працював на фабриці, я часто бачив цих селянських дівчат, і мені ставало гірко при думці, що зараз вони цілковито відірвані від усього звичного і близького. Якось я грав з ними у волейбол, здалека почувся гудок паровоза. Незабаром з'явився потяг, і усі раптово

припинили гру. У тиші, що настала, одна з дівчат промовила: „Цей потяг їде у моє село. От би зараз їхати на ньому...“

Багато дівчат захворіло туберкульозом від важкої праці й недоїдання, між тим на фабриці не було навіть ліків, не говорячи вже про лікарню. Коли робітниця захворювала, її просто викидали як непотріб — відправляли додому. Хитромудро граючи на почуттях дівчини, якій, зрозуміло, хотілося додому, а також використовуючи занепокоєння рідних, їй звичайно говорили: „Як вилікуєшся, повертайся!“, проте на фабриках потрібна була лише свіжа робоча сила, причому настільки дешева, наскільки тільки можливо. Тому, якщо дівчина захворіла, повернення на фабрику для неї вже було неможливим. Дешевше було найняти нових робітниць. Отож, я на власні очі побачив усе, про що розповідається у фільмі „Гірський перевал Номучі“.

Становище робітників-чоловіків було не багато кращим — навіть ті, кому пощастило, заробляли лише 1,5 єни на день, і то після 20-річного стажу.

До цього додавалась ще мізерна премія, але все, що вони могли купити на свій денний заробіток після 20 і більше років праці у фірмі, — це 15 тарілок локшини. При цьому бюрократична верхівка, байдужа до їхньої долі, наживала величезні капітали. Всі ті роки, коли шовк був основним експортним товаром Японії, ткацьке виробництво лягало важким тягарем на плечі чоловіків і жінок з бідних селянських родин, що працювали на ткацьких фабриках.

Незважаючи на те, що безодня розділяла правлячу верхівку і робітників, навіть розмови не було про профспілки. Зараз людям важко навіть уявити ті злидні, у яких жили робітники, і я, хоча не був комуністом, обурювався, коли бачив цю несправедливість.

У той час, коли ця безглузда система процвітала — приблизно до 1940 р., — селяни тягнули лямку на клаптику землі, що їм належав, не було машин, щоб кудись поїхати на відпочинок, та й особливих розваг не було, — єдиним задоволенням для чоловіків і жінок було те, що вони отримували одне від одного. Отож, бідні сім'ї були багатодітними, а в родині, де було п'ять і більше дітей, їжі, зрозуміло, не вистачало на всіх, і як наслідок, вбивства дітей ставали дедалі частішими. Дітей, котрі виживали в таких умовах, відправляли у підмайстри або на фабрику. У людей виховувалася стійкість, вони вміли терпеливо зносити злидні. Саме ці люди стали наріжним каменем сучасної японської промисловості.

Багато традицій того часу досі простежуються в японській індустріальній системі. При великих корпораціях існує чимало дочірніх фірм, що виконують за контрактом частину роботи. Становище фірм такого роду ненадійне, проте, хоча на перший погляд ці підприємства не відіграють особливої ролі, саме наполегливій праці тих, хто там працює, японська промисловість зобов'язана своїм розвитком.

Незначний відступ від теми

На пожвавлених перехрестях часто зустрічаєш студентів, молодих жінок, що збирають пожертвування. Можливо, вони працюють в ім'я благородних цілей і їхня діяльність заслуговує похвали, але, як правило, нам не відомо, як і на що використовуються зібрані ними гроші. Більше того, візьмемо, наприклад, податок на споживання, який зараз викликає найрізноманітніші чутки. Важко сказати, наскільки ефективно використовуються ці кошти. Якщо раптово виявиться, що зібрані гроші потихеньку потрапляють до кишені когось з уряду, платники податків почують себе

обведеними навколо пальця. Така ситуація заслуговує жалю: якби платники податків були впевнені, що їхні гроші використовуються чесно і розумно, навіть деяке підвищення податків було б зустрінуте з розумінням.

У світі багато бідних, і я гадаю, що в Японії можна було б зібрати величезні кошти на допомогу їм. Але, на мою думку, багато японців побоюються, що їхні гроші будуть використані в інтересах невеликої групи людей, що перебувають при владі. Мені здається, прагнення людини допомогти тому, кому в житті пощастило менше, — цілком природне і не обов'язково є виявом комуністичних ідей.

З дитинства я був навчений цінувати те, що маю, не кидати грошей на вітер, і все-таки мені здається, що нечесно сидіти на грошових мішках тихше води, ніжче трави. Я завжди намагався знайти найбільш ефективний засіб використати те, чим володію, і, нехай невміло, намагаюся втілити свої ідеї в життя.

Життя у гірських селах

Повернемося до нашої розповіді. З 1934 р., коли я захопився лижним спортом, у мене була змога на власні очі побачити життя у самих віддалених, злиднених гірських селах Японії. У таких місцях не було електрики, і жодна інформація не доходила туди — газет не було, навіть звичайного листка паперу не знайти. Не було грошей ні на те, щоб купити найнеобхідніші речі, ні на автобус до міста. Крім того, селяни не могли збути вироблену ними продукцію. Життя їх складалося з роботи на вузьких смугах у горах, засіяних просом і ячменем, і щорічного походу в долину, у місто, де вони купували сіль, без якої прожити неможливо. Повертаючись назад, вони сідали на потяг-лісовоз чи йшли пішки. Білий

рис, що його вирощували лише у долинах, був рідкісним частуванням. Якось мені довелось подолати шлях від Кугуно — станції на лінії Такаяма — до Кісо-Фукусіма. Мандрував я переважно пішки — лише іноді мене підвозив то водій вантажівки, то потяг-лісовоз. Одного разу, недалеко від вершини найвищої гори в Японських Альпах, я надібав село, яке вважалося найбільш відсталим у цьому регіоні. Називалося воно Хівада-Кохівада, і було там лише п'ять будиночків. Я провів там ніч, розпиваючи з лісорубами, і мені тоді спало на думку, що їхній спосіб життя не особливо відрізняється від того, яким жили двісті, а може, й триста років тому їхні предки.

На шляху до села я вийшов до невеличкої річки і вирішив зробити там зупинку, половити риби. Якась дівчина, просто і без усяких прикрас одягнена, запропонувала мені кошик, щоб ловити рибу. Ми побалакали. Вона розповіла мені, що її брат пішов на війну, і з того часу вона живе самотньо. Село знаходилося високо у горах біля самих джерел ріки Кісо, і зимою листоноші доводилося щодня добиратися туди на лижах. Цей листоноша сказав мені з посмішкою, що якби я прийшов до них у село влітку, то він почаствував би мене великими-превеликими форелями, що їх можна скільки завгодно наловити у річці Кісо у цей період року. І дівчина, і листоноша були людьми добрими, відвертими. Вони не знали, що таке недовір'я до людини, і мене до глибини душі зворушила їхня щирість і привітність, хоч вони жили в таких злиднях.

Я погано уявляв собі дорогу і, самотній, довго блукав по незнайомих гірських стежках, звіряючись лише з армійською картою. Одного разу я вийшов у невелику — метрів сто шириною і п'ятсот—шістсот в довжину — долину, де мені пощастило почути насправді райські співы найріз-

номанітніших пташок. Навіть зараз, після багатьох років, я яскраво пам'ятаю цю долину і, варто заплющити очі, чую ці чудові співи. „Куточок райського саду“, — подумалося мені тоді. Дуже добре пам'ятаю свої почуття у ті хвилини, я б з радістю побував там ще раз. Мені захотілося там залишитися на довший час, але я був змушений продовжувати свій шлях далі, оскільки не було де переночувати. Незабаром я покинув цю долину, і досі жалкую, що не зміг пробути там якнайдовше. По дорозі я побачив ще декілька сіл. Одне з них називалося Умадзато — кінське село, але, всупереч моїм сподіванням, виявилось, що на все село залишилося тільки троє коней. Минувши Умадзато, я йшов досить довго, перейшов гірський хребет і на кінцевій станції потяга-лісовоза, що проїжджав через імперський ліс у Кісо, попросив машиніста підвезти мене. „Якщо бажаєте, — підвезем, але безпеки не гарантуємо“, — сказали мені. І весь час, що я був у дорозі, я міцно тримався за деревину, якою був навантажений потяг. Найменша необережність — і я б звалився у безодню, але для більшості місцевих жителів це був, мабуть, цілком звичний спосіб пересування. Висадили мене в Оодакі, і дібравшись пішки до Кісо-Фукусіма, я повернувся на фабрику.

Іншого разу я зупинився в родині робітника нашої фабрики у районі Хіда. Я використовував його дім як базу для походів, обійшовши всі гірські дороги поблизу. Від старших людей можна було почути вираз „аснараї“ — „мити ноги“, що застосовується у значенні „відпочити“, або ж „випити чарку“. У тому селі я на власному досвіді дізнався, що значить цей вираз. У старі часи люди носили солом'яне взуття — примітивне порівняно з моїм спорядженням (шкіряними лижними бутсами і теплими шкарпетками). Коли селяни поверталися додому, пройшовши чимало

кам'яних доріг, перебравшись через численні гірські річки та струмки, вони мили ноги у дуже гарячій воді. Як свіжо і легко ставало відразу! Хоча мої ноги були добре захищені шкарпетками та бугсами, господарі й мені виносили великий полакований дерев'яний таз з водою, коли я повертався з походів. Неможливо описати, яке це було щастя — опустити втомлені ноги у гарячу воду. Саме тоді я зрозумів, що означають ці слова мандрівників старих часів — „аснараї“.

Одного разу мені довелося цілу годину чекати автобуса на зупинці, дістатися до якої було не так легко. Одна селянка побачила, як я тремчу від холоду і доїдаю холодний рис з консервної банки, і запросила мене на чай до себе додому. Я з вдячністю прийняв запрошення, і сьогодні ще пам'ятаю, яким смачним для мене був цей чай. Вражає гостинність і доброта цих бідних селян.

У повсякденному житті чуйність людей не справляє на нас особливого враження, проте коли у важку годину хтось простягає нам руку допомоги, ми пам'ятаємо це до кінця своїх днів. Чим важчі випробування, чим сильніший біль, тим яскравіша наша радість. Не один раз довелося мені переживати подібне у своїх мандрівках по віддалених селах, і тоді пізнав я красу людської душі.

Чудові були пейзажі: сніг на високих гірських вершинах, що сяє яскравим світлом на тлі блакитного, безхмарного неба, чи засніжені гори, темно-червоні у проміннях сонця, що заходить.

Робота в Чонцзині (Південна Корея)

Весною 1942 р. мене перевели на одне з відділень компанії „Ткацькі фабрики Дайніхон“ у Чонцзині. Фабрика, куди мене перевели, була єдиним виробником льону на всю Корею під час

війни. Фабрика займала площу 100 гектарів, розташовувалась у дельті річки й була збудована просто на піску. Грунт у цьому районі неродючий, а тоді навіть гори були голими, без жодного деревця. Не дивно, що у місцевих жителів не було ані гроша за душею.

Японці, котрі працювали на фабриці, жили у гуртожитку. Мої співробітники іноді відправлялися поїсти і повеселитись у місто, але я звичайно залишався вдома і проводив час за грою у сьогі, го або ма-джонг. Місто я відвідував лише раз на два місяці. Одного разу мені довелося проїхати потягом до самого кордону з Маньчжурією. Від м. Хозрен я відправився вглиб країни і побував в одному селі у підніжжя гори Гванлю-Бонг високою 2500 метрів. Там побачив, як живуть у Північній Кореї. Люди мешкали у маленьких будиночках, були неосвітченими, але мали дуже добрі серця. І хоча життя у селян було бідним, вони жили мирно, у гармонії з природою.

Корейської мови я не знав. Часто я купував у крамницях різні речі і, якщо купував, скажімо, три предмети, продавець ще міг порахувати, скільки я повинен заплатити. Я завжди чесно платив, скільки належало, проте, було б бажання, міг би його обманути без будь-яких зусиль.

Я співчував тим, хто жив під гнітом японського колоніалізму, але мене дивувало, наприклад, що корейська молодь від полудня тинялася по місту і нічого не робила. Здавалося, в них немає ні сил, ні бажання що-небудь робити.

Подібну байдужість я спостерігав і на роботі. Наприклад, зимою, коли температура досягала двадцяти градусів морозу, більше половини робітників, замість того, щоб працювати у теплому приміщенні, раптово зникали зразу ж після отримання заробітку. Можливо, отримавши гроші, вони влаштовувались на нову роботу або ж весело проводили час, поки в кишенях дзвеніло, —

так чи інакше, у них зовсім не було ані честолюбства, ані жодної мети. На фабриці вони, принаймні, працювали б у теплі, але, нікому не сказавши жодного слова, залишали фабрику, повертаючись до свого важкого, нічим не забезпеченого життя. Або система цінностей у японців інша, або причини цієї байдужості слід шукати у становищі корейців як підневільної нації — мені, у всякому випадку, важко зрозуміти їх.

Я ніколи не був у робітничих гуртожитках, але з розповідей очевидців виходило, що це був справжній блошичник. Там завжди стояв міцний запах часнику і поту. Рівень життя загалом був значно нижчим, аніж у японських селах. Хоча ми, японці, одягалися дуже тепло, на вулиці холод пробирав до кісток. Між тим, я багато разів бачив, як п'ятирічні діти, що гралися біля дому, опускали штанці й здійснювали свої природні потреби просто на снігу. Як не дивно, вони не простуджувались. Мабуть, ця звичка до холоду і нестачі необхідних засобів існування багато в чому допомогла корейцям після отримання незалежності, стала джерелом їхньої сили і стійкості. У найгірші хвилини, під час конфліктів на роботі ця сила, здавалося, проривалась у бурхливих суперечках. Я гадаю, що саме цій силі Корея зобов'язана своїм розвитком.

Приблизно два роки — з весни 1941 до лютого 1943 рр. — я працював на фабриці у Чонцзині, а потім повернувся у головне відділення компанії „Ткацьких фабрик Дайніхон“ в Осака.

Робота на пивоварні в Китаї

Після повернення в Осака мене направили до Китаю на пивоварню. Лише двоє з персоналу цієї фабрики вивчали ферментацію і хімізацію сільського господарства, а тому для поїздки у Китай обрали мене. З початку березня до середини квіт-

ня я вивчав літературу з ферментації, запозичену з кабінету професора кафедри ферментації Осацького університету. Таким чином я ґрунтовно вивчив процес виготовлення синтетичного пива, прочитав навіть декілька рукописних заміток з цієї теми.

Наприкінці червня я сів у Кобе на корабель, що відпливав до Шанхаю. Протягом усієї подорожі команда була насторожі: боялися американських підводних човнів. Перший рік у Шанхаї я працював в одному з відділень компанії „Ткацькі фабрики Дайніхон“, а потім був переведений у дочерню фірму, яка раніше належала могутній англійській компанії „Джардін“, але під час війни перейшла до рук японської окупаційної армії. На місце звільнених англійців та американців прийшли японські службовці. Фірма „Ткацькі фабрики Дайніхон“, або, як вона тоді називалася, компанія „Сакуру Біру“ надіслала декількох службовців до колишньої англійської компанії. Серед цих інженерів опинився і я. На фабриці працювали вихідці зі семи країн: Австрії, Німеччини, Данії, Росії, Китаю, Кореї та Японії, причому 95% з них були китайцями, зовсім неписьменними, за винятком клерків та одного менеджера — випускника університету. Мені вдавалось якось домовлятися з клерками, однак те, що мене не розуміли робітники, значно ускладнювало роботу.

Багато дечому я навчився у професійно-технічному училищі, але досвіду у мене не було зовсім, тому спочатку мені помагав менеджер-китаець, який 20 років відпрацював на японській пивоварні. У майбутньому я повинен був обійняти посаду завідувача технічним відділом, проте із закінченням періоду навчання, коли я вже здобув достатньо знань, щоби нарешті приступити до роботи, становище на фронті погіршилося. Американці окупували Філіппіни, внаслідок чого постачання нафти припинилося.

Для ведення війни необхідні величезні запаси пального. Коли ці запаси вичерпуються, війна припиняється. Щоби бути готовим до гіршого, було запропоновано у тих випадках, коли це можливо, замінювати бензин метиловим спиртом, щоб економно використовувати запаси пального для двигунів. Для цього певні цехи фабрики потрібно було переорієнтувати на виготовлення метилового спирту. За молекулярною будовою пиво і метиловий спирт дуже схожі, отож, я повинен був працювати інженером по устаткуванню для виготовлення метилового спирту. Будувалася фабрика на околиці „Об'єднаної зони“ в Шанхаї.

У травні 1945 р., незабаром після вступу на цю роботу, я отримав повістку до армії. Проте, оскільки я займав відповідальну посаду в проекті виготовлення метилового спирту, з моїм звільненням важливий проект залишився б під загрозою. Відділ штабу армії, що займався забезпеченням паливом, розташовувався в Шанхаї, і оскільки в документах проекту згадувалася наша фабрика, начальник відділу відправив до Нанкіну, куди мене закликали, прохання про моє звільнення від служби. Так мені вдалося негайно повернутися до роботи.

У серпні, через три місяці після подій, про які я розповів вище, Японія зазнала поразки у війні. Трапилося так, що до самого кінця війни на фронт я не потрапив.

Поразка у війні

Звістка про закінчення війни і поразку Японії обурила мене. „Ну, я тут, на континенті, ще повоюю з цими американцями“, — думав я. Зрозуміло, це було просто безглуздо. Я вирішив не повертатися до Японії, а боротися до кінця, нехай навіть і сам, якщо всі решта повернуться до Японії. Проте після місяця важких шукань і сум-

нівів я все-таки передумав. Я дуже переживав — що ж тепер буде з японцями? Можливо, всіх нас чекає смерть. Чи є якась можливість повернутися додому? У відчаї мені хотілося бігти, навіть якщо б при цьому довелося зламати собі шию.

До нас не доходили майже жодні новини, але я чув, що перед самим кінцем війни на Японію була скинута страшна бомба. Хоч з дитинства я відчував пристрасть до незалежності, не любив ні в чому покладатися на батьків, але коли я почув, що бомбардували Кобе, я надзвичайно розхвилювався, адже там була моя сім'я. Те саме було у той день, коли я отримав повідомлення, що мене закликають до армії. Моя перша думка була про батьків. „Батьку, матусю! — плакав я самотній у своїй кімнаті. — Я йду на війну!“

Я був у такій тривозі, що справді думав про втечу до Японії. Однак про це можна було тільки мріяти, а здійснити — важко. Навіть якщо б я зміг пішки дійти до Кореї, моря мені не переплисти. „Якщо виходу немає, — думав я, — нічого не залишається, як вмерти достойно“. Коли я став мислити таким чином, мені відразу полегшало — я перестав відчувати страх перед смертю. Я підготував усі документи, що мали відношення до фірми, щоб вони завжди були під рукою, коли прийдуть переможці. У вересні компанія перейшла до їхніх рук, а мене разом з іншими японцями перевели у своєрідне японське гетто — після закінчення війни японців зібрали у спеціальній зоні в східній частині Шанхаю і заборонили виходити за її межі.

Доля

Оглядаючись на прожиті роки, я розумію, наскільки прихильною була до мене доля. Хоча я два роки працював на фабриці у Чонцзині, мені пощастило повернутися до Осаки за два роки до

кінця війни. Якби я залишився тоді в Кореї, після вторгнення радянської армії мене б напевно відправили до Сибіру, звідки я ніколи б не повернувся живим. Багато моїх колег загинули там. Після Чонцзину я працював у Китаї, але, як я вже писав, мені дали відстрочку, оскільки компанія, де я працював, була перепрофільована і працювала на військову промисловість, там я обійняв значну посаду. В обох випадках я був на мить від смерті й лише прихильністю долі можу пояснити своє щастя. Якщо замислитися, я міг померти ще тоді, отже, не шкода присвятити роки, що залишаються, якійсь одній справі. Між тим, людина завжди захоплена сильними бажаннями, і я вирішив присвятити свої роки самовдосконаленню. Завдяки цьому рішення я став таким, яким мене знають зараз.

У повоєнному Шанхаї

Ті місяці, що я був змушений жити в Шанхаї, працювати мені не довелося, робити було нічого, і життя проходило невесело та монотонно. Під час роботи на пивоварні я подружився з багатьма іноземними службовцями, дехто з них запрошував мене на різдвяні свята.

Так, мій колишній співробітник — білогвардієць, який мешкав поза зоною, запросив мене на Різдво і частував горілкою. Саме тоді я вперше спробував цей міцний напій і, оскільки був тоді сильним і здоровим, витримав іспит. Іншого разу, мати Козловського — одного з моїх співробітників, запросила мене на Різдво до себе додому, і в неї я дуже весело провів час. Я отримав багато запрошень на свята, й усі, незважаючи на те, що я був громадянином країни, що програла війну, приймали мене тепло і сердечно. Мабуть, крім мене, ні до кого з японців не ставилися так добре зразу після війни. Можливо, це прозвучить

як хвальба, але, на мою думку, ці випадки свідчать, наскільки важливими є добрі стосунки з усіма, хто тебе оточує. Саме тому, що я ставився до всіх цих людей добре, їм захотілося відплатити мені тим же. З китайцями в мене були теж добрі стосунки, і один робітник з нашої фабрики запросив мене на Новий рік, приготувавши святковий стіл.

Проте, оскільки Японія зазнала поразки, китайці прибирали до рук усе, що їм подобалося на фабриці. Боротися з цим не було змоги. Я віддав частину своїх грошей на збереження одному зі своїх співробітників — китайцю. Незадовго до від'їзду до Японії я попросив його взяти ці гроші з банку, куди він їх поклав. У той час не було жодного порятунку від кишенькових злодіїв, тому мій друг узяв зі собою для надійності кількох родичів. Він отримав гроші і вже повертався додому, як раптово, незважаючи на заходи охорони, ніби з-під землі в одну мить вискочив злодій, на льоту вихопив гроші й раптово зник. Мій друг, відчуваючи себе винним за те, що сталося, приніс мені 30 доларів. Я відмовлявся, але він рішуче настоював, щоб я взяв гроші, — мабуть, цього вимагало його почуття честі. Перед від'їздом до Японії я віддав йому всі книжки, деякі речі та гроші, що в мене залишалися, як прощальний дарунок. Він пообіцяв мені, якщо я бажаю, зберегти все це і повернути мені наступного разу, коли я буду в Китаї. Для виготовлення пива на пивоварні використовувався рис, і я віддав йому ті 40 кг, що отримав для власного вжитку. Незабаром я сів на корабель, що відправлявся до Японії, і наприкінці лютого зійшов на берег в Кагосіма, а звідти відправився до Кобе.

Шанхай за часів війни, пивоварня тощо

Зрозуміло, під час війни особливо розважатися не доводилося, проте одного разу мені вдалося піти у відомий парк Джесфілд, на французькій території Шанхаю. Я провів там години дві—три, і мене вразило, що нічого там не нагадувало про війну — здавалося, це інший світ.

Загалом я з ранку до вечора працював на заводі. Англійці та американці були звільнені, але, окрім японців там працювали люди з шести країн світу. Китайці, як я вже писав, становили 95%, а тому у вільний час мені доводилося вчити не лише англійську, а й китайську мову. Я був єдиним, хто жив на фабриці, й іноді, коли вже нікого не було, я своєю ламаною англійською мовою розмовляв зі сторожем-білогвардійцем. У дні, коли я відчував себе надзвичайно самотнім, я йшов побалакати ще з одним білогвардійцем, у якого був книжковий магазин. Таким чином, я трохи пізнав, що це за люди.

Перед окупацією Китаю японськими військами білі люди — особливо англійці, американці та французи — намагалися показати свою перевагу над іншими службовцями. Білим часто відводили окремі офіси. Такий же чіткий поділ на білих і китайців був і в інших громадських місцях. Рівень життя білих був значно вищим, вони й одягалися краще, і заробітню платню отримували більшу. Якщо хтось з білих жив бідніше, йому негайно надавалася грошова допомога від консульства: там дбали про престиж земляків. Тих, хто не міг прожити на зарплату у фірмі, звільняли, і з цього моменту про них турбувалося консульство. Японці ніколи не поводитися подібним чином.

Китайці жили дуже бідно, і тому кишенькових злодіїв у Шанхаї було занадто багато. Як фокусники, вони витягали з кишень все, що хотіли,

причому люди нічого не помічали. Мене не один раз обкрадали. Особливо цікаву систему вони практикували гарячим літом, коли всі ходили в головних уборах. Знаходячись зовні, вони зривали з пасажирів капелюха в той момент, коли трамвай вже відходив від зупинки. Зрозуміло, коли трамвай вже в русі, пасажир зробити нічого не може.

На довершення неприємностей, китайці ніколи не свідчили один проти одного. Серед японців такого не було. У китайському суспільстві був дуже чіткий поділ праці: посудомийки нічого не робили, окрім миття посуду, куховари тільки готували їжу, а пралі займалися лише пранням. Навіть у ті часи китайське суспільство було організоване таким чином.

Оскільки я жив на пивоварні, іноземні робітники часто приходили до мене зі своїми друзями попиту пива. Я, інженер, знав, у яких цистернах пиво вже настоялося і його ось-ось будуть розливати. Я наливав їм повний бак, і всі були задоволені. Одного разу ми веселилися з обіду до самої півночі.

Якось трапився такий цікавий випадок. У ті роки становище сержанта японської армії було доволі значним, під його керівництвом знаходилося близько 1500 осіб. Один сержант (ім'я його я вже не пам'ятаю) вимагав від мене, щоб я прийняв його разом із солдатами на пивоварні. Він пояснив своє бажання тим, що якщо їм доведеться при вторгненні у країну брати пивоварню, необхідно точно знати, на які об'єкти треба кинути основні сили. Армія у той час поводитися зарозуміло, отже, розмови про „об'єкти“ і „наступи“ були лише приводом, аби попиту пивка. Пива я їм не жалів, і вони пішли цілком задоволені. Тоді під рукою завжди було чудове пиво, добре настояне, і багато людей придумували найбезглуздіші причини, щоб прийти почастива-

тися. Але під кінець літа ці відвідини раптово припинилися.

Завдяки своїй посаді я міг пити, скільки завгодно, однак, якщо пити з ранку до вечора, то втрачаєш контроль над собою і, врешті-решт, це приносить лише шкоду. Завжди необхідно поводитися гідно і не забувати про здоров'я. Спираючись на власний досвід, можу сказати, наскільки важливий здоровий дух і твереза голова, щоб впоратися з будь-якою ситуацією і діяти згідно з прийнятим рішенням.

Будинок, що мені надала фірма, до окупації належав англійській родині. Крім моєї спальні в будинку було чотири чудових кімнати, вітальня, кімната для прислуги, а також дві ванних кімнати і два туалети — для господарів і прислуги окремо. Я жив один, а з прислуги тримав лише куховара. Друзі, часто без запрошення, заходили до мене випити пива. Іноді, коли гостей було двоє-троє, я замовляв куховару вечерю і просиджував з гостями допізна. Так, одного разу капітан японського морського флоту прийшов до мене з двома матросами. В подарунок він приніс рибу, подібну до коропа. В чотирьох ми просиділи за пивом і морськими історіями поза північ.

Коли я працював інженером на фабриці, нестача робочих рук не відчувалася і працювати мені доводилося рідко. Тому вільного часу між сніданками і обідами було більш, ніж достатньо. Крім того, неділі були вільними, і я проводив час, граючи в м'яч з білогвардійцем Зубиловичем. Коли наступав обід, кухар кликав мене, але звичайно я не мав бажання припиняти гру. „Що? Знову їсти треба?“ — бурчав я про себе. Саме тоді я зрозумів, як низько може впасти людина, якщо вона живе у комфорті і без турбот. Простий робітник, з ранку до вечора працюючи на виробництві, заздрить тим, хто сидить за столом у конторі й лиха не знає, але, як тільки він сам

отримує підвищення і сідає у крісло начальника, його нове становище і комфорт, пов'язаний з цим, стають чимось звичним. У цьому я також переконався на власному досвіді. Вартий жалю той, хто таким чином втрачає систему вартостей.

Робота на заводі під час війни

До японської окупації керівництво компанією „Джардім“ здійснювалося колоніальними методами. Директором у той час був німець, дуже добре обізнаний з усіма тонкощами виробництва — від виготовлення пива і будівництва конвейера до системи енергозабезпечення і котлів; він не лише знав усе це, а й повністю міг замінити кожного робітника на будь-якій ділянці виробничого процесу. В Японії коло спеціалізації було обмеженим. Цей німець, безумовно дуже талановитий чоловік, сам керував побудовою конвейера, організовував виробничий процес і займався всіма проблемами менеджменту. При першій зустрічі він справив на мене сильне враження. Він набагато перевищував усіх своїх співробітників, і відповідно його заробітна платня становила 10 тис. єн на місяць.

Китайці, навпаки, отримували мізерну платню: робітники — 50 сен на день, а клерки — 1 єну. При цьому, тарілка локшини коштувала 10 сен. Правда, були винятки. Наприклад, талановитий китаєць з вищою освітою, який вільно розмовляв англійською мовою, був безпосередньо підпорядкований менеджменту і служив проміжною ланкою між ним та іншими службовцями, а також займався адміністративними справами. Його зарплата становила близько 300 єн на місяць. Але звичайно навіть ті, що закінчили університет, отримували не більше 100 єн. Ця система була розрахована на те, щоб експлуатувати китайських робітників. Обіймаючи навіть найнижчі посади,

білі отримували щомісяця не менше 700-800 єн. Оскільки у моїй компанії в Японії не було ставок нижче 50 єн, я був вражений, дізнавшись, скільки отримує китайський робітник.

Здібності та вміння білих насправді були досить посередніми. Робітникам платили менше половини того, що вони безперечно заслуговували, і з цих величезних сум, якими завод був зобов'язаний китайським робітникам, лише невелика частка перепадала службовцям-китайцям, а решту ділили поміж собою п'ять—шість білих працівників і менеджер. Іншими словами, білі люди заправляли всім.

Такими були колоніальні методи, і компанія висмоктувала з робітників усе, що могла. Китайцям постійно втовкмачували: якщо вони будуть добре працювати на фабриці, то зможуть перейти у білих їхні надзвичайні, загадкові знання, а також дорогі костюми і вишуканий спосіб життя. Нарешті, на сцені з'явилося декілька японців. Спочатку ми намагалися змусити китайців працювати так, як працюють японці. Але виникли мовні бар'єри. Китайці не розуміли, чого від них вимагають, і тоді ми втрачали терпіння і починали їх бити. Проте вони навіть не розуміли, за що їх б'ють. Збільшення кількості японських службовців не дало особливого ефекту. Мабуть, англійська колоніальна система з давньою історією була більш вдалою. Я зрозумів тоді, якими безпорадними були японські методи.

Коли доходило до страйку, що траплялось не часто, у головне відділення компанії „Джардін“ у Великобританії направлялися службові повідомлення з докладним описом причин розвитку і наслідків страйку, аналізом усього, що сталося, і варіантами наступних дій. Так, англійці отримували повне уявлення про страйки і засоби, за допомогою яких з ними можна боротися, створили систему, що не залишала страйкуючим жод-

них шансів на перемогу. Вірогідно, таку ж систему вони практикували і в Індії.

„Джардін“ не змогла б поширити свій вплив на все виробництво такої величезної країни, як Китай. Компанія намагалася використати китайців, котрі обіймали високі посади у тому чи іншому повіті. Таким керівникам запропоновували частину прибутків за те, що вони підтримають компанію на рівні волості, навіть за допомогою сили. Іншими словами, компанія збирала прибутки з сіл, а якщо поррахувати, скільки було таких сіл і повітів, то можна, без перебільшення, твердити, що це були величезні суми, і осідали вони у сейфах компаній. Така ж система використовувалась і в галузі сировини.

Я і мої колеги працювали у пивоварному відділенні компанії „Джардін“. Окрім пивоварні компанії належали ткацькі фабрики і торгівельний флот. Китайців, що обіймали високі посади у цих трьох галузях, тримали у залежності політичними та військовими методами. Японський метод, який полягав у застосуванні грубої сили, лише на перший погляд міг здатися успішним, а насправді таким методом нікого переконати не можна. Британці, навпаки, створили систему маніпулювання певною групою китайців за допомогою незначних грошових сум. Ці китайці, у свою чергу, експлуатували величезні маси людей, а англійцям залишалося лише, сидячи в зручних кріслах, спостерігати, як гроші течуть до їхніх сейфів.

Одного разу мені довелося відвідати будинок, де раніше жив один з головних намісників компанії „Джардін“ у Китаї, і я був вражений, побачивши там найдорожчі й найпрекрасніші виробництва, які тільки можна знайти в Китаї. Я подумав, що їх, мабуть, просто відібрали у китайців як військові трофеї.

У французькій колонії жили за своїми законами. У французьких кварталах, які мали статус

екстериторіальності, все було влаштоване зі смаком та комфортом. На вулицях можна було побачити чимало написів, якими дискримінували китайців. Так, у парках висіли таблички: „Собакам і китайцям вхід заборонений”. Лише білі мали право їздити першим класом, причому безкоштовно, у той час, як у вагонах третього класу неможливо було проштотхнутися. Білих, котрі отримували високу платню і трималися гордовито, було порівняно небагато. Консульство контролювало їх, тому не варто дивуватися, що вони виглядали так респектабельно. Якщо з ким-небудь виникали проблеми, його негайно відправляли на батьківщину, щоб не компрометував інших. Не дивно, що середній, неписьменний та неосвічений китаєць починав вірити — білі кращі та вищі за нього в усіх відношеннях.

Переважна більшість китайців жила у злиднях, і перевага білих була загальновизнаним фактом. Проте вже після війни я бачив, як білий, зайшовши до трамваю, сказав звичне слово „проїзний”, але негайно був викинутий з вагону пасажирами-китайцями.

Водночас багато євреїв, рятуючись від нацистських переслідувань, з'їхалися з Європи до Шанхаю. Серед них були навіть всесвітньо відомі оперні співаки. Я не відвідував їхні вистави, але ті з японців, хто побував, висловлювали захоплення їх майстерністю. Одна дівчина протягом трьох днів після вистави не могла говорити ні про що інше, як про оперу. Окрім декількох справді багатих людей, більшість єврейського населення Шанхаю жила у досить важких умовах. Близько 10 тис. євреїв мешкали на клаптику землі площею не більше 1 кв.км, причому у багатьох не було постійного житла, а часто і кутка, де можна було б переночувати. Сім'ї іноді знімали кімнату на кілька годин, зазнавали невимовних страждань, проводячи дні й ночі без даху над

головою. Здається, деякі жінки, щоб не померти з голоду, займалися проституцією, але як жили інші без будь-яких заробітків — важко собі навіть уявити. У своїй більшості євреї терпеливо переносили тягар шанхайського життя, але серед тих, хто привіз зі собою гроші, були й такі, що, проживаючи в готелях, запрошували друзів і брали з них гроші за користування, наприклад, ванною. Мабуть, адміністрація не могла зрозуміти: нащо євреям стільки води? Можливо, це був непоганий вихід із ситуації, коли виходу, здавалось, не було.

Якщо людина опустила, то немає межі розпаду особистості, не потрібно хвилюватися за її майбутнє, бо вона готова на безчесні справи. Так з жахом думав я в Кореї, коли проходив повз нетрі і бачив життя цих нещасних людей.

Я прибув до Шанхаю у воєнні часи, а покинув його після війни, і за роки мого перебування там досить надивився, як правлять ті, що зосередили у своїх руках владу, і як страждають звичайні люди під їхнім гнобленням. Мені також довелося порівняти моральний і культурний рівень японців з рівнем інших народів. Зразу після війни у мене було достатньо вільного часу і, щоб не витрачати його даремно, я вирішив, по можливості, чогось навчитися.

Про іноземні мови

Я вже писав, що завжди мріяв навчитися розмовляти англійською мовою і багато займався у вільний час усі ті роки, що працював у пивоварні в Шанхаї. Вже в Японії мені не раз довелося жаліти, що не дуже старанно вивчав шанхайський діалект китайської мови, оскільки навіть ті малі знання, які я здобув, виявилися потрібними в майбутньому. Коли я жив в Чончзині, я вивчав корейську мову. І це також мало позитивні наслідки. За кордоном усі — твої вчи-

телі, й оскільки щодня доводилося використовувати слова й речення, що їх засвоїв раніше, все запам'ятовувалося швидше, аніж при найбільш старанному вивченні. А коли вже щось запам'ятав, то це залишається з тобою на все життя. Незважаючи на те, що я займався мовами більше, ніж мої колеги, я все-таки жалію, що не використав на навчання більше часу і сил.

На вершині гори не знаєш, з якого боку дує вітер, також і людина не знає, з ким її зведе життя. У непередбачених ситуаціях, хто багато знає, багато вміє, той і тримає всі карти в руках. Загалом усі люди однакові, а відрізняє одну людину від іншої те, наскільки розвинуті її здібності — як фізичні, так і духовні та інтелектуальні. Люди оцінюють нас за нашими вчинками; у свою чергу, враження, яке ми створюємо, визначає їхнє ставлення до нас. Необхідно об'єктивно оцінити власні можливості, помітити саме те, до чого є здібності, віддаючи обраній справі всі свої сили. Візьмемо, наприклад, бейсбол — ця гра вимагає зусиль усіх гравців, і в певні моменти все залежить від того, наскільки вдало той або інший бейсболіст кине м'яча. Найважливіше для людини — усвідомити, яку важливу роль у житті відіграє досвід, знання та навички. З часом, ті, хто не зрозумів цього, почнуть відставати. Завжди варто спробувати бейсбольний „хіт”, навіть якщо не впевнений в успіхові, і не думати про „хоум-ран”. Для мене головне — кожен мить жити повним життям і вчитися на власних помилках. Не знаю — чи добре, чи погано, але я дожив до 77 років і протягом прожитих років отримував допомогу від багатьох людей. За час, що мені залишився, я бажав би віддати суспільству все, що отримав.

Було б сумно померти в 70 років, сумно при думці про те, що залишаю після себе багато недоробленого, однак, після 70-ти вже легше при-

миритися зі смертю, оскільки 70 років — вік, що вважається середньою тривалістю життя. Якщо не чекати в надії, що проживеш довше, вмирати не так страшно. Я не знаю, як поведу себе у смертний час; можливо, буду в паніці кричати „хочу ще жити!”, проте ця слабкість притаманна людській істоті й соромитися тут нічого. Так чи інакше, коли доживеш до віку, що вважається середньою тривалістю життя, починаєш спокійніше ставитися до смерті. Якщо, наприклад, середня тривалість життя — 74 роки, а ти доживаєш до 75, то цей „зайвий” рік можна прожити у своє задоволення, бо отримав несподіваний дарунок долі. З другого боку, якщо можна дожити до 66-ти, то дуже гірко помирати раніше. Іншими словами, якщо сприймати смерть правильно, можна зустріти її спокійно. Водночас важливо, щоб життєвих сил вистачило до самого кінця, і тоді зможеш до смертного часу жити повним та насиченим життям.

Можна прагнути до багатства, сильно бажати влади — все це в натурі людській. Однак, доживши до певного віку, не слід забувати: все, що взяв у цьому житті, слід повернути, бо потрібно працювати колись і на благо інших.

Тепер я, як можу, служу суспільству, даруючи добрі книжки тим, кому вони насправді принесуть користь.

Повоєнний Шанхай та білогвардійці

Японія зазнала поразки. Я зрозумів тоді, що ті японці, котрі — не тому, що уявляли себе особливими, а лише тому, що були японцями, — ставили себе вище китайців, залишалися за своєю суттю людьми дріб'язковими. Я й зараз бачу навколо себе людей такого типу і знаю, що в подібній ситуації вони втратили б свої життєві орієнтири. Протягом шести місяців — з моменту,

коли з'явилися перші ознаки майбутньої поразки, і до дня, коли Японія склала зброю — я ледве не кожного дня був свідком п'яних бравад, які виявили до того невідомий мені бік характеру цих людей. „Куди ж сповзає світ?” — думалося мені. Спостерігаючи, наскільки низько впали ці люди перед закінченням війни і як безцільно жили вони після неї, я зміг безпристрасно оцінити моральний і культурний рівень японців порівняно з людьми інших національностей, що жили тоді в Шанхаї.

Не було ані роботи, ані мети в житті. Як невесело було там, куди нас зігнали, як стадо овець! Все, що від нас вимагалось, — це щодня їсти у визначені години. Люди, у яких було майно в Китаї, не маючи змоги взяти що-небудь зі собою, були змушені продати все, і на отримані гроші вони жили бездумно, в постійній гонитві за розвагами. Зрозуміло, були одиниці, для яких ще залишалися людські вартості та прагнення, але серед тих, кого я знав, таких було обмаль.

Такий спосіб життя я ненавидів і намагався мати перед собою ціль, до якої треба дійти. Іноді, правда, я грав у м'яча із сусідськими дітьми, але переважно зосередився на вивченні англійської мови.

Одного разу, в гостях у білогвардійця я познайомився з жінкою незвичайної краси. Немає слів, щоб описати, якою вона була вродливою. Пізніше інший білогвардієць запросив мене до бару, де грав невеликий джазовий оркестр. Він запропонував мені замовити музикантам пісню на мій вибір, але я зовсім не розумівся у джазі. Тоді він познайомив мене зі своєю дівчиною і запропонував потанцювати з нею, але я й танцювати не вмів. „Які ж великодушні ці росіяни”, — подумав я тоді. Нічого не можу сказати про лідерів цієї країни, але, що торкається звичайних людей, з якими мені доводилося зустрічатися, то

вони були людьми відвертими і добросердечними. Здавалося, вони нікуди не поспішають, не намагаються, як японці, перегнати всіх решту. Навіть якщо японець поведився з ними погано, вони не висловлювали незадоволення. Їм довелося зазнати багато лиха у Сибіру після революції, поки їм не вдалося втекти звідти. Це були могутні люди, що міцно стояли на ногах, при цьому сповнені достоїнства та великодушності. Вони мені дуже подобалися.

З їхніх розповідей про той час, коли вони, переможені, втікали з Росії, я дізнався, що деякі з них врятувалися, витримавши тиждень на жорстокому морозі, без крихітки хліба, коли навколо люди втрачали зір, вмирали.

Ще тоді, коли я працював на пивоварні, у нас працював водієм директора і по сумісництву сторожем білогвардієць Толюкін, колишній капітан. У російській армії капітанський ранг був досить високим: капітан командував приблизно 150 солдатами. Одного разу він допізна затримався на фабриці і попросився до мене переночувати. Я влаштував його на канапі у вітальні. Ми розбалакалися, і я запитав, що він робитиме, коли постаріє. Він відповів, що коли настане старість, працювати вже не зможе, йому нічого не залишиться, як тільки покінчити життя самогубством. Він не був одруженим, і близьких родичів в нього також не було.

Пам'ятаю ще такий випадок. Якось, коли трамваї в Шанхаї раптово перестали їздити, Толюкін пішки пройшов 12 км до заводу, причому прийшов точно до початку роботи. При цьому він поведився так, ніби нічого незвичайного не сталося. З поразкою Японії його начальники змушені були покинути завод. Звичайно білі люди або жаліли нас, або знущалися над японцями, але він не змінив свого ставлення до нас. Коли китайці, що жили по сусідству, приходили грабу-

вати цехи і склади, він викидав їх геть. Я запитав його, нащо він це робить, коли його начальства вже немає. „Це мій обов’язок”, — відповів він. Навіть у тих повоєнних умовах Толюкін продовжував чесно виконувати свою роботу. Що б зробив японець на його місці? Мабуть, вирішив би, оскільки Японія зазнала поразки, на ньому немає жодної відповідальності. Я зрозумів тоді, наскільки відрізняється його ставлення до праці та почуття обов’язку від наших.

Японці можуть добре і злагоджено працювати в команді, росіяни звикли в усьому покладатися лише на себе. Чим би вони не займалися, всю відповідальність вони брали на себе. Не можу сказати, який з цих двох варіантів кращий, але я дізнався про щось нове із стосунків з цією людиною.

Національний характер і нові горизонти

Вірогідно, Китай значно змінився з того часу, коли я був там в останній раз, але все-таки, я бажав би торкнутися деяких сторін китайського національного характеру і темпераменту, які я спостерігав під час мого перебування там.

Коли наймаєш ама, що в перекладі з китайської означає „служниця”, не слід сподіватися, що вона буде займатися всіма справами по дому. Розподіл праці дуже чіткий: прибиральниці, пралі та куховарки робили лише свою роботу і нічого іншого. Це було настільки несхожим на те, що прийняте в Японії, що в новоприбулих японських сім’ях відразу починалися всякі непорозуміння. Японці сварилися зі служницею, але вона навіть не розуміла, в чому полягає її вина. Так траплялося нерідко.

У Китаї прірва розділяла урядових чиновників, людей, що належали до вищого класу, і простолюди, котрий жив у бідності і вистоявав лише

завдяки міцній системі взаємодопомоги. Оскільки ті, хто стояв зверху, поводитися з людьми презирливо, прості люди, щоб уникнути образ, ніколи нічого у них не просили. Тому і ми ніколи не розмовляли зі служницями ні про що, окрім їхніх безпосередніх обов'язків. Я знаю багато випадків, коли японців, які розмовляли з прислугою на сторонні теми, навіть за людей не вважали.

Японці поводитися гордовито, з великою пишатістю. Коли вони заходили до крамниці, продавець, побачивши, що перед ним японці, називав значно завищену ціну на товар. Ми ж, ні про що не здогадуючись, платили стільки, скільки з нас вимагали. Наприклад, я купую будь-яку річ за 100 ен, а слідом за мною простий робітник купує точнісінько таку ж річ за 80 ен. Йому називають меншу ціну, тому що він такий же бідний, як і продавець. Проте, якщо цей робітник буде часто заходити до цієї крамниці і стане відомо, що він працює в японській фірмі, ціни негайно підскачуть вгору.

Ще одна риса китайського характеру. Якщо, наприклад, я відправляю китайця за покупками, і річ, за яку мені довелося заплатити 100 ен, китайцеві вдалося купити за 80 ен, то різницю він спокійно покладе собі до кишені. Він вважатиме, що ці гроші — винагорода за вдалу покупку.

Або ще ось така історія. Якщо ама сподобається чайник для заварки чаю, вона бере кришку собі додому чи просто заховає її. Через рік—другий вона приходить до господаря:

— Пане, у цього чайника кришки немає — тільки під руками плутається. Що з ним робити?

— Ну, якщо кришки немає, можеш його викинути.

— А можна я його собі візьму?

— Звичайно, — відповідає господар.

Я не раз чув про подібні випадки. Так, усе розрахувавши заздалегідь, ама врешті-решт отримала те, що бажала. Оскільки я жив один, мене такі проблеми не хвилювали, але, я гадаю, багатьох японців обкрадали їхні слуги.

Коли у китайців закінчувались дрова, вони йшли до парку і обдирали кору з дерев. Через три—чотири місяці, коли дерева висохли, китайці зрубували їх на дрова. Вони спокійно планували все задовго наперед і зовсім не соромилися своїх вчинків.

Японці завжди зайняті, кудись поспішають і, якщо їх просять виконати якусь роботу, прагнуть зрозуміти, як краще і швидше її виконати. Звичайний неписьменний китайський робітник — кулі, який своїм способом мислення нагадує дитину, в такій ситуації просто виконував те, що йому говорили. Навіть розуміючи, що робить багато помилок, він не замислюється, як вчинити наступного разу, щоб цих помилок не повторювати. І якщо я, доклавши чимало зусиль, утовкмачував у їхні голови, що існують інші засоби, вони все одно продовжували працювати по-своєму. Коли ми, японці, зустрілися з такою впертістю, то, розлютившись, били китайців, але вони навіть не розуміли, за що їх б'ють. Вони не могли зрозуміти, чому їх карають, коли вони працюють так, як уміють. Зрозуміло, у пам'яті залишалася тільки образа. Не раз опинившись у таких ситуаціях, я зрозумів, як важко японцям, з їх високими вимогами, змиритися з реальним станом речей.

У Китаї в обігу було багато підроблених грошей. Монети доводилося кидати на землю, щоб визначити, чи це не фальшивка. Крім того, було чимало товарів, вироблених „під фірму”. Коли китаєць купував пару взуття, продавець повинен був спочатку, ще до обговорення ціни, назвати фірму і описати товар до останніх дрібниць. Не

знаю, де вони діставали інформацію, але підробки китайці пізнавали без труднощів.

Інфляція під час війни розвивалась надзвичайно швидко. Ціни змінювалися щомісяця. Японці, звиклі до спокійного життя у добробуті, просто не знали, що робити, а китайці вміли надзвичайно економно витратити гроші. Розрахувавши, скільки потрібно на цукор, сою, масло, паливо, одяг та інші найнеобхідніші речі, вони зразу після отримання зарплати купували все, що їм було потрібно протягом місяця. Усе їхнє життя стало нескінченною боротьбою зі злиднями. Я, оскільки жив самотньо, не особливо турбувався про гроші, але все-таки багато чого в них навчився.

Китайці були спритними злодіями. Вулиці були заповнені жебраками і людьми, подібними на них. Коли стала очевидною поразка Японії, багато японців, навантаживши свої речі на вантажівки, почали покидати Шанхай. Побачивши таку вантажівку, жебраки на ходу вскакували на неї, хапали все, що траплялося під руку, а тоді втікали з нагробованим. При цьому інші жебраки били їх палицями з такою силою, що мало рук собі не ламали, і відбирали у жертви, все що було. Я нерідко бував свідком таких сцен.

Я помітив також, що коли отримаєш повагу та визнання у китайця, передусім людини інтелегентної, з високими моральними принципами, він ніколи не покине тебе у біді. Просто неймовірно, як суворо дотримуються у Китаї боргу вдячності. Після закінчення війни японці та китайці ніби помінялися ролями, але і в такий скрутний час знайшлися люди, котрі ходили по інстанціях, допомагаючи тим, хто раніше добре до них ставився.

Я продовжував працювати на пивоварні й після того, як там розпочалося виробництво метилового спирту. Нашими безпосередніми начальниками були тоді військові. Треба було виконувати

щоденну норму і підтримувати випуск продукції на належному рівні, а це було надзвичайно важко. Китайці становили більшість робітників і, як я вже писав, відносини з ними давалися мені з великими труднощами. У той час військові постійно підганяли нас: солдати приїздили з наказами від офіцерів, вимагали прискорити темпи виробництва, і нам було досить важко. Тоді я замислився, як покращити справу. Я вирішив випробувати метод, про який почув від менеджера, котрий ще до японської окупації працював під керівництвом директора-німця. Ідея полягала в тому, щоб поставити на чолі кожного відділу китайця з вищою освітою, який би міг передавати мої накази робітникам. Завдяки цій системі мені вдалося якось протриматись у повоєнному хаосі. Якщо б я безпосередньо керував робітниками, вони, можливо, не виконували б моїх розпоряджень, і мені б довелося застосувати фізичні покарання. На щастя, до цього не дійшло, у мене не було жодних суперечок з робітниками після війни — завдяки захисному бар'єру, що створили поміж мною і робітниками ці китайці.

Хоча працювали ми тоді, як вважалося, в ім'я країни, докладаючи всіх зусиль, бували моменти, коли виробництво різко падало. Одного разу я, за порадою менеджера, запросив платного консультанта. Це був австрієць, визнаний авторитет у галузі виробництва спирту. Він витратив на огляд наших цехів небагато часу і за декілька корисних порад отримав досить значну суму. Мене завжди вчили робити свою справу і не чекати особливих винагород, а про заробіток такого роду мені й на думку не спадало. У той день я зустрів цього спеціаліста, а потім відвіз йому гроші. У Японії не існує такої системи, і я був дуже здивований, що вже тоді за кордоном були такі спеціалісти, котрі вимагали винагороди за свої консультації та поради.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

1946—1975

Репатріація

Мене відправили до Японії 28 лютого 1946 р., через шість місяців після поразки Японії. Мені довелося пройти чимало різних перевірок, після чого я сів у Шанхаї на корабель, що відправлявся до Японії. Перша їжа, яку мені подали на кораблі — мішанина з рису, овочів та круп, — була навіть гіршою від того, чим нас годували в Шанхаї після війни. „Ось вона яка, японська їжа”, — подумав я тоді. Днів через два нас висадили у Кагосіма, і я був глибоко схвилюваний красою японських пейзажів, щасливим, що повернувся додому. Проте голодний шлунок не давав мені спокою, і перед очима повставала низка різних страв. У Кагосіма я сів у спеціальний потяг для репатріантів, який відправлявся до Осаки.

Хоча до Китаю і дійшли вістки, що Японія дуже постраждала від бомбардувань, подробиць ми не знали. На цьому кораблі, де зібралися люди з усієї Японії, нас об'єднувала тривога за рідних і друзів. Проте варто було ступити на японську землю, і почуття братерства, таке сильне на кораблі, поступилося місцем принципу: „кожний за себе”. Мабуть, у тих обставинах інакше й бути не могло. Один чоловік — не каліка, не хворий — при посадці на потяг галантно запропонував, щоб жінок пропустили вперед. Ми так і зробили — і що ж? Його супутниця зайшла серед перших і зайняла йому місце. Майже всі зробили те саме, а я, оскільки був один, залишився без місця. Був я тоді молодим і мені довелося трястися від Кагосіми до Осаки, сидячи на підлозі в проході, притулившись спиною до наплічника.

Я доїхав до Кобе, а потім довго чекав трамваю, щоб доїхати додому. Нарешті мені вдалося влізти до вагону, але замість того, щоб прямо їхати в бік мого дому, трамвай пішов якимсь кружним шляхом. Усі 40 хвилин, що ми їхали, я стояв на підножці перевантаженого вагону з важким наплічником за плечима, з усіх сил тримаючись за поручні.

По дорозі додому я вирішив зайти до вуйка по маминій лінії. Довгий час поштового зв'язку між Шанхаєм і Японією не було, і всі відомості про бомбардування Кобе я запозичив з журналу „Лайф”, надзвичайно хвилюючись про рідних. Не знаючи, чи живі мої рідні, чи не зруйнований будинок, мені було страшно йти додому, і коли вуйко сказав, що у нас все гаразд, в мене ніби камінь впав з душі. Я пробув у вуйка хвилин п'ять і попрямував додому — залишалося десь метрів сто. Батьки мої були вдома, і зустріч наша була дуже радісною. Як я дізнався, одного разу під час бомбардування п'ять розривних бомб впали у саду, а одна пробила дах і перекриття між першим і другим поверхами, впавши в оскіре (вбудована в стіну шафа з розсувними дверцями), але будинок не згорів, чудом залишився цілим. А тепер і я повернувся живим і неушкодженим — щастю нашому не було меж.

Щоб мої речі не постраждали під час бомбардування, батько відвіз їх до родичів матері, котрі мешкали у 12 км від нашого дому. Хоча це й не така велика відстань, на шляху треба було перекрити через досить високу гору, а машин у той час ні в кого не було. Батькові довелося навантажити весь мій скарб на старий візок, зроблений власними руками, і штовхати по вибоїнах. Він завжди був зі мною суворим, але, коли я почув, що він зробив заради мене, то зрозумів, як він мене любить. Я ніколи не говорив йому цього, але тоді вирішив, що завжди пам'ятатиму те, чого

він мене навчив, і керуватимусь його порадами завжди і у всьому.

Повернення

Коли нас, японців, відправляли з Китаю додому, нам було дозволено взяти зі собою лише один наплічник, причому везти можна було лише старі речі. Я захопив зі собою лише дві зміни верхнього одягу, дві—три пари взуття і трохи рису, солі та цукру на випадок, якщо мій дім зруйнований. Проте, коли я вже збирався піднятися на борт, то помітив, що мій наплічник зник. Я вже зовсім втратив надію знайти його, але, мабуть, хтось, побачивши на бірці номер моєї групи, приніс його якраз у те місце, де нас розмістили. Мені вже тепер не дізнатися, хто був той чоловік, що так мені допоміг, але я ніколи не забуду, яким щасливим був у цю мить. Як я вдячний цьому незнайомцю, котрий у метушні від'їзду знайшов час відірватися від власних проблем, зрозуміти, у якому відчаї зараз знаходиться його співбрат по нещастю, і допомогти йому. Мені захотілося бути схожим на нього. У трюмі, де ми спали, повітря було тяжким, задушливим, всі жалілися на головний біль. Серед нас був один японець, котрий народився в Америці; за його словами виходило, що, „хоча Японія і зазнала поразки, японці здалися найкращій країні, якій лише можна здатися”. Він не сказав нам тоді, чому так вважає, але зараз, оглядаючись на прожиті роки, я розумію — він був правий.

Там, на палубі корабля, що відходив до рідних берегів, я думав про друзів, яких я залишив у Китаї. Як вже згадувалось, я завжди намагався підтримувати добрі стосунки з оточуючими людьми, у тяжкі часи друзі всіляко намагалися мене підбадьорити. „Не падай духом, — говорили вони мені, — мине два—три роки, знову прийдеш до

Китаю. Якщо хочеш, залиши в нас дещо з речей, ми збережемо їх до твого повернення". Вони звикли до постійних змін у державі, а тому розуміли, що й теперішнє становище нестабільне.

Правда, мені довелося ще їздити в Китай, я навіть відвідав місто, де мешкав один з моїх друзів, у якого я залишив деякі речі. Зрозуміло, приїхав не за ними, а лише, щоб віддячитися за все, що цей чоловік для мене зробив, але виявилось, його вже немає в живих. Тоді, перед моїм від'їздом, він навіть організував прощальну вечерю на мою честь, хоча в той час відкрито допомагати японцям було не дуже розумно. До самого кінця він цінував наші дружні стосунки. Сумно, що нам вже ніколи не зустрітися.

Робота у відділі зовнішніх зв'язків у головному офісі фірми

У 1946 р., коли я повернувся до Японії, мій брат жив у м. Такадзуні поблизу Осаки і обіймав посаду в тій самій фірмі, де я працював — „Ткацькі фабрики Дайніхон". Я навідався до нього, і він склав мені компанію, коли я вперше за довгий час пішов звітуватися про свою роботу у головний офіс. Було це 1 березня 1946 р.

Після війни в Японії мешкало багато американців, які робили, що їм заманеться. Я ще в Шанхаї навчився трохи розмовляти англійською мовою. Один з директорів, до речі, керівник шанхайського проекту, мабуть, знав, що я трохи розмовляю англійською, і мене раптово перевели у відділ зовнішніх зв'язків компанії. В училищі моєю спеціальністю була хімія, а не англійська мова; до того ж я позабував і те, що знав з хімії, не говорячи вже про англійську. Керівнику відділу було 50 років, і народився він в англо-японській родині. Крім мене, у відділі працював випускник кафедри політології Токійського уні-

верситету і двоє, що закінчили університет іноземних мов у Осака: один — французьке, другий — англійське відділення. Керівник нашого відділу готував різні документи, які відправляли у штаб окупаційної армії генерала Мак-Артура. Мені доводилося виконувати найрізноманітнішу роботу, і все це діставалося мені впертою працею. Через мої руки проходили документи, які іноді доводилося перекладати. Було тоді надзвичайно важко, але якось я все-таки протягнув на цій роботі цілий рік.

Я подав заяву про звільнення 27 лютого 1947 р. і був звільнений за власним бажанням 7 березня цього ж року. Причиною була, по-перше, транспортна проблема — панував такий хаос, що у транспорт протиснутися було неможливо, а по-друге, через напружену працю та недостатнє харчування я почувався втомленим і нервовим.

Незабаром після звільнення я вступив у родину Окамацу з Кіото. Рішення про одруження було прийняте ще тоді, коли я працював у „Дайніхон“, але весілля відбулося 14 березня. Покинувши роботу, я до середини травня відпочивав. Мій тесть працював у текстильній промисловості й мені належало отримати в спадщину його підприємство та інше майно. Після одруження я був змушений займатися зовсім незнайомими мені речами в абсолютно незвичних обставинах. Пізніше я ще розповім про це.

Мої відносини з китайцями

Під час війни в Японії все суворо контролювалося військовою владою, життя було злиденним і голодним. У Китаї — зовсім не так. Навіть солодоші, наприклад, можна було купити, скільки завгодно. Яка радість була від цього у дітей, яких батьки брали зі собою у відрядження. Сам я не їм солодкого і не палю, а тому віддавав колегам-

китайцям сигарети і солодке, що ми отримували у нас на заводі. Оскільки я працював на японському виробництві, нестачі грошей не відчував; незважаючи на це, я, як і всі, регулярно отримував хліб та інші продукти — і все віддавав китайцям. Окрім того, я щомісяця отримував 50 пляшок пива, більшість з яких діставалася моїм китайським друзям. Як вони раділи! Деякі, кому доводилось утримувати родину, самі не пили, а продавали це пиво і на отримані гроші купували предмети першої необхідності.

Внаслідок цього я став досить популярною особою. Після війни тим японцям, котрі погано поводитися з китайцями, довелося заплатити за все — китайці пам'ятають образи двадцять, а то й тридцять років — такою вже є їхня натура. Але пам'ятають вони і добро, що їм робили люди, — борг вдячності передається з покоління в покоління. На жаль, я зовсім не пам'ятаю дітей того друга, що влаштував у мою честь вечерю перед від'їздом з Шанхаю, але я вірю, якщо колись зустрінемося, наші стосунки будуть добрим прикладом японо-китайської дружби.

Коли мене призначили керувати будівництвом конвеєра для виготовлення метилового спирту, я попросив одного свого друга, китайця, котрий три роки навчався в Англії, щодня приходити до нас на завод давати нам корисні вказівки щодо розташування та використання устаткування. Звали його Лю Цзитян, і був він надзвичайно достойною людиною. Він розповів мені, що одного разу приїхав до Японії з футбольною командою, яка мала зустріч з командою університету Васеда. Пізніше він відвідав Токіо як член Комітету післявоєнної відбудови Китаю, і знаючи, що я працюю у відділі зовнішніх зв'язків компанії „Дайніхон”, він спеціально, щоб зустрітися зі мною, поїхав до Осаки у генеральний офіс компанії. На той час я вже звільнився, і не заставши мене, він

залишив свою візитну картку, де написав англійською мовою, що бажав би зі мною побачитися. На жаль, зразу зустрітися з ним мені не вдалося, але через місяць я зайшов до нього в готель, де зупинилися члени Комітету. Ми разом повечеряли, згадуючи стару дружбу. Потім містер Лю повіз мене на екскурсію по нічному Токію. Ще раз ми зустрілись у готелі Осаки і приємно провели час за розмовами. Я ще раз міг впевнитись у тому, наскільки добрим і чуйним він був до громадянина „ворожої” країни.

Зацікавленість і наполегливість

Я вивчав англійську мову в школі, але навчальних годин у тиждень було не так багато. В училищі виняткову увагу приділяли хімії сільськогосподарства, а англійську мову вивчали лише в першому семестрі. Хімія сільськогосподарства займається аналізом сільськогосподарських продуктів та вивченням ґрунтів і добрив. Я знав, як різні терміни, що зустрічалися в наших підручниках, вимовляються англійською мовою, але тим мої знання обмежувалися.

На моїй першій роботі використати англійську мову не довелося, але, приїхавши до Шанхаю, я зрозумів на практиці, на що здатний. Як я вже писав, з дитинства моєю мрією було оволодіти цією мовою і я не відмовився від своїх прагнень і після війни. Труднощі з мовою на роботі мене ніскільки не збентежили, і я намагався розмовляти англійською у вільний від роботи час. У відділі зовнішніх зв'язків, де робота була в основному пов'язана з англійською мовою, я з надзвичайними труднощами, але все-таки справлявся зі своїми обов'язками. Завжди, як тільки мав змогу, охоче розмовляв англійською і зараз можу підтримувати розмову на різні теми. Я зрозумів, наскільки важливо прагнути досягнення обраної мети.

Наведу ще один приклад такого роду. Якось мені захотілося навчитися читати старі тексти і, оскільки вчитися не було в кого, я розпочав регулярно заходити до музею в Кіото і, вивчаючи різні документи, поступово оволодів правилами читання. Коли розглядаєш знак лише в одному документі, написаному азбукою, що називається хентайгана, неможливо розшифрувати його. Лише зіставивши декілька документів, можна вирішити, як слід його читати. Одного разу мені довелося провести три дні в музеї, щоб розшифрувати один знак. Тільки після довгих роздумів, зустрічаючи його в різних контекстах, я здогадався, що він означає. Я вивчав хентайгану чотири роки; на що покладено було багато праці, але врешті-решт я оволодів правилами читання. Навіть у автобусах, не витрачаючи часу, я читав посібники з хентайгани. Завдяки докладеним тоді зусиллям, я й зараз пам'ятаю все, що вивчив. Коли я починав займатися, у мене був лише слабкий інтерес до старих текстів, але з часом я вирішив побачити, на що здібний, і навіть відмовився від використання підручників і посібників. Поступово, дізнаючись все більше про хентайгану, я розпочав вдумливо вивчати старі тексти і зараз можу прочитати майже кожний. На виставках історичних документів, ілюстрованих текстів, написаних хентайганою, я завжди радію, що займався тоді її вивченням.

Відвідуючи музеї, я нерідко підхожу до школярів і пропоную їм спробувати прочитати два—три рядки. Майже ніхто не може. Але варто показати їм декілька прийомів, і вони схоплюють усе на льоту. Так, прочитавши з ними уривок з тексту декілька разів, я кажу їм: „Це дуже цікаво. Спробуйте зайнятися вивченням хентайгани, — може, сподобається”.

Відправляючись на виставку, я завжди беру зі собою копії таблиці хентайгани, що звичайно

друкують на звороті кишенькових довідників з історії, і віддаю такі таблиці дівчатам. „Ви молоді, голову маєте добру — варто спробувати!”, — кажу я їм. Подякувавши мені, вони залишають музей. Мабуть, більшість викине ці таблиці в першу ж урну, але, можливо, знайдеться одна, у якої наша бесіда викличе зацікавленість — і це для мене найголовніше. У жінок — вроджені здібності до літератури, і в Японії чимало жінок навчаються на філологічних факультетах. Якщо навіть одну із співбесідниць мені вдасться зацікавити хентайганою, можна вважати, що мій час витрачений не даремно.

Такі ж надії я покладаю на книги, які направляю за кордон. Переважно це книги з японської літератури і природи. Я вірю, що хтось, проглянувши ті книжки, зацікавиться Японією. Як було б чудово, якби це насіння дало плоди. З тих же причин я надаю стипендії іноземним студентам і японцям від змішаних шлюбів, які вивчають японську мову. За кордоном я зупинив свій вибір на студентах, тому що вони належать до інтелектуальної еліти і, вирогідно, у майбутньому займуть важливі місця в політиці, служитимуть на благо суспільству. Лише років десять—двадцять, і багато з них вже стануть фахівцями своєї справи і, можливо, у свою чергу візьмуть на себе обов'язок сіяти насіння і зацікавленість до Японії. Таким чином, мені хотілося б втілити в життя свою мрію про тісний зв'язок і плідні відносини з людьми обраних мною країн.

Тими ж міркуваннями була продиктована і моя діяльність у Китаї. Я зрозумів, що китайці ніколи не забувають того, хто для них що-небудь зробив. Американці забувають дуже швидко: принаймні, вдячність вони висловлюють лише в момент отримання подарунку. Не можу їх критикувати, адже це лише одна зі сторін їхнього національного характеру. Щодо японців, то вони, навпаки, дя-

кують набагато більше, аніж належить, при цьому нерідко переслідуючи особисті цілі. Мені не подобається ця схильність японців нав'язуватися зі своїми подарунками, але, на жаль, вона притаманна зараз багатьом.

Надзвичайно важко знайти правильний спосіб дій, не знаючи способу мислення, культури співрозмовника. Наприклад, у різних мовах спосіб розповіді про те, як пожадливо споживає їжу голодна людина, різні. Японське „коцукоцу” не є імітацією звуку будь-якої тварини, в той час, як у новозеландській, канадській англійській мові слово „моріморі”, що означає „жертити”, нагадує чавкання вівці. У деяких країнах це може бути не вівця, а корова. Все залежить від географічного становища, клімату, історії, звичаїв і життєвих умов країни. Дуже важливо це зрозуміти. У наш вік стрімких змін мова змінюється щодня. Я завжди намагаюся бути тактичним у взаємовідносинах з іноземцями, але непорозумінь усякого роду траплялося чимало.

Борг перед суспільством

Людина старіє як фізично, так і духовно, і хоча у багатьох ці процеси відбуваються одночасно, є люди, котрі до самої старості зберігають свої запаси духовної та інтелектуальної енергії. Тому середня тривалість життя, пороги смертності — лише статистичні дані, які й слід приймати, як такі. Не треба планувати свою діяльність до певної межі — слід жити повним життям, поки є сила. Під словом „діяльність” я маю на увазі ті дії, які будуть мати вплив на нащадків після нашої смерті. Життя безцільне, непродуктивне з віком принесе лише відчуття чогось поганого, необов'язкового. Людина, котра вже нічого не може дати суспільству, не може працювати — як не різко це звучить — є паразитом. Усі ми, хоч

різним ступенем, коли-небудь стаємо тягарем для суспільства. Тому, поки ще є сили, ми повинні віддати суспільству все, що можемо. На мою думку, забувати про це ми не маємо права.

Коли людина талановита, котра вирізняється серед інших як інтелектуально, так і духовно, займаючи при цьому певне місце на суспільних сходах, робить щось достойне, її вчинок стає подією, громадським здобутком, тому що вся її біографія свідчить на її користь. А якщо інша людина зробить також добрий вчинок, але залишається нікому невідомою, то причини цього в тому, що все її життя до цього моменту проходило непомітно. Таким чином, ставлення до тебе з боку інших людей великою мірою залежить від того, чого ти досягнув у житті. Якщо багато працювати над собою, — не важко робити людям добро, і ті, кому ти чимось допоміг, вічно будуть тобі вдячні.

Якщо з дитинства звикнути керувати собою, то і світогляд формується певним чином, а крім того, людина навчається цінувати найменші прояви доброти. Знання, які набувалися з великим напруженням сил, залишаються на все життя. На відміну від фізичної сили, що здобувається у тренуваннях, сила духу ніколи не покине тебе і не раз буде використана у ділових та дружніх зв'язках. Можливо, все, про що я тут розповідаю, вже багато разів було сказано раніше, але для мене це дуже важливо. Я усвідомив це на власному досвіді й неухильно дотримуюсь своїх переконань, а тому спробую прожити роки, що залишилися, повертаючи суспільству все, що досі отримав. Можуть бути корисні й роздуми вчених-затворників, але, мені здається, думки засновані на взаєминах з сусідами та близькими людьми в реальному, існуючому світі, були б цікавішими.

Якось — мені було тоді років сорок — в автобусі я виявив, що забув вдома свій гаманець.

Я не знав, що мені робити, як раптом незнайома жінка протягнула мені гроші на квиток. Я був до глибини душі схвилюваний її добротою. З того дня я завжди беру з собою про запас і допомагаю людям, що опинилися в такому становищі. Коли хтось допоміг тобі, то часто в пам'яті нашої не залишається ні ім'я, ні навіть того, як виглядала ця людина, залишається лише світле почуття того, що трапилося щось дуже радісне. Так само, коли я бачу іноземця, котрий, як здається, не знає мови, заблуdivся і намагається розібратися у карті, я підхожу і запитую своєю ламаною англійською мовою, чи не можу чим-небудь допомогти. Я завжди радий надати допомогу і щасливий, коли мені вдалося зробити світ трошечки кращим.

Зрозуміло, цю ідею не треба сприймати як догму — на все свій час, але, мабуть, найважливіше — бути щирим та людяним, коли маємо змогу допомогти. Замість того, щоби мріяти про великі справи, замість промов з високих трибун, краще спробувати робити добро в повсякденному житті, тоді, можливо, хтось візьме з нас приклад, і наші діла викличуть в серцях інших бажання творити добро.

Проте повернемося до нашої розповіді. Стосунки з Лу Цзичаном збагатили нас обох, можливо, і в майбутньому вони дадуть чудові плоди. Лу Цзичан, напевне, розповів про нашу дружбу своїм дітям і внукам. Якщо знайдеться хоча б одна людина, в якій після моєї смерті залишиться добре ставлення до Японії, її добра воля зробить, нехай на перший погляд непомітний, внесок у відносини між нашими країнами.

Якщо я спробую поширити вищевикладені ідеї по цілому світі, мій спосіб мислення, що сформувався під впливом конфуціанського виховання, не обов'язково буде адекватно сприйнятий людьми з інших країн. Мої знання досить обмежені,

крім того, треба врахувати релігійні та культурні розбіжності між народами земної кулі. На гіркому досвіді я зрозумів, що навіть найбезкорисніший вчинок може бути неправильно оцінений. Тому одне з найважливіших завдань для мене зараз — знайти адекватний спосіб допомогти тим, хто має потребу в моїй допомозі.

У родині Окамацу

Мій тесть був власником текстильної фабрики, а також керував магазином „Кімоно Окамацу”. Під час війни і деякий час після поразки Японії виробництво шовку суворо контролювалося, а виробництво кімоно зовсім зупинилося. Деякий час я працював у компанії лісорозробок „Тайхей Лімітед” — одному з відділів компанії „Симацу”, що спеціалізувалася на деревообробці. Я був у цій справі абсолютно необізнаним, але займався своєю роботою з ентузіазмом — продавав вироби компанії. Одним із моїх клієнтів у той час був Кіотський університет. Усі були задоволені моєю роботою, але у 1948 р. мого тестя поклали до лікарні, й мені довелося подати заяву про звільнення. До квітня 1949 р., коли я був офіційно звільнений, моє ім'я залишалось у списках службовців, і я продовжував отримувати страховку.

Компанія ця існує і зараз, але я вже давно не підтримую з нею зв'язків і нічого не знаю про її теперішню діяльність.

Тесть вийшов з лікарні у березні, щоб продовжити лікування вдома. Ще однією причиною, чому я покинув компанію, було те, що в середині травня повинні були зняти контроль з виробництва шовкової продукції і в червні планувалося повернення шовку на прилавки країни. Я повинен був зробити всі необхідні приготування для відкриття родинного магазину, де до війни

продавався шовк для кімоно найвищої якості. Між тим, 13 червня тесть помер.

Серед повоєнних реформ було проведено закон про податок на власність, і родина Окамацу повинна була заплатити 80% вартості своєї досить великої власності. Коли я увійшов до родини, цей податок ще не був повністю виплачений. Магазин був зачинений, тесть хворий, а моя дружина і теща не могли нічим мені допомогти. У дружини не було братів, з якими б я міг порадитися. Проте податки і кошти за лікування необхідно було сплатити, і щоб розрахуватися, мені довелося продати чимало майна. Коли вже здавалося, що можна зітхнути з полегшенням, раптово помер тесть. Мені здається, він розраховував ще жити й жити, оскільки так і не встиг розповісти мені — спадкоємцю — про родинну власність і про те, як вести справи. З його смертю я відчув, що на мене звалився ще один тягар: привести в порядок справи тестя і сплатити податок на спадщину. Тому, сплативши податок на власність, мені довелося знову виплатити 80% вартості нерухомого майна, яке в нас ще залишилося. Я ніколи й уявити не міг, що мені доведеться сплачувати такі величезні суми. При цьому я не мав жодної уяви, як треба вести справи. У довершення неприємностей, податок на спадщину необхідно було сплатити не пізніше, ніж через три місяці. Я й зараз не можу без хвилювання згадати, як тяжко мені тоді було.

Ще при виплаті податку на власність ми продали чимало будинків, що до того здавалися квартиронаймачам, і, крім того, використали право, яке дозволяло замість грошей розплачуватися майном. Таким чином ми діяли і при сплаті податку на спадщину, в деяких випадках продаючи будинки людям, котрі їх раніше винаймали. Коли ми пропонували їм купити будинок, ті, користуючись нашим скрутним становищем, змушували нас про-

давати за низькими до смішного цінами. Оскільки в нас було лише три місяці терміну, ми були змушені погодитися на будь-які пропозиції. Коли продавець знаходиться в такому неприємному становищі, покупець диктує ціни. Більша частина будинків була продана лише за 30% ринкової вартості. Мені було боляче дивитися, як деякі чудові будинки відходили до чужих рук за безцінь. За три місяці я розпродав чимало нерухомого майна і зібрав майже 1 млн ен грошима, не враховуючи майна „натурою”, переданого до податкового управління. Потім я відправився в управління, заповнив необхідні документи і заплатив. Я чув, як начальник сказав комусь, що це найбільша сума, яку йому доводилося приймати.

Нашу фірму створив старший брат тестя — людина рідкісно талановита і дуже принципова. Він заробляв величезні гроші. У 1918 р. в текстильній промисловості розпочалася криза, і хоча багато компаній збанкрутували або залізли в борги, родина Окамацу вистояла в ці роки, не запозичивши ні єни завдяки своєму величезному капіталу, який становив тоді 150 млн ен. Після смерті брата тесть взяв керівництво справами фірми на себе, але незабаром розпочалася війна, і в 1943 р. був прийнятий закон про контроль над виробництвом шовку. Компаніям стало важко вистояти поодиночі; були створені такі коаліції, як, наприклад, Союз за скасування закону про обмеження. У 1944 р. зупинилися всі фабрики текстильної промисловості, вони відновили свою роботу лише 1949 р.

Як я вже зазначив, родина Окамацу володіла величезним багатством. У той час, коли на озері Біва було лише три пляжі, один з них належав родині Окамацу. Деякі ділянки землі для будівництва залізної дороги Омі, яка вже тепер не використовується, були придбані родиною Окамацу. Якийсь час родині належала судохідна ком-

панія „Тайко”, а в zenіті своєї могутності родина володіла землею від берега озера Біва до самих гірських вершин і, крім того, досить значними ділянками в Омімайко і Саамато у префектурі Сіга. Все це було конфісковано після війни під час земельних реформ. Родині належало також з десяток будинків поблизу храму Кітано і у самому центрі Кіото. За винятком невеликої частини, що залишилася в руках родини, як вже зазначалося, більшість з них довелося продати для сплати податків.

Після смерті тестя необхідно було привести до порядку всі справи, тому відновлення роботи виробництва було відкладене, але незабаром розмови про це розпочалися з новою силою. Колишні службовці фірми прийшли просити, щоб їх знову взяли на роботу, оскільки контроль над виробництвом шовку був скасований. Таким чином, мені довелося знову добувати гроші — на цей раз, аби відновити виробництво. Майже все, що мені тоді доводилося робити, — від сплати податків до накопичення грошей для відновлення компанії в її колишньому вигляді — все було для мене новим. Робота відбирала у мене всі сили, і я жив, приймаючи рішення, як уві сні, не вірячи в реальність того, що відбувається. Іноді мені здавалося, все, що я роблю, — безцільно, я пасивно пливу за течією, не маючи сили змінити хід подій. Розуміючи, що необхідно весь час віддавати справам, щось виплачувати, я робив усе, що міг, але, як я зараз думаю, ніскільки не зрушувався з місця. Якими щасливими, безтурботними здавалися мені всі люди навколо нас! Вважалося, що я самотійно повинен справлятися зі своїми проблемами, але, зрозуміло, мені це було не під силу. Мені вдалося поставити компанію на ноги лише завдяки людям, котрі від чистого серця простягнули мені руку допомоги. Я не просив їх ні про що. Мабуть, їхнє ставлення

до мене пояснюється усім тим добром, зробленим за життя моїм тестем різним людям. Магазин „Кімоно Окамацу” був перейменований в „Окамацу Компані Лімітед” і нарепті відчинився. Тепер я мав час розібратися з сімейними справами. Найжорстокіша конкуренція у повоєнній Японії поступалася місцем нормальним ринковим відносинам, і переді мною почали виникати звичайні проблеми, які доводиться вирішувати президенту компанії, — наприклад, перехід на нову валюту і пов'язані з цим проблеми.

Незабаром я побачив, що члени моєї нової родини дотримувалися звичаїв, які, на мою думку, давно віджили свій вік. Як спадкоємець і до того ж людина зі сторони, я перебував під постійним наглядом родичів. Вони використовували будь-яку можливість покритикувати мене. Зі своїми майже феодальними звичками вони втручалися навіть в моє особисте життя. Як я вже писав, мій тесть не встиг дати мені розпорядження щодо фінансових і сімейних справ. Якби він прожив ще декілька років, то, безперечно, передав би мені всі знання, необхідні для голови сім'ї, а тепер мені доводилося самому, спотикаючись на кожному кроці, розбиратися з сімейними справами, і цей тягар навчив мене по-справжньому пізнавати людей і відзначати їхні вартості. Я зрозумів, що людей можна розділити на три категорії — добрих, поганих і середніх. Коли нам завдають біль, ми, звичайно, думаємо, як помститися, але коли я опинився в такому становищі, то, замислившись над тим, що робити, прийняв рішення допомогти, а не шкодити тим, хто відмовив мені у підтримці, якщо вони опиняться у важкому становищі. Усе життя мені щастило і не довелося пізнати тягар і злидні минулого віку. Я зрозумів, як краще жити. Я побачив, що є люди, лише на словах готові допомогти, люди, чия дружба і повага до мого тестя насправді виявилась

лише зацікавленістю у грошах. Такі люди були занадто відданими у ці дні, коли ми користувалися їхніми послугами у фірмі, але забували про нас наступного ж дня. Проте все це цілком істотно.

Більшість торговців, що народилися в період Мейдзи (1868—1912), починали працювати підмайстрами зразу після початкової школи і, щоби вижити в умовах жорстокої конкуренції тих років, їм доводилося відчайдушно боротися поодиночі проти цілого світу. Їхні методи не завжди були чесними, і нерідко, щоб чогось досягнути, вони обманювали своїх конкурентів, знаходили засоби вийти вперед за рахунок інших, весь час прагнучи рухатися вперед і вперед — чого б то не коштувало. Їхні методи і спосіб мислення були вульгарними, але в них не було ані часу, ані можливостей для самовдосконалення. Через те, а також тому, що й сам я повадився би так само на їхньому місці, не мені критикувати їх.

Я виріс у Кобе — одному з найбільш передових міст Японії — і приїхав у Кіото, де, як в ніякому іншому місці, старі звичаї та історичні традиції відігравали важливу роль у повсякденному житті.

Мої родичі, не жалючі ані сил, ані часу, ділилися зі мною своїми порадами — зрозуміло, непростеними. Я терпеливо вислуховував, що мені говорили, відповідаючи на все: „так, ви цілком маєте рацію, я повністю погоджуюся з вами”, але робив, як вважав за потрібне. Іноді я навіть прямо висловлював їм в обличчя все, що думав. Скільки вони не намагалися нав'язати мені свій спосіб мислення, — слухати, то я слухав, але робив усе, як вважав за краще. Їм не вдалося мене залякати, оскільки я не сумнівався у власній правоті й міцно тримався своїх переконань. Через те, що я був впевнений у собі, я не вважав необхідним відкрито оголосити війну своякам.

Саме через наші суперечки, у день, коли мені минуло сімдесят п'ять, я надіслав їм листівку, де зазначалося, що я пориваю з ними всі відносини. Як я вже згадував, сімдесят п'ять — вік, що вважається середньою тривалістю життя японського чоловіка, і мені дуже хотілося використати час, що мені залишився, для занять справді важливих. Сумно було б витратити ці роки, дотримуючись застарілих звичаїв, догоджаючи родичам. Мені байдуже, якщо хтось скаже, що в мене немає почуття обов'язку — я вірю, що останні роки треба прожити, допомагаючи тим, хто потребує допомоги. Я отримую багато листів від молодих людей, з якими зустрічався один чи два рази — не більше; вони, мабуть, бажають познайомитися зі мною ближче. Якщо я бачу, що людині варто допомогти, дати добру пораду, я відповідаю на лист, — якщо ж ні, то не витрачаю ні часу, ні грошей. Іноземці, правда, — питання особливе, наші відносини виходять за межі особистих, впливають на світогляд людей інших країн щодо японців, і тому я намагаюсь будь-якою мірою допомогти своїм кореспондентам за кордоном.

Родинна фірма була відновлена під назвою „Окамацу Компані Лімітед” за допомогою ветеранів, що працювали у фірмі ще до війни під керівництвом тестя. Всі вони сумлінно виконували свої обов'язки, але з часом я, розібравшись у справах компанії, зрозумів, що нікому з них не буде під силу очолити її. Вони були знайомі лише з частиною процесу, але не мали відповідних здібностей, щоб керувати всіма галузями діяльності компанії. Робітники, що звикли до своїх досить обмежених обов'язків, не були спроможні робити те, що виходило за коло їх звичайної праці й, до того ж, залишалися неписьменними. Але я розумів, що варто мені лише спробувати нав'язати свою думку, взяти все під свій конт-

роль, і компанія розвалиться. Тому я вирішив використати стратегію Токугава Ізясю, сьогуне XVII ст., і залишався в тіні, наскільки це було можливе. Якщо б я працював разом з усіма, це закінчилося б тим, що мені довелося би все робити самому. Можливо, спочатку в мене щось і вийшло б, але рано чи пізно настав би час, коли мені просто не вистачило б досвіду і знань. Тому я надавав „ветеранам” повну свободу в керівництві розпродажем та іншими подібними справами, а сам вирішив зайнятися проблемами фінансів і зовнішніми зв'язками компанії. На відміну від багатьох колег, я розумів під „зовнішніми зв'язками” не веселе проведення часу за пляшкою з партнерами, а укладання двосторонніх угод і зміцнення зв'язків з банками.

Навіть у той перехідний час я завжди прагнув використати вільну хвилину, щоб вчитися. Я завжди боявся цілком поринути в справи компанії, знаючи, що якщо займуся цим надто серйозно, кинути вже не зможу. Коли я відчув, що час відходити від справ фірми і турбот, пов'язаних з управлінням, я почав потихеньку просуватися до моєї мети, що продовжую робити досі. Однак про це я розповім пізніше. Я не знаю, чи багато зможу зробити після семидесяти п'яти, але мрію на власні очі побачити, які плоди дадуть мої починання. Продовжуючи набирати життєвий досвід, я бажав би у вісімдесят років вступити, якщо буду живий, до аспірантури і домогтись докторського ступеню з гуманітарних наук.

Успіхи і невдачі

Магазин наш займався оптовим продажем фарбованих вузловим способом тканин для кімоно. Я неодноразово зі сміхом згадую подію, яка трапилась ще тоді, коли я тільки почав займатися справами фірми.

Одного разу мені довелося спостерігати, як наш продавець намагався переконати покупця купити запропоновану тканину. Я запам'ятав його хитрощі й через декілька днів сам їх випробував на одному з постійних клієнтів.

— Погляньте на цю тканину, — промовив я, розгортаючи рулон на прилавку. — Чи не правда, чудова? Хіба можна не купити таке!

На обличчі клієнта відбилася крайня здивованість, і раптом він засміявся.

— Молодий чоловіче, ви ж показуєте мені виворотний бік тканини, — зі сміхом промовив він.

— Та що ви кажете... — Лише це спромігся вимовити я. Усі розсміялися. Пізніше я розповів про цю подію родичам, і вони також сміялися до сліз і рознесли цю історію по окрузі. Навіть те, що я був початківцем у цій справі, не вибачає такої дурної ситуації; до того ж, я умудрився зробити таку похибку перед професіоналом.

Щодо справ з банками, то, оскільки мені не було на кого покластися, я повинен був сам відвідувати різні установи і укладати угоди. В основному ми користувалися послугами банку „Міцубісі” й, зрозуміло, було смішно навіть думати про конкуренцію між такою скромною фірмою, як наша, і відомими великими компаніями, які становили клієнтуру цього банку. Як правило, в компаніях такого роду було прийнято дарувати багаті дарунки банкам двічі у рік — у грудні та на Обон, буддистське свято пам'яті покійних, але мені здавалося, що банківські службовці повинні відчувати себе приниженими, якщо в них домагаються особливого довір'я таким чином. Поміркувавши над цією проблемою, я придумав дещо оригінальне. Я почав відвідувати банк щодня, і в дощ, і в сонячну погоду. З часом усі службовці банку почали пізнавати мене. Більшість клієнтів дарували подарунки лише комусь одному — або

службовцю, що безпосередньо займався їхніми рахунками, або клерку за конторкою, — я ж був однаково люб'язним з усіма в банку, незалежно від відділу, де вони працювали, статі чи посади. Так, поступово, усі в банку почали пізнавати мене і запам'ятали, як мене звати.

Крім того, я розробив ще один план. Я запропонував усім бажаючим, чоловікам і жінкам, разом проводити час по суботах, коли робочий день закінчувався о другій або третій годині дня, і разом з моїм другом-істориком ми їздили на екскурсії по всьому Кіото.

— Зараз у вас поки що є вільний час, — говорив я жінкам, — а коли вийдете заміж, буде мало можливості що-небудь побачити і пізнати. А починати вчитися, коли діти вже виросли, значно трудніше, аніж зараз, коли у вас голови молоді та свіжі. Назвіть мені місце, куди б ви самі не зібралися, і я вас туди відвезу.

Порадившись з моїм другом-істориком, ми відправлялись на екскурсії щомісяця по суботах — весною у березні, квітні й травні, а восени у вересні, жовтні та листопаді. Усім це дуже сподобалося, і я влаштовував такі екскурсії протягом п'яти років. Потім банківські справи почали займати більше часу і екскурсії припинилися. Деякі з тих, що взяли в них участь, досі пам'ятають наші поїздки і говорять, що бажали б їх відновити.

Менеджер банку і деякі інші службовці добре знали історію, тому в ті роки, коли менеджер працював у банку, і деякий час після того, як він залишив його, я час від часу запрошував до нас екскурсоводом відомого авторитета у цій галузі. Тоді ми дізналися дійсно багато цікавого про Кіото та його історію. У присутності цього експерта — людини блискуче освіченої — мені було боязко й рота відкрити, і я завжди добре обдумував кожну свою репліку. Так, ця витівка, що

розпочалася лише як спосіб поліпшити відносини з банком, не лише прекрасно вдалася, а й дала мені змогу пізнати багато нового та цікавого. Я дуже радий, що все так трапилося.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

1976 і далі

Насіння дружби поміж народами

Як я зазначив, мені вдавалося вишукувати вільний час для власних справ. У ті роки я заощадив певну суму грошей і почав замислюватися, як їх найкраще використати. Раніше я просто намагався уникати непотрібних витрат, але не мав на увазі якусь певну мету. Я тоді був ще молодим і не знав, що мені насправді належиться робити, але був впевнений, що гроші треба витратити на потрібну і корисну справу.

Якраз у той час мені випало зустрітись і поговорити з Леоном Золбродом, канадцем, професором кафедри японської мови Університету Британської Колумбії, який переклав англійською мовою роман Такідзава Бакін. Його переклад здався мені чудовим, а ідеї — видатними. Він був родом із бідної сім'ї, і йому довелося самому заробляти собі на навчання. Він розповідав мені, що дуже бажав отримати освіту, займався дуже серйозно і врешті-решт зміг отримати стипендію і закінчити університет. Він також сказав, що досі, у пам'ять про свою юність, береже як дорогоцінність книжки, придбані на цю стипендію. Коли я слухав його розповідь, мені спало на думку: чому б мені не створити фонд стипендій з моїх власних грошей?

Наша розмова спонукала мене серйозно замислитися над створенням такого фонду. Коли я сказав професору, що бажав би допомогти студентам, які вивчають японську мову в його університеті, він гаряче підтримав мене, хоча я ще не встиг викласти йому свою ідею про створення фонду. Добре все обміркувавши, я вирішив надіслати Університетові певну суму, довіривши її

розподіл професору. Спочатку я відправив 10 тис. канадських доларів. Це було в 1977 р., коли канадський долар коштував 360 єн. Щоб відправити гроші, я повинен був отримати дозвіл японського банку, і процедура виявилась надзвичайно складною. Але моя віра в професора і в доцільність цього проекту допомогла мені отримати дозвіл без сторонньої допомоги. Спочатку я попросив, щоб університет, використовуючи мої гроші, створив фонд для придбання японських книг для студентів. Таким чином я, хоча й невеликою мірою, стимулював розвиток японської економіки і видавничої справи. Трохи пізніше було створено „Фонд Окамацу”, з якого надаються стипендії, причому відсоток від цих грошей також залишається у фонді.

Спочатку я надсилав гроші потроху і, якщо б їх відразу витратили на стипендії, там швидко нічого б не залишилось. Коли канадський долар подешевшав, я написав до Університету, щоб вони використали все, що було на рахунку фонду, але ще й досі вони грошей не зняли. Я періодично надсилав кошти Університету, і зараз на рахунку фонду вже 65 тис. доларів. Річний прибуток в банках Канади на заощадження становить 12-15% і, за моїми підрахунками, виходить, що в рік на стипендії витрачається 7500 доларів. На день народження, коли мені минуло сімдесят п'ять, я отримав листа з привітанням від декана Університету Британської Колумбії. У ньому декан писав про плани Університету на наступні десять років, про своє бажання створити більш насичену, різнопланову систему навчання. До десятирічної річниці фонду і мого сімдесятип'ятиріччя я надіслав йому відповідь, приклавши до цього ще 5000 доларів. Зрозуміло, декан був дуже радий, тим більше, що держава припинила фінансування Університету. Я збираюся робити внески у фонд до самої смерті. Оскільки студентів, що вивчають

японську мову, не так вже й багато, внески такого роду, хоча й невеликі, але дуже ефективні. Я ніяк не контролюю розподіл грошей і надаю Університету право використовувати їх, як вважають за краще. Приблизно десять студентів щорічно отримують цю стипендію.

Я отримую багато листів від стипендіатів, у яких вони дякують мені за те, що я створив цей фонд. Студентки часто пишуть дуже довгі листи, додаючи до них свої фотографії, але мені важко відповідати всім. Раніше я надсилав їм у подарунок кулони, але в зв'язку з частими змінами адрес моїх кореспонденток мені довелося залишити цю ідею. Врешті-решт я вирішив надсилати кожному по книзі, у якій розповідається про Японію. Я відправив до Університету запас таких книг на десять років, щоб їх видавали студентам, котрі заслуговують стипендії, на церемонії оголошення наслідків іспитів. Я відправив також 250 копій моєї фотографії, де я сфотографований з німецькою дитиною на руках, щоби їх також видавали на урочистій церемонії разом з книжками. Зараз, правда, на деякий час це перестали практикувати.

У 1981 р., коли я був у Канаді, мені організували зустріч зі студентами різних курсів і викладачами-східнознавцями. На цій зустрічі я своїми очима побачив, що одне з моїх починань приносить користь. Я пробував сіяти насіння такого роду в різні ґрунти, але не всі проросли. Так, наприклад, я надсилав гроші в Університет Торонто, але там створити фонд стипендій не вдалося. Відсоток з моїх грошей використовується лише для придбання навчальних посібників або щоб запросити японський театральний колектив. Лише небагатьом студентам дісталася моя стипендія, і оскільки вісті звідти надходили рідко, ця справа якось загальмувалася. Таким чином, не обов'язково все, що я роблю, дає бажані наслід-

ки, але мені достатньо, коли хоч деякі з моїх починань не будуть даремними. Варто лише поступово збільшувати суму на банківському рахунку, і тоді лише на відсотки ця програма може існувати і без моєї участі. Створення фонду в Університеті Британської Колумбії сприяло розвитку наших зв'язків. На цьому прикладі можна побачити, наскільки важливу роль відіграє Японія для всіх тих, хто пов'язаний з Університетом по інший бік Тихого океану. Відносини Канади з іншими країнами Азії також важливі, але саме розуміння значення японо-канадських відносин допомогло нашим взаєминам. Я покладаю великі надії на цей фонд і дуже, дуже бажав би, щоб він існував і після моєї смерті.

Коли професор Золброд, який відіграв найважливішу роль у створенні фонду, відвідав Японію через п'ять років після нашої першої зустрічі, ми говорили про традиційний японський папір васі. Наша бесіда наштотувала мені на думку надіслати університетам Колумбії і Торонто чудові колекції такого паперу, щоб ознайомити канадців з японською культурою.

Я вирішив надіслати прекрасний набір книжок, надрукованих на васі, який ми з професором Золбродом бачили у магазині в Кіото і який професор дуже хвалив. Я дізнався, що тираж цієї книги надзвичайно обмежений, і крім примірника, виставленого у вітрині, більше їх у магазині не було. Я вже готовий був відмовитись від цієї ідеї, як хтось згадав, що в багатій колекції традиційного живопису і різних старовинних виробів, що належала газеті „Майніті”, є два примірники цієї книги. Як виявилось, зберігалися вони у головному офісі газети у Токіо. Пояснивши, що ці два томи потрібні мені для поширення японської культури за кордоном, я переконав своїх співбесідників у важливості придбання цих книг. Мені сказали, щоб особливих надій я не мав,

проте пообіцяли зробити все можливе. Незабаром я отримав листа від газети „Майніті”. Вони згодні були продати мені ці два томи в тому випадку, якщо я насправді збираюся надіслати їх за кордон. Після тривалих переговорів і завдяки допомозі пана Морита, все, нарешті, було влаштовано, і я повідомив університети про свій намір подарувати їм ці книги. Я отримав листа зі згодою, і справа була закінчена. Оскільки мені не дозволили відправити книгу самому, я просто перевів гроші на рахунок редакції, і вони взяли на себе цю турботу. Я не пам’ятаю, скільки коштували обидва томи, але я був дуже радий можливості презентувати японські книги (кожна по 1000 сторінок) двом канадським університетам.

Харольд Солд — один з моїх канадських приятелів, до виходу у відставку був власником целюлозного заводу в м. Борнабі. Коли у 1977 р. (йому тоді вже було за вісімдесят) він дізнався про ці два томи, то виявив до них чималу зацікавленість, навіть узяв з Університету на деякий час — як матеріал для лекцій у Товаристві культур Сходу.

Ця книжкова колекція зберігається зараз у спеціальному книгосховищі Університету. Після цього подарунку наші зв’язки з Університетом ще більше зміцніли.

У Торонто є школа для дітей з японо-канадських родин. Я пожертвував майже 4 млн єн цій школі для придбання навчальних посібників. Щорічно в школі проводився конкурс на кращу промову японською мовою, і переможець отримував Приз Окамацу. Я щороку надсилаю школі меморіальні дошки з вигравіюваними прізвищами переможців. Мені надсилають плівку із записом конкурсу. Щорічно в липні представник школи приїжджає до мене в Кіото. Я зустрічався вже з багатьма вчителями школи, і якимось чином я віз одного з них на екскурсію до кіотського храму,

у мене взяли інтерв'ю, і в газеті з'явилася стаття про нас обох. Я лише просив не згадувати мого прізвища.

Я також подарував трьом університетам — в Кентербері, Велінгтоні та Окленді (Нова Зеландія) — 1294 слайди, які звичайно використовують на уроках історії та літератури у старших класах школи. Тридцятитомне ілюстроване видання англійською мовою, де розповідається про Японію, я відправив до Університету Хобарта (Тасманія). Я також надіслав певну суму на рахунок Університету Кентербері (Нова Зеландія) і сподіваюся, що колись і це перетвориться у фонд стипендій.

Китайці, що приїжджають у державних справах, отримують лише 5000 єн на день, щоб заплатити за готель, і я часто сплачую за них. Коли мене просять зарезервувати номер, я, не довіряючи дешевим готелям, — там може трапитися все, що завгодно, а відповідати доведеться мені, — просто обираю надійне місце і сплачую з власної кишені.

Окрім тих видів діяльності, про які я вже розповів, я часто беру участь у прийомах гостей із-за кордону або турбуюся про них під час їхнього перебування у Кіото. Я займаюся цим не для того, щоб справити на когось враження. Коли я згадую свої зустрічі з найрізноманітнішими людьми, то розумію, як багато здобув від зв'язків з ними. Мені просто не вистачило б місця, якщо б я спробував усе це описати. Сподіваюся, деякі з моїх починань у майбутньому дадуть чудові плоди.

Прагнення до нового

Я завжди ставився до своїх занять як до сходунок до чогось нового. Якщо з дитинства жити, дотримуючись такої точки зору, тоді кожний день стає ще одним кроком до вдосконален-

ня. Чим більше людина працює над собою, розвиває власні здібності, тим більше користі вона приносить суспільству.

Якщо трапляється випадок, я намагаюся прищепити онукам свої ідеї, але оскільки найменші ще не можуть сприйняти їх у тій формі, у якій я їх тут виклав, я просто раджу їм до двадцяти п'яти років пізнавати якомога більше, займатися найрізноманітнішими справами. Це можна порівняти з людиною, яка сидить за кермом машини. Багато чого вони, певно, не розуміють, але, коли дещо з того, що я їм розповідаю, западе їм у душу, зробить враження, колись це може підштовхнути їх до самовдосконалення, запалити на щось важливе. Я не хочу сказати, що прожив особливе життя — лише бажав би, щоб вони ще в дитинстві збагнули те, на розуміння чого в мене пішли роки. Чим раніше вони зрозуміють, наскільки важливо для людини навчання, тим більше часу в них залишиться на вдосконалення.

Для людини дуже важливо бути напоготові, коли прийде час, не роздумуючи, віддати всі свої сили, знання, вміння. Зрозуміло, є межа тому, що може зробити одна людина. Слід також вчитись у людей, що тебе оточують, використовувати знання, збережені в книгах. У буддизмі для досягнення сатори (почуття ясності думок, радості та заспокоєння) існують два шляхи. Один — використати лише свої сили (дзирики), другий — використати допомогу інших (тарики). Не заглиблюючись у складні матерії, можна сказати, що людині не варто обмежувати себе лише одним з цих засобів. Адже людина живе завдяки незліченним силам Всесвіту.

Наприклад, я не зміг би дати світові багато з того, що дав, якби не допомога і підтримка людей, з якими я зустрічався. Завжди буду їм вдячний. Поки є сили, треба жити, з вдячністю віддаючи суспільству стільки, скільки можливо.

У молоді роки, коли у людини є сімейні та громадські обов'язки, слід усі сили віддавати їх виконанню, проте, коли випадає трохи вільного часу, розширюйте свій кругозір. Спробуйте подивитися на навколишній світ з точки зору інших людей.

Однією з найбільш серйозних соціальних проблем сучасності є старіння суспільства. Але, на мою думку, людину не можна назвати старою, поки вона не досягла віку, який вважається середньою тривалістю життя — 75 для чоловіків і 80 для жінок. Я би вважав вік від 75 до 80 передпохилим, від 80 до 85 — початком похилого віку, від 85 до 90 — старістю, від 90 до 95 — зрілою старістю, а після 95 — справжньою старістю. Можливо, років через десять ці терміни будуть відповідати духові часу.

Якось мені спала на думку цікава ідея. Чи не написати свідоцтво про власну смерть? Звісно, мені не вдалося б дістати довідку від лікаря з описом причини моєї смерті, щоб цей документ став дійсним, але було б непогано мати документ, який би підтверджував, що моє колишнє „я” вмерло у віці 75 років.

Поки людина живе, вона не може „вийти у відставку”. Навпаки, чим старшими ми стаємо, тим більше самовдосконалюємось, тим ближче ми до тої останньої ризи, яка надасть яскравості фарбам в історії нашого життя. Існують професії, де не може бути мови про відставку, і людей такої професії поважають саме за досвід і знання життя. Так, Онісі Рьокей, тепер вже покійний настоятель храму Кійомідзу в Кіото, помер у віці 97 років. Він не покинув своєї посади до самої смерті й був чудовим зразком людини, що до кінця вірно виконує свої обов'язки.

Нещодавно один знайомий запросив мене скласти йому компанію у поїзді на Гавайї. Навмляючи мене, він сказав, що з роками я вже

не зможу відправитись у таку мандрівку, навіть якщо захочу. Я був сповнений вдячності за його увагу, але просто не міг витрачати на це свої гроші та час. Можливо, я б і отримав задоволення від такої поїздки, але самовдосконалення і той проект, над яким я тоді працював, були для мене більш важливими.

Мені здається зараз, що завдяки суворому вихованню батька, до 20 років я вже повністю був сформований як особистість. Я й зараз розумію, якою мірою зобов'язаний йому своїм успіхом. Його методи виховання не були унікальними — він просто навчив мене жити згідно з тими принципами, що я засвоїв від нього. Саме тому я став таким серйозним і дисциплінованим. Окрім того, він навчив мене нікому не заздрити і не бути мізантропом. Саме завдяки такому вихованню я зміг сидіти спокійно за столом разом зі своїм тестем і дивитися, як йому подають вино та їжу класом вище від того, що подавалося мені.

Зараз направо і наліво роздають сертифікати за заслуги, за кожен дрібниці. Це, зрозуміло, їх зовсім знецінює, однак є такі люди, котрі, отримавши такий сертифікат, пишаються ним як медаллю.

Як кажуть, кожному своє, але в мене немає жодного бажання щось робити, аби отримати такий сертифікат. Я не схильний оббивати пороги чиновників і не вважаю, нібито зробив щось таке, що заслуговує винагороди. І якщо б мені запропонували якусь відзнаку, я би ввічливо від неї відмовився. Єдині „прикраси” такого роду, які в мене є, — це подяки. Одна від декана Університету в Кіото, яку я отримав 1988 р., друга — від декана Університету Торонто, що надіслали мені 1982 р., сертифікат від настоятеля храму Мьо-синдзи в подяку за чайний будиночок, який я передав у володіння храму Дайдзійдзи на острові Сакоку.

У мене також не було бажання обійняти якусь важливу посаду. Чинovníки вищого рангу, звичайно попрацювавши певний час, вирішують вийти на пенсію, щоб провести решту років у комфорті. Щодо мене, то я розцінюю кожен мить свого життя як частину процесу, який може бути перерваний лише з моєю смертю. Я, такий, яким є зараз, — це підсумок усього того, що мені довелося пережити за всі минулі роки, а у віці семидесяти п'яти я ніби розпочав життя ще раз. Зараз я — ніби літак, що біжить по злітній смузі, і кожний день наближує мене до небес.

Книги і народна дипломатія

Моє рішення дарувати книги людям в різних країнах світу продиктована багатьма причинами. Хто отримає ці книги, ніколи їх не викине, як зробив би зі звичайним журналом. Якщо книга цікава, люди заглядатимуть до неї тривалий час, тому вплив її буде відчуватись і через багато років. Можливо, хтось, розглядаючи фотоальбом з японським пейзажем чи чудовими виробами мистецтва, зацікавиться Японією і буде тепло думати про японський народ. Зрозуміло, фінансові можливості однієї людини невеликі, але дарувати книги — один з найкращих засобів справити добре враження на широке коло людей при обмежених коштах. Тому головну роль у моїй народній дипломатії відіграють книги. І щоб це починання дійсно принесло користь, я узяв на себе всі турботи, пов'язані з цим.

На щастя, книга як знаряддя народної дипломатії, доходячи до місця призначення, приводить у дію певні сили, які, у свою чергу, передують рух далі. У цьому я сам упевнився. Необхідно підкреслити, що багато хто допомагає мені у цій справі, і я надзвичайно вдячний їм за допомогу.

Насіння не може принести паростків зразу після того, як його посіяли. Потрібний час, щоб дерево набрало сили, підготувало все необхідне для появи плоду. Подібним чином і я повинен пройти підготовчий період мого життя, аби моя мрія здійснилася. Смерть людини схожа з дозрілим плодом, що падає з дерева. Але навіть, коли сіяч пішов, нове насіння проросте, якщо ґрунт буде родючим. Можливо, завдяки моїм книгам будуть задіяні якісь сили, та інші люди, запалені ідеєю народної дипломатії, встануть на моє місце.

Слід, проте, зазначити, що в кожного — своє життя, і не треба розуміти мене так, ніби я намагаюся нав'язати комусь свій світогляд.

Випробування та помилки

Усе те духовне, що людина сприйняла за своє життя, обов'язково принесе добрі наслідки. Для мене найлегший спосіб засвоїти духовні вартості — це щодня слухати лекції з релігії, філософії, які я записую з радіо на магнітофон. Я роблю це, щоби кожного дня відчувати себе свіжим і повним сил. Я також намагаюся завжди бути у відмінній формі, щодня проходжу шлях від дому до храму Дайкакудзи пішки. Як я вже неодноразово відзначав, багато звичок, які сформувалися ще в дитинстві, вплинули на становлення моєї особи.

Не можу пояснити, як я став таким, яким є зараз, але чим би я не займався, мій здоровий глузд завжди бере верх над емоціями. Це — одна з основ мого характеру.

Перші двадцять років життя були для мене періодом навчання, а до п'ятидесяти я ніби проходив період тривалого випробування — це був час, коли я у реальному житті випробовував і ґартував свої знання та вміння. Багато перешкод зустрічалося на моєму життєвому шляху, але я

ніколи не зупинявся. І тут здібність контролювати емоції дуже допомогла мені.

Є багато засобів весело проводити час — азартні ігри, патінко (гральні автомати), гольф, спиртні напої тощо. Хоча в кожного з цих засобів є свої недоліки, всі вони дуже притягують до себе. Я не бачу причин відмовлятися від веселого проведення часу, але в усьому треба знати міру. Я не закликаю стримуватися від алкоголю — це було б занадто, але мені здається, що все добре в міру. Ніколи не слід давати волю емоціям. Саме те, що я завжди дотримуюся цього правила, дозволило мені, долаючи перепони, рухатися вперед.

Ще одна проблема, котра турбує, — як краще віддячити суспільству, яке мене виховало. Грошові пожертвування вирішують цю проблему, але лише на певний час — колись фінансові ресурси просто вичерпаються. Лише якщо віддавати роботи всі свої сили, якими незначними вони б не були, тоді плоди моїх починань залишаться і після моєї смерті. При цьому в моїх силах підготувати сприятливий для розвитку моїх проєктів ґрунт, а для того, щоб найкраще здійснити свої ідеї, я повинен використати всі здібності. Не завжди наслідок відповідає сподіванням, і мені доводиться вчитися на випробовуваннях і помилках. Вирішивши, який з проєктів обіцяє найбільші шанси на успіх, я організовую подібні у 20—30 місцях. Так, навчаючись на власних помилках, я, поки живий, буду просуватися до обраної мети.

Ще один відступ від теми

Якщо людина з багатим життєвим досвідом робить відкриття, що має безперечне значення для суспільства, важливість її внеску не можна заперечувати, навіть коли вона не турбується про втілення своєї ідеї у життя. У нашому світі є

багато видатних вчених. Якщо вони повернуться спиною до суспільства, ніякі відкриття не принесуть їм поваги простих людей.

Інваліди, сповнені рішучості використати всі свої здібності, можуть прожити цілком нормальне життя. Хелен Келлер показала всьому світу чудовий приклад стійкості та впевненості.

Чи згадаємо матір Терезу та її добрі справи. Вона любить людей такою любов'ю, яка виявляється не на словах, а у вчинках, любить усім серцем. Її діла говорять самі за себе, і на мене її приклад зробив незабутнє враження.

Основні книжкові пожертвування

Як для себе, так і для читача я спробую скласти список найвизначніших книжкових пожертвувань.

Міністерство закордонних справ. Я почав співпрацювати з Міністерством у 1985 р., і, мабуть, саме туди була надіслана більша частина книг. Мені тоді прийшла на думку ідея надсилати книги на адресу Міністерства, щоб вони безпосередньо передавали їх іноземним громадянам, котрі приїжджають у справах бізнесу чи політики, і щоб деяка кількість розсилалася японським посольствам за кордоном. Я думав з'їздити у Токіо і просити аудієнції, але не знав, як це краще зробити.

На щастя, один з моїх друзів був добре знайомий з батьком члена парламенту, висунутого від м. Кіото. Я виклав йому свою справу, і той згодився представити мене Тадао Араї — голові Відділу культурних зв'язків МЗС. Домовившись по телефону про аудієнцію, він дав мені для супроводження одного з асистентів, щоб той познайомив мене з Араї. Я увійшов до кабінету, одягнений у звичайний костюм, і виклав свою ідею — жертвувати книги з певною метою.

— До нас часто приходять найбільш відомі в Японії митці та письменники, бажаючи подарувати нам свої праці, вважаючи, що ми займаємося їх розповсюдженням, але ми завжди відмовляємо, — відповів мені Араї. — Вони бажають перекласти всю роботу на наші плечі, а самі не хочуть і пальцем ворухнути. Ми маємо достатньо обов'язків, щоб брати на себе ще й чужі турботи.

Він вирішив, що я один з таких письменників і ввічливо відмовляв мені. Ще на початку розмови я відчув, що Араї призначив мені аудієнцію лише з поваги до того, хто дав мені рекомендацію. Але, щоб отримати цю аудієнцію, я приїхав з іншого кінця країни — з Кіото, і зрозумів, що він не зовсім розуміє мою мету, отож, я не дав йому змоги так швидко закінчити нашу бесіду.

Я прямо запитав його, як МЗС ставиться до таких проектів, пояснив йому та іншим службовцям, присутнім при нашій бесіді, у чому полягають мої ідеї і задуми.

— Я збираюся дарувати книги великими партіями, — відповів я їм, — все, що потрібно, це трохи часу й оплати за відправку за кордон. Решту — як фінансові питання, так і всі турботи, я беру на себе, тому, будьте ласкаві, подумайте над моєю пропозицією. Я беру на себе всю відповідальність за успіх цього починання. Я прийшов сюди, бо повірив в успіх, і даю слово, що не буду уникати своїх обов'язків чи намагатися перекласти тягар відповідальності на вас.

Тадао Араї на хвилину замислився, а потім сказав:

— Що ж, якщо ви настроєні так серйозно, подивимося, що можна зробити.

Через півтора місяця я отримав його відповідь. У листі зазначалося, що МЗС провело опитування 15 своїх офісів за кордоном, і моя пропозиція була схвалена. Тепер, коли мій план був офіційно прийнятий, вони склали документ, де в

деталях описувалися наші обов'язки і т. п. Було погоджено, що книги будуть пересилатися видавництвам та офісам МЗС за кордоном, даруватися гостям, що приїждять до Японії у дипломатичних і громадських справах.

Я надіслав в МЗС 250 двотомних фотоальбомів з фотографіями Сагано — місцевості в Кіото (одне з видань „люкс”). Важили вони близько тони і, завантаживши їх у спеціально виготовлений контейнер і все ретельно підготувавши, я попередив МЗС і відправив японські книги на його адресу.

Пізніше я отримав папку документів зі списком адресатів, який включав 173 відділення МЗС, посольства (з вказівкою країни), представництва і окремих осіб, з коротким описом мети пожертвувань. Я, у свою чергу, повідомив їх, що готовий відправити необхідну кількість примірників будь-якої книги, яку потребує МЗС. Незабаром прийшла заявка з Таїланду — японське посольство мало намір подарувати книгу королівській родині. Разом із заявкою надійшов лист, у якому зазначалося, що мої книги приносять користь у найрізноманітніших галузях. На даний момент ця програма продовжується.

Хоча вищеописане відвідування МЗС було моїм першим, на той час я вже багато років співпрацював зі службовцями іншого відділу, розсилаючи у різні країни англійський переклад збірки законів Японії — „Шість зведень” у десяти томах (чудове поліграфічне виконання). Мабуть, у відділі культурних зв'язків вже знали про мою діяльність у цій галузі, що й вплинуло значною мірою на їхнє рішення. Нечасто бюрократ погоджується на пропозицію приватної особи і займається висунутим проектом на державному рівні. Спочатку я відчував сильний тиск з боку МЗС, але зараз, коли наша спільна діяльність налічує вже кілька років, вони почали розуміти мої цілі,

до мене ставляться, якщо не з превеликою повагою, то хоча б як до рівного. Я розповів про це не із бажання „покрасуватися”. Лише хочу показати, що чиновники зрозуміли головне — для мене у цьому проекті нема жодної користі. Я й досі продовжую співробітництво з МЗС: у перший рік пожертвував 750 книг, у другий — 350, а далі — по 200—250 книг.

Член парламенту, що тоді погодився дати мені рекомендацію, одного разу сказав мені, що в МЗС задоволені моєю допомогою. Врешті-решт я переконався в тому, що вони справді схвалили мої починання. Найбільша неприємність для МЗС — це люди, що приходять, сподіваючись домогтися для себе нагород або комерційних переваг, і таких, мабуть, досить багато. Саме тому чиновники спочатку поставилися до мене з недовір'ям, витримували дистанцію, як і було описано вище. Проте мій проект був прийнятий. Я впевнений, що це починання проіснує ще довго, і я збираюся підтримувати його, як зможу. Замість того, щоб кричати про свої справи на кожному розі, я волюю спокійно, крок за кроком, без будь-яких вигод займатися своєю справою і вважаю, що саме таким чином можна досягнути великих успіхів.

Університет у Кіото. Щороку від 50 до 100 іноземців закінчують Університет у Кіото. Перед від'їздом на батьківщину на їхню честь влаштовується свято, на якому я дарую кожному фотоальбом з краєвидами Кіото. Завдяки співробітництву зі студентським відділом я зміг це робити з року в рік. Я бажав, щоб кожний взяв додому світлі спогади про старовинну столицю, де він (або вона) вчився, щоб у них залишилася добра пам'ять про Японію, яку зараз іноземці нерідко уявляють як країну вовків-капіталістів. Разом з книгою я передаю студентам лист, де написано, чому я — простий громадянин — зробив їм цей

дарунок. Там також говориться про мої враження від книги, мої погляди на відносини між народами світу, підкреслюється важливість досягнення гармонії між ними.

Декілька років пізніше мені спала на думку ідея презентувати книги не лише студентам, а й тим іноземцям, котрі приїжджають до Університету. Я пішов з цією пропозицією до канцелярії Університету і запропонував їм такі умови: щоб книги вручалися офіційним гостям Університету від імені декана, щоб від них не приймалося ніяких подарунків у подяку за мій дар, хоча листам я завжди дуже радий.

Декан і службовці канцелярії охоче погодилися на мою пропозицію, і незабаром без будь-яких утруднень було складено угоду. Співробітничати ми почали у 1985 р., і з того часу, наскільки я пам'ятаю, щороку я відправляв їм книги. У відповідь мені надсилали списки тих, кому вони були вручені.

Мерія Кіото. Одного разу на святі з нагоди присвоєння звання „Національний скарб Японії” художнику ніхонга (традиційний японський стиль живопису) Узмурі Сьовн, я познайомився з паном Імагава, який тоді був мером Кіото. Закінчивши урочисту промову, мер зупинився, щоб порозмовляти з тими, хто супроводжував його на цій презентації. Я підійшов до нього і запропонував показати книги, які мені хотілося б використати на користь міста.

Він погодився, і наступного дня, я привіз його секретареві два фотоальбоми з чудовими краєвидами району Сагано. Через кілька днів я зайшов ще раз, щоб дізнатися про відповідь. Книги мерові сподобалися, і він запитав мене, чи не бажав би я пожертвувати їх Відділу міжнародних відносин. Я відправив поштою декілька посилок зразу ж і потім додав ще кілька. Пан Імагава дарував їх від свого імені як під час поїздки за кордон, так і

в Кіото — гостям міста. Найчастіше книги вручалися мерам різних міст — наприклад, Парижа та Нью-Йорка, а також іншим людям подібного статусу. Я отримав від пана Імагава повний список адресатів. Коло знайомств приватної особи досить обмежене, але завдяки допомозі мера мої книги приносять користь у найрізноманітніших місцях земної кулі. Я дуже вдячний йому за надану допомогу.

Через деякий час виявилася потреба у фотоальбомах краєвидів усього Кіото, а не лише району Сагано, і був створений фонд у 10 млн єн для випуску такого альбому з англійським текстом до фотографій. Ця книга використовується зараз як офіційний подарунок від мерії, але мені приємно, що саме мій проект наштовхнув когось у мерії на думку про створення такого фонду. Крім фотоальбомів з краєвидами Сагано я, правда, вже за іншими каналами, передав 30 шеститомних альбомів з фотографіями птахів і квітів Відділу міжнародних відносин мерії Кіото у 1988 р.

Управління префектури Кіото. Я отримав аудієнцію у пана Нісімури, котрий обіймав високу посаду в Управлінні, і розповів йому про свою діяльність. На аудієнцію я пішов у своєму звичайному одязі. Пізніше пан Нісімура визнав, що він про мене подумав тоді: „Якийсь підозрілий тип... шантажист чи щось у цьому роді...” Поступово він сприйняв мої ідеї і зараз — не більше й не менше — один з моїх найбільш ревних шанувальників!

Якби я спробував оформити пожертвування книг як офіційний подарунок від управління префектури, мені довелося б продиратися через складні бюрократичні перепони. Замість цього пан Нісімура запропонував зберігати книги в його офісі й вручати їх перед самим від'їздом гостей, які брали участь у культурному обміні. Як він мені розповів, варто було лише згадати, що ці

альбоми — подарунок від приватної особи, що живе у префектурі, іноземці ледве не билися за мої книги, не звертаючи уваги на прекрасні сувеніри, які лежали поряд.

Я продовжував надсилати книги панові Нісімурі до самої його відставки. Усього цей проект тривав три роки, і я отримав списки з прізвищами тих, кому були вручені мої книги.

Банк „Міцубісі”. Щодо неурядових установ, то можна навести приклад банку „Міцубісі”, з яким я співпрацював ще у справах своєї компанії. Зрозуміло, у банку погодилися на мою пропозицію, хоча спочатку формально значилося, що дарує книги моя компанія. Проте я настояв на тому, щоб у паперах стояло лише моє ім'я, а компанія зовсім не згадувалася. Розуміючи, що мені буде нелегко пояснити мою мету, якщо не покажу, що я вже давно є їхнім клієнтом, я відправився в Управління банку разом з менеджером того відділення, що займалося моїми справами. Пропозиція була прийнята, і книги були відправлені всім відділенням банку за кордоном, де їх вручали найвпливовішим клієнтам. У середньому я надсилав 500 томів у рік, але якось відправив 950 томів Відділу міжнародних зв'язків банку. Мені запропонували оплатити відправку, і я узяв на себе всі витрати. Я лише попросив, щоб мені надіслали повні списки адресатів. Я часто отримую дуже теплі листи від президента банку і голови банківської ради, а також списки осіб, яким були передані мої книги.

Інші проекти. У 1987 р. в Кобе відбувся міжнародний з'їзд Асоціації філософії суспільства та права. Незважаючи на те, що я ніколи не займався цим предметом, більшість іноземців-учасників з'їзду знали моє ім'я завдяки моїм фондам і пожертвуванням. Я був на відкритті з'їзду і на заключному засіданні. Мене представили 250 вченим, як японським, так і тим, хто приїхав із-за

кордону, і попросили виголосити невелику промову. Закінчивши виступ, я презентував кожному з іноземних вчених альбом фотографій. Те саме повторилося і на наступному з'їзді Асоціації, який відбувся через рік в м. Единбург. Я вірю, що й ці книги послужили справі народної дипломатії.

Більшість книг становили фотоальбоми з краєвидами району Сагано і японськими пейзажами.

Щодо книг з культорології, то я відправив десять томів розкішно ілюстрованого видання „Кумадорі-Грім Театру Кабукі” Відділу культурних зв'язків МЗС; 32 томи — Гуманітарному інституту при Університеті в Кіото; по два томи — кафедрі літератури того ж Університету і бібліотеці при цьому відділенні. Університетам Досися і Рицумейкан я також надіслав по два томи, причому до книг для Рицумейкана додав ще два томи фотоальбомів Сагано. Книга „Кумадорі-Грім Театру Кабукі” — величезне, прекрасно ілюстроване видання ціною у 200 тис. єн. Це збірник фото-відбитків. Щоб їх зробити, до обличчя акторів зразу ж після вистави прикладали васі — японський папір, виготовлений традиційним ручним способом. Ця книга становить винятковий інтерес для спеціаліста, і дарував я її лише деяким, спеціально вибраним організаціям.

Бізнес у Японії і моє співробітництво з Центром порівняльного законодавства

Я вже згадував книгу „Бізнес у Японії” в розділі про МЗС. Це — десятитомне видання японського зведення законів, перекладене англійською мовою і видане у Нью-Йоркському видавництві „Метью Бендер Компані” для розповсюдження в різних країнах. Я ніколи не вивчав право, але сподіваюсь, що якщо за кордоном будуть краще знати й розуміти японські закони,

критика на адресу Японії, її могутньої економіки не буде такою суворою, і я вирішив розповсюджувати це видання по цілому світу.

Якби я — людина, що не має жодного відношення до правознавства, — став би ні з того ні з сього дарувати людям книги такого роду, вони, мабуть, відчули б деякий подив, і тому я вступив на якийсь час у групу в Центрі порівняльного законодавства і вже як член цієї групи надсилав ті книги тим, кому вони дійсно могли знадобитися в Америці, Китаї та Європі. Як можна побачити зі списку, що надійшов з Центру, на сьогоднішній день кількість людей, що отримали ці книги, сягає 116.

Коли виникає будь-яка проблема, що однаковою мірою торкається інтересів двох країн, її розв'язання не повинно суперечити законам цих країн. Отже, при вирішенні такої проблеми обидві сторони повинні вивчати закони іншої країни та їх втілення на практиці. Тому порівняльне законодавство стало зараз дуже важливою наукою. Саме цей факт наптовхнув мене на думку познайомити людей з японськими законами, і тепер мені часто розповідають, як потрібні ці книги моїм адресатам у різних країнах світу.

Коли 1 жовтня 1981 р. в Кіото відкрився перший у Японії Центр порівняльного законодавства, я запропонував йому допомогу. Зі самого початку я мав намір передати для будівництва Центру 2500 кв. м землі, що належала мені. Правда, цей проект не здійснився, але я пожертвував Центру 5 млн єн на знак його створення. До третьої річниці я подарував Центру 120 фотоальбомів з краєвидами Сагано.

Розуміючи необхідність вивчення законів різних країн, я вирішив створити подібну установу на базі Пекінського університету в Китаї. За посередництва одного мого знайомого я надіслав свій проект на розгляд, і після тривалих перегово-

ворів моя пропозиція була схвалена. Для початку я перерахував їм 15 тис. доларів, і разом з тим, що я надіслав пізніше, на їхньому рахунку зараз є 30 тис. доларів. Єдина проблема виникла у зв'язку з тим, що приватна особа не має права відкривати валютний рахунок у банках Китаю. Китайські чиновники хотіли, щоб я поміняв свої гроші на китайську валюту і передав їх державі. З цього питання відбулися переговори, і для мене був зроблений виняток — мені дозволили відкрити валютний рахунок. Було також обумовлено, що мій внесок буде використовуватися лише згідно з моїми побажаннями і, щоб застерегти себе від усякого роду неприємностей, було прийняте рішення, що гроші можна буде зняти з рахунку лише зі спільної згоди декана Пекінського університету, директора банку і уряду Китаю, причому всі три сторони повинні були подати документ з власною печаткою. Так, завдяки переговорам приватної особи з китайським урядом проект почав здійснюватися.

У жовтні 1987 р. у подяку за мої послуги уряд Китаю надіслав мені офіційне запрошення з особливою печаткою, що давало мені право пересуватись у межах країни стільки, скільки я бажаю.

У відповідь я попросив дозволу провести в Китаї сім—десять днів. У поїздках по Китаю мене супроводжував професор університету, мене возили на екскурсії по різних місцях у спеціально замовленій машині. Так нарешті здійснилася моя найдавніша мрія — на власні очі побачити коріння сучасної японської культури. Повернувшись до Японії, я надіслав уряду Китаю листа з подякою. Ось він у загальних рисах: „Завдяки Вашому люб'язному запрошенню мені довелося відвідати місця, які я давно бажав побачити. Величезне спасибі Вам за надану мені можливість своїми очима побачити коріння японської культури. Я захоплююсь багатовіковою історією та

культурою Вашої країни. Мене схвилювала добросердечність та гостинність китайського народу. Ця мандрівка назавжди залишиться у моєму серці, і я, поки живу, розповідатиму дітям і онукам про свою дружбу з китайським народом. Як зіницю ока зберігатиму в серці пам'ять про наші теплі взаємини”.

Китайці були дуже задоволені, що ця мандрівка так багато для мене означала.

Якось, на одному вечорі, я показав переклад цього листа на китайську мову присутнім китайцям, і вони також були задоволені. Оскільки я трохи розмовляв по-китайськи, то ще був і перекладачем, й усі були мені вдячні.

Я подарував Пекінському інституту іноземних мов №2 різні матеріали з японської мови — книги та магнітофонні записи. Сподіваюся, що мої пожертвування там стануть у нагоді.

Смерть батька

Як я вже писав на початку книги, на мене зробило незабутнє враження те, як мій батько сприйняв смерть, і зараз я бажав би розповісти про це докладніше.

Мій батько до 93 років продовжував вирощувати овочі у власному садку. Ходити йому ставало дедалі важче, але він все ще був повний життєвих сил. Спираючись на дитячий візок він шкандибав по своєму садочку, де працював щодня. Люди говорили, що батько вмів, не вимовивши жодного слова, розмовляти зі своїми овочами. Одного разу йому відмовили ноги, і він впав. Напевно, він тоді зрозумів, що часу залишилося вже небагато, і усвідомлюючи відповідальність голови сім'ї, закликав усю родину до свого ліжка. Зібравши останні сили, він сів, склав ноги на татамі і поклонився — спочатку матері, потім усім нам.

— З цього часу всі турботи лягають на вас, — промовив він, ще нижче згинаючись у поклоні, — я на вас покладаюсь.

І він відкинувся назад. Мені ніколи не забути цього моменту.

З цієї хвилини він не випив ані краплі води, щоби не обтяжувати нас зайвими турботами після його смерті. Коли приїхали онуки, він до самої смерті розмовляв з кожним окремо, не втрачаючи ясної свідомості. Я був схвилюваний до глибини душі.

Приблизно за тиждень до смерті батько, у розмові досить поверховій, раптом серйозно вимовив: „Сьомий десяток був для мене найбільш повноцінним, світлим періодом життя”.

Я запитав його — чому, і він відповів:

— Щоб жити насиченим життям до самого кінця, треба зберігати в собі сили духовні та фізичні, ясність думок. Я завжди намагався пам'ятати про це, і тому мені вдалося прожити ці роки повноцінно. Якщо ти просто плывеш за течією, у вчинках своїх наслідуєш інших, то не зможеш прожити свої роки, як я. Завжди і до всього я прикладав у 10-20 разів більше зусиль, ніж інші, завжди тягнувся до знань. Можливо, саме тому прожив таке повнокровне життя.

У той час мені пішов лише шостий десяток, і я не зміг зрозуміти цих слів батька, але, коли дожив до семидесяти і згадав цю розмову, раптом збагнув, що батько мав на увазі. Зараз багато хто доживає до семидесяти, однак у той час, коли помер мій батько, люди, що жили до семидесяти, вважалися досить старими. Саме тому його слова так схвилювали мене. Я сказав собі: якщо хочу прожити повноцінно роки, що залишилися, повинен, як батько, зберігати в собі духовні сили, які не згаснуть безсильно у слабкому тілі. Мій батько жив власним життям і ніколи не наслідував інших людей. Він працював набагато біль-

ше за всіх інших і завжди прагнув до знань. Протягом усього життя це було його філософією, яка помітно вплинула і на мій світогляд.

Одного разу, у рік смерті, батько, тоді ще досить міцний, розмовляючи на вулиці із сусідкою, молодшою за нього, сказав:

— Я прожив непогане життя, і найбільшою радістю для мене було дивитися, як мої діти зростають, дорослішають, починають приносити користь суспільству. Вони, без сумніву, не без недоліків, але я за них не хвилююся. Я пишаюся своїми дітьми і можу спокійно померти.

Вже після смерті батька мені передали його слова, і я був щасливий, що батько покинув цей світ, спокійний за своїх насправді досить егоїстичних дітей.

У 1920 р., під час епідемії грипу, мій батько втратив своїх батьків, протягом наступних 52 років жив з дружиною, дітьми, а потім і онуками та правнуками. Ймовірно, він був задоволений прожитим життям. Усі мої родичі — люди міцні, здорові, і я буду вважати всликим щастям жити й померти, як батько, — з почуттям вдячності та задоволення прожитими роками.

У день, коли закінчився траур по батькові, для того, щоб залишилася пам'ять про останні його дні, я написав наступне:

Третього червня 1972 р. о другій годині ночі з хвилинами мій батько помер своєю смертю у віці 93 років. Він прожив життя, не відступаючи від своїх переконань. Тихим голосом він попрощався зі своїми близькими і відійшов у інший світ — спокійно, ніби до сну. Він більше ніколи не повернеться. Зараз, коли ця смерть стоїть у мене перед очима, я намагаюся зрозуміти, що вона для мене значить і чого навчає.

До сьогоднішнього дня я не знав, що таке смерть, і зараз починаю розуміти: якщо ми проживемо відведений для нас час, віддаючи всі сили,

роблячи так, як нам здається правильним, ми зможемо прийняти смерть спокійно. Тому я вважаю, що життя — це процес, який триває в межах часу, який перевищує і життя окремої людини, і смерть її. Я зрозумів, смерть — не просто концепція.

Усе, викладене вище, відкрила мені смерть батька. Батько покинув мене, залишаючи дорогоцінний скарб — силу, і як спадщину — свої надійні переконання. Колись прийде і мій час; я хочу прожити життя повноцінно, пам'ятаючи все те, чого навчив мене батьківський приклад. Я віддам усього себе на служіння суспільству, щоб, коли проб'є моя година, вмерти достойно, як батько.

У цю хвилину, промовляючи молитву перед його могилою, я клянуся в усьому наслідувати його приклад.

Обраний шлях

Я бажав би, щоб кожний день мого життя додав що-небудь до мого внеску в справу покращення суспільства. Зрозуміло, роками я буду старіти як фізично, так і духовно, але прагнутиму, поки є сили, виконувати мої обов'язки.

Я бажав би, щоби після моєї смерті моє тіло було використане для медичних досліджень і тим принесло користь суспільству. Я не хочу похорону — достатньо, якщо моє тіло просто буде віддане землі.

Я не знаю, на що схоже загробне життя, але коли справді є рай і ад, то бажав би опинитись в аду і спробувати звідти вибратися — в мене немає жодного бажання опинитися в раю і жити спокійним райським життям.

Є люди, що прагнуть до добра, є такі, що шукають злого, а є й такі, котрі перебувають між добром і злом. Не знаю, до якої категорії можна

віднести мене, але завжди прагну своїми вчинками наблизитися до „першої категорії”.

Живу я дуже просто. Споживаю лише овочі, фрукти, молоко, сир і до цього на сніданок, обід і вечерю — горнятко рису. Я не вередливий у їжі, але не можу дозволити собі їсти більше. Якщо через непоміркованість за столом я захворію, мені не вдасться виконати все те, що потребує моєї уваги. Мій шлях до здоров'я — їсти лише стільки, скільки потрібно для підтримки життя в організмі. Зрозуміло, я намагаюся запобігти зайвих витрат, але не для того, щоб зекономити побільше грошей дітям та онукам, навпаки, щоб якомога більше повернути суспільству. Це розуміє і моя сім'я. Гроші — річ дуже цінна, оскільки за допомогою грошей можна зробити багато. Але неможливо купити повагу. Щоб передати людям свій запал, одних грошей замало.

Мій ідеал — бути корисним у повсякденному житті й при цьому запалювати людей на добрі вчинки.

Коли замолоду я опинявся, здавалось, у безвихідному становищі, знаходилися люди, котрі допомагали мені тим чи іншим чином. Саме завдяки таким людям мені вдалося, подолавши перепони, досягнути мого сьогоdnішнього становища.

Хіба можна витрачати час і гроші на розваги, коли я так багато винен цим людям? Саме ця думка і підштовхнула мене до рішення повернути цей борг. Я почав піклуватися про інших — як в Японії, так і за кордоном.

У кожного — своє життя, свої ідеали, і я не маю наміру критикувати вчинки інших. Я і сам далекий від досконалості. Але для мене важливо діяти згідно з моїми переконаннями. Ймовірно, коли подивитися збоку, я також роблю чимало помилок, але навіть ці помилки — частина мого життя, обраного мною шляху. Кожного, хто нав-

чить мене чогось нового, я вважаю своїм вчителем і намагаюся жити так, щоб постійно пізнавати щось нове. Кажуть, що найкращі ідеї народжуються у людини в останні роки життя, мабуть, як підсумок того, що людина пережила. Тому, якщо мені вдасться дожити до останніх своїх днів з ясною головою, достатнім запалом сил, я, можливо, зможу збільшити свій внесок у розвиток суспільства. Я хочу жити прекрасним життям до кінця і будую його так, щоб це стало можливим.

Тепер існує чимало проектів, спрямованих на те, щоб допомогти бідним, і ніхто не замислюється, як використати таланти та багатий досвід тих, хто за віком вийшов на пенсію. Дурниці — вважати старіння суспільства проблемою, старі можуть зробити для суспільства дуже багато. Існує стільки можливостей використати їхні здібності, і я сподіваюся, що коли-небудь знайдеться далекозорий політичний діяч, котрий серйозно вивчить це питання.

Мої прагнення

Щодня о сьомій ранку я виходжу на прогулянку — подихати свіжим повітрям. Якщо хтось зустрічається на шляху, ми тепло вітаємо одне одного. Такі приємні зустрічі дають добрий настрій. Коли тіло здорове, нема й духовних проблем. Ранок для мене — найбільш щасливий час.

Як вже розповідалося, я відправив багато книжок за кордон, щоби світ поближче познайомився з японськими краєвидами, культурою. Я вкладав у цей проект усього себе — в надії, що мої книги поступово покращать думку про Японію, яка склалася за кордоном. З дитинства я неодноразово замислювався над тим, як краще використовувати гроші, коли б в мене було їх більше, ніж потрібно. І знову ж, приклад батька змусив мене замислюватися над цим.

Якось в офісі одного видавництва в Кіото мені на очі потрапив прекрасний фотоальбом з японськими пейзажами. Мені спало на думку, що книги, на відміну від найрізноманітніших гарних і зручних речей, якими ми користуємось у повсякденному житті, тісно пов'язані з культурою. Книги живуть довге життя і приносять читачам радість, хто б їх не читав. Тоді, в офісі видавництва, я вирішив дарувати книги — найкращий спосіб витратити накопичені гроші — й негайно почав шукати можливостей втілити свої ідеї на практиці.

Кожна людина може стати добрим, приємним сусідом, і я хочу поближче познайомитися з усіма, хто навколо мене. Але бажаю, щоб мої зв'язки не обмежувалися японськими кордонами, сподіваюся, що мої контакти з різними країнами посіють насіння японської культури в інших країнах світу. З часом — насіння проросте, а потім будуть і квіти. Моя найзаповітніша, можливо, нездійсненна мрія — виростити квітку, настільки прекрасну, що вона зачепить якусь струну в душах усіх, хто живе на земній кулі. Завершуючи цю книгу, я бажав би висловити надію, що в майбутньому знайдеться хтось, хто піде моїми слідами, коли мене вже не буде в живих.

ВІД АВТОРА

Спасибі вам, мої читачі, що знайшли час терпеливо дочитати історію мого життя. Можливо, мені слід було б закінчити її власною післямовою, але замість того бажаю навести тут листи професора Седзуко Сато з кафедри законодавства Університету Аояма Гакуїн, голови міжнародного з'їзду членів Асоціації філософії суспільства та права, про яку я писав в останньому розділі моєї книги. Додаю також свою відповідь.

Йосіхасі Окамацу
Травень 1991 р.

Шановний пане Окамацу!

29 травня 1987 р. я отримала книгу „Квіти чотирьох періодів року”. Не можу знайти слів, щоб висловити Вам свою вдячність.

Перегортаючи сторінки, я начебто вперше відчувала красу мистецтва фотографії. Багато, дуже багато разів я проглядала книгу від початку до кінця і щоразу відчувала якесь очищення, злиття з природою. На одній з фотографій я побачила пейзаж, який пам'ятаю з дитинства, і на мить час нібито зупинив свій біг.

Радість переповнює мене, коли я уявляю, яке задоволення, певно, отримують від цієї книги наші іноземні гості. Навіть зараз, коли я пишу цього листа, я все ще не можу відірватися від Вашої книги і гортаю ці чудові сторінки.

Я також отримала, завдяки люб'язності фірми „Нью Кала Паблішинг”, книгу „Мої життєві плани” і з задоволенням познайомилася з Вашими поглядами і тим, як Ви втілюєте свої ідеї в житті. Я зрозуміла, Ви — саме та людина, якою я Вас собі уявляла, і з нетерпінням чекаю можливості

зустрітися з Вами. Будь ласка, бережіть себе. Сподіваюся ще почути про Вашу діяльність і вірю, що ми продовжимо співробітничати й надалі.

Ще раз дякую Вам за подарунок.

З повагою

Садзуко Сато
11 липня 1987 р.

Шановна пані професор Сато!

Складаю велику подяку за Ваш люб'язний лист. Я був щасливий дізнатися, що Вам настільки сподобалася моя книга. Я подарував приблизно 10 тис. примірників книг такого роду в Японії і за кордоном, бажаючи, щоб якомога більше людей змогли розділити ту радість, яку дарують прекрасні книги. Я переконаний, що такі фотоальбоми, подібно до музики, літератури та інших видів мистецтва, здатні настроїти людину на спокій і гармонію. Сподіваюся також, що, даруючи такі книги людям різних країн світу, звичайна людина, подібна до мене, без будь-яких особливих талантів, може, хоча б деякою мірою пом'якшити ту жорстоку критику, якій останнім часом піддають мою батьківщину — Японію — за кордоном.

З різних країн я отримую багато листів з подякою від тих, кому були надіслані мої книги. Можливо, саме прекрасні книги, хоча вони й безмовні, сприятимуть поліпшенню відносин між народами і країнами на рівні так званої народної дипломатії.

Слід відзначити, що для здійснення моїх планів багато людей — кожний на своєму місці — роблять все, що в їхніх силах. Я — не більше, ніж коліщатко в цьому процесі, і надзвичайно ціную людські зв'язки, які виникли у мене завдяки цим книгам. Я збираюся і в майбутньому продовжити свою діяльність ще більш старанно.

Закінчуючи листа, я від душі бажаю Вам успішної діяльності та всього найкращого.

З повагою

Йосіхасі Окамацу

ПІСЛЯМОВА: ЧОЛОВІК, ЩО ЗАПАЛЮЄ ЛЮДЕЙ

Коли людина, віддаючи всього себе, прагне до обраної мети, її захопленість передається і оточуючим. Саме такий — Йосіхасі Окамацу. Ті чотири—п'ять років, що я його знаю, він не перестає мене дивувати своїм юнацьким запалом, романтизмом і здібністю на практиці втілювати свої ідеї. Він дуже вплинув і на мій світогляд, розширив мій кругозір.

З двадцяти років я працював у видавничій справі й, займаючись кольоровим друком, завжди намагався поліпшити якість своєї продукції. Я дуже поважаю пана Окамацу і багато чого в нього навчився. Завдяки моїй роботі мені доводилося зустрічатися з видатними діячами найрізноманітніших професій, наприклад, з головою префектури Кіото або менеджером мого банку, й усі вони одноставно захоплювалися паном Окамацу. Такі розмови навели мене на думку запропонувати панові Окамацу написати свою біографію.

„На це в мене немає часу”, — була його відповідь, і я почав міркувати, як зробити так, щоб не відняти у пана Окамацу багато часу. Врешті-решт, я запропонував свою допомогу у виданні книги, а редактором книги погодилася стати Томіко Хонда.

Ця книга, проте, розповідає про філантропічну діяльність пана Окамацу до 1988 р. З того часу його заняття набули ще більшого розмаху, щороку він ставить перед собою нові цілі. Його проекти вже починають діяти без його допомоги. Проста, звичайна людина, без будь-яких титулів чи підтримки ззовні, він вийшов і за власні рамки, і за межі повсякденного існування; я впев-

нений, пан Окамацу і надалі піде обраним шляхом, наскільки вистачить його фізичних сил.

Йосіхасі Окамацу минуло 77 років. Людина середнього зросту, ваги та статури, він веде простий, поміркований спосіб життя. Він завжди говорить, що вчитися необхідно шляхом випробовувань і помилок, і ніколи не зраджує цьому принципу.

Я щиро бажаю йому доброго здоров'я і сподіваюся, що завдяки своїй всебічній діяльності він стане зразком для майбутніх поколінь.

*Такагі Таро,
генеральний директор компанії
„Нью Кала Фотографік Прінтед ЛТД”
17 травня 1991 р.*

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
МОЇ ЖИТТЄВІ ПЛАНИ	9
РОЗДІЛ ПЕРШИЙ. 1913—1934	10
Дитинство	10
Вплив батька	11
Мати, баба й дід	16
Початкова і середня школи	18
Навчання у професійно-технічному училищі	23
Погляд у минуле	25
Зацікавленість англійською мовою	27
Захоплення лижним спортом	30
Перша поїздка за кордон	37
Шановні наставники	38
РОЗДІЛ ДРУГИЙ. 1935—1945	44
Вступ на роботу	44
Тяжке життя японських ткаць	47
Незначний відступ від теми	49
Життя у гірських селах	50
Робота в Чонцзині (Південна Корея)	53
Робота на пивоварні в Китаї	55
Поразка у війні	57
Доля	58
У повоєнному Шанхаї	59
Шанхай за часів війни, пивоварня тощо	61
Робота на заводі під час війни	64
Про іноземні мови	68
Повоєнний Шанхай та білогвардійці	70
Національний характер і нові горизонти	73
РОЗДІЛ ТРЕТІЙ. 1946—1975	78
Репатріація	78
Повернення	80
Робота у відділі зовнішніх зв'язків у головному офісі фірми	81
Мої відносини з китайцями	82
Зацікавленість і наполегливість	84
Борг перед суспільством	87
У родині Окамацу	90
Успіхи і невдачі	97

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ. 1976 І ДАЛІ	101
Насіння дружби поміж народами	101
Прагнення до нового	106
Книга і народна дипломатія	110
Випробування та помилки	111
Ще один відступ від теми	112
Основні книжкові пожертвування	113
Бізнес у Японії і моє співробітництво з Центром порівняльного законодавства	120
Смерть батька	123
Обраний шлях	126
Мої прагнення	128
ВІД АВТОРА	130
ПІСЛЯМОВА: ЧОЛОВІК, ЩО ЗАПАЛЮЄ ЛЮДЕЙ	133

В автобіографічній книзі спогадів Носіхасі Окамацу розповідається про життєвий шлях і велику громадську та благодійну діяльність відомого японського бізнесмена, підприємця.
